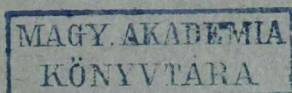

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA ÉRTESITŐJE

SZERKESZTI

REINER JÁNOS

FŐTITKÁR

BUDAPEST

KIADJA A SZENT ISTVÁN AKADEMIA

1916.

Ára 1 kor. 60 fillér.

TARTALOM

I. Ülési előadások s felolvasások.

Lapszám

A Szent István Akadémia I. ünnepi ülése 1916. március 23-án.	
I. Elnöki megnyitó beszéd <i>Giesswein Sándor</i> elnöktől ...	1
II. Főtitkári jelentés <i>Reiner János</i> főtitkártól ...	11
III. Keresztény világnézet és tudományosság. <i>Gróf Apponyi Albert</i> tiszteleti tagtól ...	17
IV. A tudomány hajdan és most. <i>Székely István</i> rendes tagtól ...	23
V. Gyerekek. Elbeszélés <i>Andor József</i> rendes tagtól ...	48

II. Hivatalos rész.

A Szent István Akadémia tagjai ...	61
A Szent István Akadémia szervezésének előzményei ...	65

A Szent István Akadémia jegyzőkönyvei:

A III. osztálynak első felolvasó ülése 1916. évi január hó 18-án	70
Második együttes ülés 1916. évi január hó 20-án ...	—
A III. osztály második felolvasó ülése 1916. évi január hó 27-én	74
Harmadik együttes ülés 1916. évi március hó 15-én ...	—
Negyedik együttes ülés 1916. évi május hó 26-án ...	76

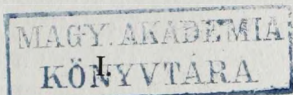
A borítékon: A Szent István Akadémia megállapított rendes üléseinek napjai a szünet után.

A Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának még kapható kiadványai.

A Szent István Akadémia Értesítője a jelen 1916-ik évben a szervezési munkálatok miatt csak kétszer jelenik meg; ezen két füzet külön is kapható. A következő évtől kezdve az Értesítő megállapítandó határozott időben jelenik meg s előfizetés útján is beszerezhető lesz. — Díjtalanul kapják a Szent István Akadémia tagjai, továbbá mindazok, akik a Szent István Akadémia céljaira legalább 1000 koronát adományoznak, valamint a tudományos s közművelődési intézetek és egyesületek.

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA I. ÜNNEPI ÜLÉSE

1916. MÁRCIUS 23-ÁN.

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉD

Giesswein Sándor elnöktől.

Tisztelt Ünnepi Ülés! Alig tudok természeti jelenséget, mely mélyebben belevésődnék az ember emlékezetébe, mint a nápolyi öböl, ahol a természet bájos mosolya, verőfényes jókedve, pezsgő élete összevegyül a föld alatt lappangó titkos erők haragos tónusával. Nappal az azurkék égbe elegyedő barna füstfelhő, éjjel a vésztes tüzfény és a föld gyomrából előtörő bömbölő moraj azt mondják nekünk, hogy itt vagyunk a közelében olyan zsilipnek, melyből a belső tűzkemence túlfeszített energiái előtörnek, ahonnan egyszerre csak egy aeonok előtti korszak tünetei ismétlődnek, ha szűk körre szorítkozva is, a föld a-zoikus, még életnélküli kialakulásának fázisai reprodukálódnak, maguk alá temetvén az élet fakadó csiráit és az emberi kultúra műveit. Csakugyan az élet és halál találkozóhelye ez, ahol azonban szemmeláthatólag a halál nyomán új élet támad; a porladó láva dús növényzetet fakaszt s az alája temetett régi kultúra szemünk láttára feltámad halottaiból. A természet dúló ereje kioltott itt minden organikus életet, de midőn a csákány csapásai felszabadítják az eltemetett városokat a rajtuk századok óta nyugvó burkolattól, elevenen előttünk áll a kétezer év óta szunynyadó, mód nélkül raffinált kulturának a képe. Valóban történelmi talajon állunk itt, hol a föld őstörténelme és az ókori kultúra szeleme egyenesen belenyul a jelen fejlődésébe.

Sokszor főlelevenül előttem most a nápolyi öböl vulkanikus, még most is remegő és nyugtalan talajon felépült partvidékének képe, mert a jelen idők nagyon is eszünkbe juttatják azt, hogy európai kultúránk és társadalmi berendezkedésünk alapját ilyen hullámozó talaj alkotja, melynek réseiből ki-kitör a szunynyadó őserő, megingatva és megrecsegtetve a viharokkal dacoló ősi intézményeket

és romok alá temetve a művelődés alkotásait; halált osztva, hogy új életet teremtsen.

S midőn a természet titokzatos erőit összehasonlítjuk a társadalmi organizmusban működő erőkkel, képletünk csaknem a valósággal olvad egybe. Az emberi ész, mely mindent analysál, elemeire bont, hogy aztán a széttagolt elemeket a synthesis kohójában összeforrassa, a megszokottságnál fogva tovább halad és az anyagi és szellemi világnak sokszor egybekapcsolódó tarka jelenségeit, miként ő véli, egységbe foglalja össze. Csak az a kérdés, ez az absztrahált egység nem a chaosz egysége-e, mely ellentéte a különféleségen alapuló harmóniának? Vajjon ez az abszolútig terjedő integráció nem emészti-e meg az életet adó és fejlesztő differenciációt?

A mindent egységesíteni iparkodó emberi szellem nem tudott ellenállani a kísértésnek, hogy a hasonlóságból egyenlőséget alkosson. De a tudományos eljárás akkor marad egészében következetes, ha minden synthesist a megfelelő analysis-sel kapcsolunk egybe. A tudósnak azért nem szabad magát az analógiák által zavarba hozatnia, nem szabad annak a hiedelemnek hódolnia, hogy a legegyszerűbbnek látszó formula eo ipso a leghelyesebb megoldása a problémának.

Első tekintetre a Copernicus-féle rendszer a bolygók föltételezett köralakú pályájával a legegyszerűbbnek látszott s mégis Kepler analysáló éleslátása arra vezetett, hogy a bolygók pályája az ellipszisz. A tudósnak tehát nem szabad egyszerűen megállapodnia amellelt, hogy mivel a tudomány egysége szempontjából neki az legtermészetesebbnek és legegyszerűbbnek látszik, mindennek csak egy és ugyanaz lehet a törvénye, amit J. St. Mill így fejezett ki: minden tudomány természettudomány. Ki tudja, az egység nem egészen máshol keresendő-e? S ki tudja, vajjon az, amit mi természetesnek mondunk, egy és ugyanaz a dolog-e, midőn a mérhetlen űrt betöltő égi testek mozgási törvényeiről, midőn az élet kifogyhatatlan és kifürkészhetetlen jelenségeinek törvényeiről és midőn az ember egyéni és társadalmi életében nyilvánuló mozgalmakról beszélünk?! Az utóbbiban a mechanisztikus és a biologikus szemlélet sok analógiát talál; de ki meri állítani, hogy az emberi életnek és az emberiség fejlődésének minden fázisát a mechanika és biológia látószögéből teljesen áttekintette? Aki ezt mondja, korlátokat szab a tudománynak, nem engedi a kutató szellemnek, hogy azt az ösztönét követve, melyet Plato bölcselkedő erosznak nevez, mindig tovább és tovább haladjon.

A tudomány azért nem nélkülözheti azt a bifurkációt, mely-

nek alapja nem a megszokottságban, hanem a tudomány természetében rejlik s amely ép úgy nincs ellenére a valóságos egységnek, mint az, hogy az ember két szemmel lát. Valamint ez alapja a perspektívának, úgy a tudományoknak dualisztikus szétosztása alapelve a tudományos perspektívának. A látás egysége, a két különböző képnek egyesítése, az agy munkája s a tudomány egysége is az egyéniség szellemi felfogásában és összefoglaló erejében keresendő. Igazában véve, mi megfordíthatnók a Mill-féle tételt oly formában, hogy minden tudomány szellemi tudomány, mert minden ismeret, azaz a tények és jelenségek kauzális kapcsolatának felismerése, a szellemi appercepció terméke. Addig míg csak tényeket, adatokat gyűjtök, csak a tudomány anyagát hordom össze; a tudomány a rendszerbefoglalással, az analysis és synthesis, a differenciáció és integráció műveletével, az anyag felépítésével kezdődik.

A tudományos metodus megköveteli mindenekelőtt az anyag helyes csoportosítását. És mindenestre felületes csoportosítás az, amely előre abból a feltevésből indul ki, hogy a Kozmos fejlődését, a föld kialakulását, a világtestek forgását — revolutiones orbium caelestium, mondja Copernicus — a növény- és állatvilág káprázatos tűneményeit, a dinoszaurusok és megateriumok fejlődési korszakát ugyanazzal a mértékkel kell mérni, mint az emberi gondolkodás és vágyakodás, ítélet és törekvés szövedékéből kialakuló mozgalmakat: a történelmet, s hogy a társadalmi revolúciókat és kataklizmákat, aminőnek forratagában most is benne vagyunk, ugyanolyan elvek szerint kell elbírálni, mint a nagy természet problémáit. Annak a szoros kapcsolatnak dacára, amely a tudományoknak, mint az emberi ismerő- és ítélőképesség gyermekeinek testvériségét és egyenjogúságát, ma még inkább, mint máskor, kétségtelenül megállapítja: sem a gyakorlatban, sem az elméletben nem állhatunk el bizonyos kétneműségen alapuló természetes bifurkációtól. Ezt a bifurkációt nem döntheti meg az a körülmény, hogy ama tudományok számára, melyeket úgy amint egészükben vannak, nem foglalhattunk bele a természettudományok keretébe, egységes és egészen precíz etikettet még nem találtunk. A németek ezeket rendszerint a szellemi tudományok (Geistes-wissenschaften) elnevezés alatt foglalják össze, Rickert a «Kultur-wissenschaften» elnevezésnek ad előnyt, a franciáknál, bár nem ily általános értelemben, a «sciences morales et politiques» elnevezéssel találkozunk: tárgyuk az, amit a francia *mental*-nak nevez, ellentétben a természettudományok tárgyával, a «matériel»-lel. Nézetem szerint e tudományokat leghelyesebben «etikai» tudományoknak nevezhetjük, mert ítéletei-

ket etikai elvek szerint alakítják ki. Mindenki előtt világos, hogy midőn történelmi személyek és események értékeléséről van szó, a fizika és kémia formulái és mértékegységei nem vezetnek célhoz. Még az egyénben vagy az erkölcsi individuumban (állam, nép) lakozó energia sem adja annak teljes értékelését. Ki találná meg ennek alapján a helyes összemérhetőségi kitevőt pl. egy nagy Péter és Sokrates, Attila és Goethe, Caesar és szent Pál között?

Azért nem zárkozhatik el senki sem, ki a tudományoknak egymáshoz való viszonylatát mérlegeli, az elől a kérdés elől, vajjon a mi kutatásunk, érdeklődésünk és a problémák felállításának irányítója egy és ugyanaz-e akkor, midőn a természettudományok terén és midőn ama tudományok terén mozgunk, melyeket szellemi vagy etikai tudományoknak nevezünk?

A kérdésre nem-mel kell felelnünk, ha a természettudományi rendszer alkalmazása nem képes a szellemi világ minden jelenségét megvilágosítani s a kutatás vezetését a végső határig elvinni. A mechanisztikus világfelfogást abba kellett hagyni, mihelyt a biológia megmutatta, hogy itt oly jelenségekkel állunk szemben, melyeket a gravitáció törvényei nem fejtenek meg. De ép így vannak határai a biológia törvényeinek is a szellemi tudományok terén. Copernicus, Galilei, Newton, Kepler nagy és merész koncepcióit a biológia nem döntötte halomra s a szellemi élet tünetei, bár hyperbiologikusok, nem ellentétei a biológia törvényeinek.

Miben van tehát a differenciációja a természettudományok és a följük helyezkedő szellemi tudományok objectumának?

A természetben megtaláljuk az igaznak reálitását. A természet-tudományok magát a létezőt kutatják, azt, ami van s hogy miként lesz azzá s nem azt, aminek és ahogy lennie kellene. A természetben ugyan a létezők nemcsak a maguk valóságában, hanem szépségükben, célszerűségükben tárnak föl előttünk; mert bár a természet országa nem szűkölködik bizarr alakokban, — olyanokban, melyek a mi szépségérzésünknek nem felelnek meg mindenben, — de mindenütt: a kristályban, a növényi és állati szervezetben, elkezdve a sejtlényektől, megtaláljuk a szépség alapelvét, az arányosságot.¹ Mindazonáltal a természettudományok a dolgokat semmiféle mérték szerint nem értékelik; egyszerűen konstatálják, hogy ez van és kutatják azt, hogy miért van, mi az ő létezésének a törvénye.

Mindazokban a dolgokban ellenben, amelyek az ember ténykedésével összefüggésben vannak, a tudomány értékkel is. Nem mondom,

¹ Mehlis, Geschichtsphilosophie. 1915.

hogy nem lehetne az emberi működésnek, a társadalmi intézményeknek, szokásoknak teljesen deskriptív természetrajzát adni, az emberi társadalom sztruktúráját úgy leírni, törvényeit úgy meghatározni, mint ahogy leírták a méhek vagy hangyák társadalmának szervezetét. Ez azonban az emberi működésnek egészét nem meríti ki; ezt sem jogtudománynak, sem államtudománynak vagy társadalomtudománynak, sem történelemnek nem lehetne nevezni. Ezt érzi Fouillée is, aki azonban egységesítő törekvéseben a *mentalis* (le mental) dolgokat tartja a realitás valódi tartalmának, aminek az anyagi (le matériel) csak egyik alakulása. Szerinte a psychosociologikus felfogásnak egybe kell kapcsolnia az egész Kozmoszt, úgy hogy az egész világot nemcsak egységes nagy szervezetnek tekintjük, ahol minden rokonérzelemben egybefolyik (σύμπνοια πάντα), hanem egyszersmind szociális szervezetnek is kell azt tartanunk, vagy legalább olyannak, mely szociálissá tenni törekszik.¹

Az idealizmusnak e túlhajtása, mely panteizmushoz vagy pan-antropizmushoz vezet, nem képes arra, hogy a tudományok igazi egységét és harmóniáját megalkossa, mert a tudományok egységének az alapja nem a konfúzió, nem a hangok zürzavara, hanem a helyes tagtaltságon alapuló harmonia.

Midőn mi akár egy vízcsepp bio-szociologikus életét vizsgáljuk s látjuk azt az élet-halálharcot, mely szakadatlan küzdelemben az életből halált és a halálból életet fakaszt, midőn mi akár a koralloknak az egyéniséget teljesen felszívó társadalmi életét, akár a hangyaboly vagy méhkas titokzatos, csaknem egyéniség nélküli társadalmi szervezetét tanulmányozzuk s. i. t.: mi tényeket állapítunk meg, regisztrálunk s távolról sem gondolunk arra, hogy ez jól van-e így, vagy hogy jobban lehetne s hogy az etikai igazságosság követelményei szerint ezen változtatni, javítani kellene.

Lehet az emberi társadalom jelenségeit is statisztikailag kezelni, lehet egy társadalom tagjait foglalkozásuk, vagyoni állapotuk, értelmi képzettségük szerint csoportokba foglalni, a gazdasági termelés különféle ágait, a kiviteli és beviteli cikkek mennyiségét részletesen kimutatni, de bármily értékes és nélkülözhetetlen anyag legyen ez annak a számára, aki a társadalom helyes képét akarja nyerni, mindezeknek összegezése és kivonása nem adja a történelmi képét ennek a társadalomnak, nem világosít fel az egyén és társadalom működésének és fejlődésének összes motívumairól. Midőn mi az ember egyéni és társadalmi működésének jelenségeit tanul-

¹ A. Fouillée, Le Mouvement idéaliste et la Reaction contre la Science positive. 1896. Introd. XLVIII. l.

mányozzuk, mi nemcsak a megtörténtekeket összegezzük, hanem egyszersmind etikai ítéletet mondunk ki; mi ezeket a tanulmányokat nem is tudjuk elválasztani attól a gondolattól, hogy vajjon e tények jól vannak-e így, megfelelnek-e az igazságosság ideáljának vagy nem. Mi a tőlünk időben és térben legtávolabb eső népek, a kulturális nivónk alatt álló emberek ténykedését sem tudjuk azzal a közönyösséggel tárgyalni, mint pl. az állati társadalom jelenségeit. És épen ebben van a psycho-sociologikus tudományokban a haladás principiuma. E nélkül engedni kellene Schopenhauer pesszimizmusának, ki a történelem örökös egyformaságát (das ewige Einerlei der Geschichte) fájlalja, ahol különféle kosztümökben és más kulisszák mellett mindig csak az emberi nyomorúságnak azonos tragikomédiáját játsszák.

De vajjon az ilyen mérlegelés által a történelem s mindaz, ami az emberiség psychikai fejlődésével összefüggésben van, nem szűnik-e meg objektív tudomány lenni? Az etikai felfogás, mely a történelmi dolgok megítélésében különféle szempontból érvényesül, bírói székbe ülteti a tudományt; de ez tulajdonképen annyit jelent, hogy a személyek és események fölé kell helyezkednie, ami nem tételezi föl a közönyösséget és érdektelenséget. A bírónak, miként Hegel erre az analogiára nézve mondja, nagyon is érdekeltnek kell lennie a jog és igazságosság iránt. Kivánnia kell a jogeszmé győzelmét s lelkét bántja az anarchikus, jognélküli állapot. Mig a természettudományi kutatást az igazság, egyedül csak az igazság érdekli, addig a történelmi tudományok etikai konziderációja egyszersmind az igazságosságot keresi és épen ebben áll az ő igazi objektivitásuk; mert az igazságosság feltételezi az igazságot, mint-hogy csak az igazság megismerésével lehet etikailag igazságos ítéletet mondani.

Az etikai tudományokban tehát van valami analogia a művészetekhez; azt mondhatjuk, van is bennük valami a művészetből. A művészet nem pusztá másolata a természetnek, hanem annak aesthetikai értékelése. *Natura artis magistra*, ezt a lapidaris igazságot olvastam az amsterdami állattani intézet homlokzatán. A művészetnek a természethez kell iskolába járnia, de igazi művészet csak akkor kezd lenni, amikor megszűnik egyszerű másoló lenni, mikor az alkotó-művész a fölvett impressziókat a maga szellemével meg-eleveníti, aesthetikailag értékeli. A művészetek és tudományok újjáébredésekor a nagy Leonardo és Michelangelo szorgalmasan ellátogattak a természet iskolájába, matematikai pontossággal tanulmányozták az arányokat, azért, hogy művészetüknek azt az

exakt és objektív alapot megadják, mely a helyes aesthetikai értékelés elengedhetetlen föltétele. De a művészet szelleme nélkül ez az iskolázottság nem vált volna művészetté; a természet élettelen utánzása a művészet szellemét elfojtja s e fojtogatás elül sokan visszamenekülnek oda, ahol kevesebb volt a természeti hűség, de szabadabban mozgott, merészebben szárnyalhatott a művészet szelleme. Anatómia nélkül lehet művészetet elképzelni, de művészi intuíció nélkül a természet legaprólékosabb és legexaktabb ismerete sem válik művészetté.

Ép oly joggal mondhatjuk azonban: *Natura historiae magistra*. A történelmi tudományok művelőjének is a természethez kell iskolába járnia. És azt mondhatjuk, a természeti milieu-nek kellő figyelembevétel, amint azt az antro-po-geografikus iskola hangsúlyozza, az átöröklésen alapuló faji jellegnek kellő méltánylása és ami különösen fontos, a gazdasági momentumoknak értékelése a történelmi fejlődés kialakulásában alkotja azt a természettudományi iskolát, melyben a történelmi tudományok művelője megismeri azt az exakt igazságot, amely őt az objektív és helyes etikai értékelésre képesíti. Az etikai tudományoknak sem szabad a természettudományi megfigyelés regisztrálásánál, a látható jelenségek fotografálásánál megmaradnia. Az ő igazi hivatásuk ép az, hogy a láthatatlan rugókat s a lappangó energiákat felkutassák s a mozgó eszméknek erejét földerítsék.

A fizikai és szellemi világ összekapcsolódása és különválása talán sehol sem észlelhető oly szembetűnően, mint a nyelvtudomány terén, melyről ép azért sokan azt vélik, hogy a természettudományok és szellemi tudományok mesgyéjén áll. Ma a beszédhangok képződésének és egymásra való hatásának physiologikus tanulmányozása, a tisztán természettudományi vizsgálat alapján megállapított fonetika nélkül nincs nyelvtudomány; de azért ki mondhatná, hogy az emberi nyelv teljes egészében az ő sokféleségével és bámulatos szervezetével, — mint az emberi gondolat legtökéletesebb kifejezője — s hogy vele együtt Platon, Dante, Shakespeare, Göthe, Kant egész gondolatvilága physiologikus folyamatként magyarázandó meg?

A tudományok differenciációja ennél fogva nem annyira és nemcsak a tudomány objektumától függ, hanem attól is, minő módszert alkalmazunk az ő kutatásukban és minő szempontból és mely oldalukról akarjuk világukat s létezésük törvényeit megismerni. Mindent, ami térben és időben létezik, akár mint anyag, akár mint energia, magában vagy hatásában súlyának, térfogatának, méreteinek vagy

erőkifejtésének mennyiségtani kifejezésével, alkotó részeinek qualitativ és quantitativ elemzésével meg lehet határozni; de ami az emberi és a társadalmi élettel, annak kulturális és szellemi fejlődésével összefügg, azt ez a vizsgálat és mérlegelés ki nem meríti. Sokrates, Platon, Szent Tamás, Kant, Caesar, Napoleon egyéniségeit, a görög kultúra, a római jog, a judaizmus, kereszténység, renaissance, reformáció, francia forradalom eszmeköreit sem matematikai, sem kémiai formulákkal kifejezni nem lehet, bár mindezek térben és időben az anyagi világ keretében mozognak s azzal folytonos összeköttetésben állanak.

Található ugyan szoros kapcsolat a fizikai és pszichikai, a materiális és mentális, a természet és kultúra, és létezik kölcsönhatás test és lélek között az emberi és társadalmi viszonylatok egész birodalmában, sokszor olyformán, hogy a határvonalak csaknem elmosódnak, miként a napkelte vagy nyugta idején a tenger színe vagy a rónaság látóhatára összeolvad az égboltozattal. De a tudomány a látszatnál nem állapodik meg, nem a távolból néz, hanem mikroszkopjával a legfinomabb differenciációkat meglátja s az ő vizsgáló szemét el nem kerülheti az, hogy az ember és a társadalom szellemi életében, a kulturális és etikai világ birodalmában még más mértékegységeket kell alkalmazni, melyeket sem grammokkal, sem milliméterekkel nem lehet kifejezni.

Az egész művelődés haladásában, a történelem kialakulásában, a jogi és társadalmi élet intézményeinek fejlődésében egy fő-tőrekvést látunk mindenütt nyíltan vagy lappangva érvényesülni keresni s ez: *fiat justitia, ne pereat mundus*. (Ez alatt nem a világ-Kosmost, hanem a humanitás világát értjük). Nem mind igazságosság az, amit a történelem mint megtörténtet elénk ad; nem mind igazságosság az, amit a népek szokásaiban és társadalmi intézményeiben találunk; nem mind igazságosság az, ami a Corpus Jurisokba le van fektetve: — de ha mindezekből elveszük az igazságosság keresését, akkor az egész egy értelmetlen chaosszá válik előttünk, akkor lemondhatunk a haladás minden eszméjéről, akkor az egész történelem és minden társadalmi intézmény csak azt az ágostoni mondást illusztrálhatná: «*Remota justitia quid sunt regna, nisi magna latrocinia?*».

És ez az alaptőrekvés az, ami az emberi nem szellemi egységét alkotja meg. Az igazi történelem — s ez alatt itt minden az etikai evolúcióval összefüggő psycho-sociologikus jelenséget értünk, — az, amely a népeknek, államoknak, intézményeknek fejlődését a humanitás eszméjével tudja kapcsolatba hozni. Ahol ez megvan, ott

egy nép, egy állam, sőt egy város történelme, jogfejlődése, intézményei, kulturája világtörténelmi jelentőséggel bírnak s ahol ez nincs meg, ott még egy óriási és ősrégi birodalom is chinai fallal van elzárva a történelmi világtól.

Az általános humanitás eszméje nem volt idegen az ó-szövetség könyveinek történelmi felfogásától, bár azok legnagyobbbrészt csak Isten választott népének eseményeivel foglalkoznak, sem Herodotos, Thukydides, Sallustius, Tacitus felfogásától, még akkor sem, midőn nagyon is speciális témákat fejtegetnek. De aki ennek az eszmének egész határozott kifejezést adott, az szicíliai Diodoros volt, ki történelmi könyveit e szavakkal kezdi: «Az összes emberek, bár idő és hely szerint távol állanak egymástól, mint e világ polgárai egymással rokonságban állanak s azért az egyetemes történelem megírói mintegy az isteni Gondviselés szolgálai, mert amint ez a világot mint egy szerves egészet vezeti, úgy törekszenek amazok az összes emberek cselekedeteit, mintha csak egy államhoz tartoznának, egységes előadásba összefoglalni».

Az emberiség e szellemi egységét a legideálisabban és leghatódobban azonban szent Ágoston fejtegeti, főként de *Civitate Dei* című művében, amiért is őt sokan a történelembölcsélet atyjának tekintik. Ő több helyen az emberiséget mintegy individualizálja, a történelem lefolyását pedagogikus értelemben fogja fel, melynek menetében Isten az emberiséget még a rossz által is a jóra vezeti s így a századok rendjében az ellentétek egymásmellé állításából a legszebb költeményt alkotja. «*Sicut contraria contrariis opposita sermonis pulchritudinem reddunt: ita quadam non verborum, sed rerum eloquentia contrariorum oppositione saeculi pulchritudo componitur*». (*Civ. Dei*, XI. 18. 1.)

A történelemnek, mint az etikai tudományok egybefoglaló keretének ilyen egyetemleges intuiciója, nem veszi el a realitás talaját, mert a fejlődésben működő reális energiákkal számol le. Azért nem alkalmazható reá az, amit egy modern francia történetíró így fejez ki: «*Le grand danger de l'histoire, c'est l'abstraction. Si je ne craignais une comparaison un peu prétentieuse, je dirai qu'elle tombe ordinairement dans l'erreur des peintres d'atelier: les détails sont exacts, l'atmosphère est fausse*».¹ Hamis atmoszférába van beállítva a történelemnek egyoldalúan individualisztikus vagy kollektivisták, tisztán ideologikus vagy gazdasági (ú. n. materialisztikus) felfogása; mindezek absztrakciók, amelyek ellené-

ben csak az egyetemesség (der universalhistorische Standpunkt) *plein airje* óvhat meg s azért mondja joggal Rickert: «Keine Geschichtswissenschaft ohne Geschichtsphilosophie».¹

Az egyetemesség gondolata adja meg a személyi és népindivídium valódi értékét, amennyiben általa a humanitás közös törekvéseibe bekapcsolódik. E törekvések leitmotivje pedig a világtörténelem mindig megújuló drámájának minden jelenetén és a szociális intézmények minden fázisán keresztül az *igazságosság*, a kulturális helyzethez és gazdasági viszonyokhoz mért társadalmi igazságosság.

S ha most egy csaknem példátlan világtörténelmi drámai jelenet katasztrófájánál tartunk, ez nemcsak olyan vulkanikus kitörés jellegével bír, mint az, mely a Vezuv alján régi kulturtelepeket eltemetett. Ez egy etikai kataklizma, mely a megzavart társadalmi egyensúly következménye s amely új rendezést kíván, több társadalmi és nemzetközi igazságosság, a jogrend fejlesztése után kiált. *Fiat justitia, ne pereat mundus.*

Az igazságosság pedig etikai arányosság, etikai harmónia. S ezt megteremteni legyen legszebb hivatása a tudományok művelésének, mert bár az etikai kérdések a szellemi vagy történelmi tudományok körébe esnek, a tudományok szoros kapcsolata, minden differenciációjuk dacára, nagy közös munkát igényel. S ez a munka legyen a Szent István Akadémia első feladata.

S ezzel megnyitom a Szent István Akadémia első ünnepi ülését.

¹ H. Rickert, Kulturwissenschaft u. Naturwissenschaft. Tübingen. 3. Aufl. 1915. 158. l.

II.

FŐTITKÁRI JELENTÉS

Reiner János főtitkártól.

Tekintetes Akadémia! Tisztelt Ünnepi Ülés! Nem előzmény nélkül lépünk a társadalom és a tudományos s irodalmi világ elé, amidőn mint Szent István Akadémia I. ünnepi ülésünket tartjuk.

Annak a fejlődésnek előzményei — amely a legtöbb tudományos Akadémiának későbbi kifejtettebb, szélesebb működési körrel, nagyobb tekintéllyel és súllyal bíró és sokszor változott feladatkörrel működő alakját s szervezetét megalapozta és kifejlesztette — itt is, a Szent István Akadémiánál is követelik a legelső beszámolás alkalmával a figyelembevételt.

Azonban itt ezek az előzmények nem pusztán mint a fejlődés történelmi előzményei bírnak jelentőséggel, hanem mint annak a ténynek igazolásai is, hogy Akadémiánk alapgondolata, Akadémiánk karaktere és céljai változatlanul benne vannak az első kezdet vezető gondolataiban és az abból kiinduló munkásságban is.

Ez a gondolat van már benne az Ipolyi-féle programmban, mely a Scriptorum Ecclesiae Hungariae Corpusának, régi magyar egyházi íróink munkáinak, ennek a hittudományi, nyelv-, irodalom- és kortörténeti szempontból oly gazdag anyagnak kritikai kiadását tűzte volt célul; ez a gondolat inspirálta azokat a tudományos javaslatokat s terveket — köztük egy, a mai tudományos színvonalon álló teljes egyháztörténelem megírása feladatát — amelyeket Hornig az 1901-ik évi Szent-István-Társulati elnöki beszédében egybefoglalt és célul tűzött ki; ennek a gondolatnak hatása alatt határozta el a Tudományos és Irodalmi Osztály még 1899-ben Békefi javaslatára a Monumenta Catholica Hungariae Paedagogicának «A katolikus iskolázás történeti emlékeinek» kiadását és tudományos feldolgozását és vette munkába a Szentírás-fordítás új kiadásának a tudomány mai eredményeinek megfelelő és nyelvészetileg is tökéletesebb és helyesebb előkészítését; ez a gondolat vezette Fraknóit nagy alapítványa tételénél, amidőn évi 25.000 korona összeget tűz ki oly munkák költségeinek fedezésére, amelyek

a katolikus egyházi művészet, a közgazdaság, a társadalomtudomány és természettudomány művelését célozzák s amelyek elsejében Magyarország művészettörténelmének nagy művét vették munkába; és ez a gondolat nyert megvalósítást a magyarországi hitújításkori egyháztörténelmi emlékek kiadásában.

S ha ez a vezető gondolat, ezek az eszmék s a meglevő nagy szellemi erők még sem vezettek a felmutathatóknál még nagyobb s rendszeresebb munkásságból folyó állandóbb eredményekre: — akkor a meglevő élő gondolatnak s nagy céloknak, a fejlődés törvényszerűségénél s erejénél fogva, a gátló s korlátozó akadályok félretételével szükségképen a magasabb szervezethez kellett vezetniök, amelynek részére a tudományra nézve is haladó idők csak több és nagyobb feladatokat tartanak készen.

Épen azért csak természetes, hogy ma — amikor ebben az új szervezetben, ebben az új alakban, a kezdet kezdetén még nem tehetünk jelentést végzett munkáról — arról a munkáról adunk vázlatos képet, amely ugyancsak a mi munkánk, a Szent István Akadémia előzményének, más alakban — a Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya keretében — lefolyt multjának munkássága.

A Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya 1887-ik év július 2-án kezdette meg működését, amelyet részben állandó szakosztályaiban, részben külön bizottságokban végzett.

Az állandó szakosztályok tudományos és irodalmi kérdések tárgyalása s bíráló munkásság mellett, tudományos és irodalmi felolvasásokat tartottak, amelyek egy része — szám szerint 92 — 1894 óta a felolvasások sorozatos kiadásában jelent meg; más része pedig — így a korábbi években tartott felolvasások is — főképen a nagy érdemű és kitűnő Katholikus Szemlé-ben nyert elhelyezést s több nagyobb terjedelmű munka önálló külön kiadványként publikáltatott.

Külön bizottságként működött a szentírás-revizio-bizottsága; 1908-ban alakult gróf Majláth József indítványára a szociális tudományoknak keresztény szempontból való elméleti és gyakorlati ápolása céljából a szociális-bizottság, amely néhány előadási ciklussal meg is kezdette munkásságát; s külön bizottságként intézi a Fraknoi-alapítvány szellemi részét a Fraknoi-bizottság.

Külső megjelenésében, súlyában és hatásában nyomatékosabb munkássága a Tudományos és Irodalmi Osztálynak önálló nagyobb irodalmi és tudományos feladatok vezetése, végzése s önálló nagyobb munkák kiadása és támogatása.

1893-ban adta ki a Tudományos és Irodalmi Osztály első kiadásban — amelyet később második is követett — azt a fordítást, amelyet Jánosi Gusztáv készített Torquato Tasso: Megszabadított Jeruzsálem-éről s amely párrimes alexandrinusokkal cserélte ugyan fel az eredetinek stanzáit, azonban ennek dacára két kötetben költőien szép és hű, teljes fordítását adja a «cinque poeti» utolsója nagy eposzának.

1896-ban kiadja Mihályfi Ákosnak A papnevelés története és elmélete című — a nevelés történelme és a lelkipásztorkodástan szempontjából egyaránt jelentékeny — két kötetes munkáját; és az egyházi jogintézmények magyarországi alakulása s fejlődése kitérő kutatójának Kollányi Ferencnek A magyar katolikus főpapság végrendelkezési jogának története címén irt könyvét.

1898-ban jelenik meg kiadásában A váradi regestrum Kandra Kabostól, amelyet meghaladott ugyan a váradi káptalantól Karácsonyi János és Borovszky Samu közreműködésével 1903-ban kiadott «Váradi Tüzesvaspróba Lajstrom», amelytől azonban — a Regestrum magyar fordítását is tekintve — minden értéket nem lehet eltagadni.

1901., 1902. és 1903-ban jelent meg itt Fraknoi Vilmosnak három kötetes nagy forrásmunkája: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkal, a magyar királyság megalapításától a konstánci zsinatig 1000—1417-ig; a konstánci zsinattól a mohácsi vészig — 1418—1526-ig; és a mohácsi véstől Magyarországnak a török járom alóli felszabadításáig — 1526—1689-ig, amely forrásmunka a nagynevű szerző négy évtizedes buvárlatának és tanulmányának eredménye.

1904-ben a Tudományos és Irodalmi Osztály kiadásában megjelent Immaculata Emlékkönyvön kívül kiadta az Osztály Závodszy Levente könyvét: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásairól a törvények szövegével, mely haladást jelent ebben a kérdésben.

1912-től 1914-ig három nagyobb terjedelmű füzetben jelent meg Velics Lászlótól: Vázlatok a magyar jezsuiták multjából, amelyben sok nagyérdemű és nagynevű magyar tudós- és íróról kapunk vázlatos képet.

1914-ben a Tudományos és Irodalmi Osztály a Fraknoi-alapból kiadta a Török-magyar oklevéltár-t 1533—1789, amelyet a konstantinápolyi levéltárakban gyűjtött és magyarra fordított néhai Karácson Imre, s amelyet a m. kir. miniszterelnökség megbízásából szerkesztettek Thallóczy Lajos, Krcsmarik János és Szegfű Gyula,

aki ennek az anyagnak kutatójáról, ennek a munkának mártirjáról írja, hogy tisztán és egyedül magyar érzéssel végezte ezt a munkát, amely nemzeti munka.

Legnagyobb tudományos munkája és legnagyobb edíciója a Tudományos és Irodalmi Osztálynak a reformáció magyarországi történelmére és az ellenreformációra vonatkozó anyagnak gyűjtése, feldolgozása és kiadása, amely Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából címen eddig öt hatalmas kötetben dolgozza fel az 1520-tól 1551-ig terjedő időt s amelynek 1902, 1904. s 1906-ban megjelent három első kötetét Bunyitay Vince, Rapaics Rajmond és Karácsonyi János, 1909-ben megjelent negyedik kötetét Karácsonyi János és Kollányi Ferenc szerkesztették, akikhez az 1912-ben megjelent ötödik kötet munkájánál még Lukcsics József társult.

Mind előkelő nevű munkása a magyar tudománynak, néhány azoknak hosszú sorából, akik alapot vetettek, ébren tartották a gondolatot, képviselték azt s az anyagi eszközöknek és a szervezetnek korlátaiban jelentkező akadályokkal szemben is munkájukkal, célok tüzésével s az óhajtott eredmény reményével részesei a mai alakulásnak.

Szvorényi József, Szulik József, Szabó István, Lubrich Ágost, Pauler Gyula és Csaplár Benedek a kevesek, akikről a Tudományos és Irodalmi Osztály emlékbeszédei során megemlékezett s azért reánk maradt a büszke feladat, a többiről való megemlékezés.

Lehetetlen ugyan ma e feladattal szemben mást és többet tennünk, mint a múltban volt munkatársaink sorából néhány, a magyar irodalomban s a magyar tudományban ismert, érdemes és kimagasló nevet felemlitenünk; azonban akkor, amikor a Szent István Akadémia előzményeiről emlékezünk meg, lehetetlen fel nem említenünk az előljárt munkások sorából a Balássy Ferenc, Czobor Béla, Mátyás Flórián, Dankó József, Finály Henrik, Csaplár Benedek, Wenzel Gusztáv, Knauz Nándor, Városy Gyula, Katona Lajos, Kautz Gyula, Karácson Imre, Pór Antal, Pauler Gyula s Hajnik Imre nevet; és lehetetlen fel nem említenünk Irsik Ferenc nevét, aki első tett 20.000 korona alapítványt a Tudományos és Irodalmi Osztály céljaira.

S amikor ezen előzmények után és azok alapján új alakban kezdjük meg munkánkat, örömmel jelentjük, hogy munkatársaink köre nem kis számmal és mindenekfelett nagy és értékes erővel növekedett.

A folyó március hó 15-én megtartott együttes ülés megválasztotta

Tiszteleti tagnak: az I. osztályba *Csernoch János* biboros-hercegprimást, a Szent István Akadémia rendes tagját; a II. osztályba *Fraknoi Vilmos* c. püspök, apát-kanonokot, a Szent István Akadémia rendes tagját; a III. osztályba *gróf Apponyi Albert* volt vallás- és közoktatásügyi minisztert, a Magy. Tud. Akadémia tiszteleti tagját; *Berzeviczy Albert* ny. vallás- és közoktatásügyi minisztert, a Magy. Tud. Akadémia elnökét, a Kisfaludy-Társulat másod-elnökét és *Párvy Sándor* szepesi püspököt, a Szent István Akadémia rendes tagját; a IV. osztályba *Entz Géza* nyug. egyetemi tanárt, a Magy. Tud. Akadémia rendes tagját és osztályelnökét és *báró Eötvös Loránd* egyetemi tanárt, volt vallás- és közoktatásügyi minisztert, a Magy. Tud. Akadémia rendes tagját, a porosz kir. Akadémia levelező tagját.

Rendes tagnak: az I. osztályba *Trikál József* egyetemi tanárt; a III. osztályba *Pintér Jenő* főreáliskolai tanárt; a IV. osztályba *Geöcze Zuárd* főreáliskolai tanárt; *Károly Irén* jogakadémiai tanárt, a prémontrei kanonok-rend nagykáptalanjának örökös tagját; *Kövesligethy Radó* egyetemi tanárt, a Magy. Tud. Akadémia rendes tagját; *Lörenthey Imre* egyetemi tanárt, a Magy. Tud. Akadémia levelező tagját; *Rejtő Sándor* műegyetemi tanárt, a M. Tud. Akadémia levelező tagját; *Szarvasy Imre* műegyetemi tanárt, a Magy. Tud. Akadémia levelező tagját; *Plósz Béla* állatorvosi főiskolai tanárt; *Sárközy Pál* pannonhalmi főapátsági főiskolai tanárt; *Vörös Cyrill* kegyes-tanítórendi tanárt; *Zemplén Győző* műegyetemi tanárt, a Magy. Tud. Akadémia levelező tagját; *Szabó Zoltán* egyetemi magántanárt, a növénykert és növénytani intézet adjunktusát; *Grosschmid Lajost*, a budapesti tudományegyetemen a matematikai tanszék asszisztensét és *Rybár István* egyetemi magántanárt, a budapesti egyetem fizikai intézetének tanársegédét. — S az igazgatótanácsba küldötte *báró Forster Gyula* tiszteleti és *Székely István* rendes tagot.

Reményt ígérő munkás ifjú erőket és elismert európai nevű férfiakat látunk e sorokban, vezető férfiakat s tudósokat, akik kutatásaik, buvárlataik s világraszóló kísérleteik s eredményeik révén diszei a magyar névnek s magyar tudománynak.

Örömmel s büszkeséggel is üdvözljük új tagjainkat ebben a pillanatban, mely «reményben gazdag» és hisszük, hogy munkásságuk egyesülve a mienkkel «tettben lesz szapora» és tudjuk, hogy az ily célban, szellemben s munkában egyesített «erőnek hatása mily tömérdek» s nyomán későbbi jelentéseinkben majd arról tehetünk büszke és hálás jelentést, hogy «a kisdéd makk», amelyről ma emlékeztem meg, «merész sudárba szökkent».

Amidőn új tagtársainkat a Szent István Akadémia nevében

üdvözlöm, tisztelettel bejelentem, hogy Ő Felsége a Szent István Akadémia első együttes ülésének hódolatát legkegyelmesebben köszönettel fogadni méltóztatott.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr az együttes ülésből küldött üdvözléseért őszinte köszönetét fejezte ki, azon kívánata kíséretében, hogy ezen egyesület működését minél nagyobb siker koronázza és a Magy. Tud. Akadémia február 28-án tartott összes ülése, a Szent István Akadémia megalapítására vonatkozó bejelentést rokonszenvvel vette tudomásul és elnöke az Akadémia nevében arról biztosított, hogy ennek a tudományos intézetnek működését mindenkor figyelemmel kísérni s tőle telhetőleg támogatni fogja, — amely legfelsőbb s legelőkelőbb helyekről jövő megnyilatkozásokat hálás örömmel fogadjuk.

III.

KERESZTÉNYVILÁGNÉZET ÉS TUDOMÁNYOSSÁG.

Gróf Apponyi Albert tiszteleti tagtól.

Azon a nem igen irigylendő jogcimen, hogy a megválasztott tiszteleti tagok közt én vagyok a legidősebb, mindnyájunk nevében hálát akarok mondani azért a megtisztelésért, amelyben a Szent István Akadémia nagynevű alapítói minket részesítettek. Visszhangot is kívánok adni mélyen tisztelt elnökünk nagyérdekű megnyitó beszédére; de amennyire közös a hálanyilvánítás, annyira egyéniek azok a fejtegetések, melyekben saját felfogásomat fejezem ki akadémiánk hivatásáról és, — bár reményilem, hogy nagyban és egészben társaimmal itt is egyetértésben vagyok, — az elmondandókért való felelősség kizárólag az enyém.

A keresztényvilágnézet alapján állunk, amely hit- és erkölcstan. Mi abban a meggyőződésben élünk, hogy vannak Isten által kinyilatkoztatott elméleti és gyakorlati igazságok és hogy ezek öre az egyház. Mihelyt erről meg vagyunk győződve, az egyszerű logika követeli, hogy tudományos és irodalmi működésünk ezzel a hit- és erkölcstannal összhangban legyen. Ha ez korlát, úgy nem olyan korlát, mely *előttünk* emelkedik és elzárja a haladás útját, hanem olyan, amely jobbról és balról védi haladásunk folytonosságát a mélységbe zuhanástól, mely tehát biztosabbakká és merészebbekké teheti lépteinket az igazság minél teljesebb fölismerése, a szépnek minél tökéletesebb kialakítása felé, amely a tudományos kutatásnak és a művészeti alkotásnak célja.

Nem foglaljuk le magunknak a tudományos és irodalmi működés monopoliúmát; nem alakítunk kölcsönös bámulási társaságot, vagy bármi néven nevezendő klikket. Nem akarjuk magunkat elkülöníteni azoktól a tudományos és irodalmi egyesülésektől, amelyek a világnézetek harcaiban a becsületes semlegességnek nehezen megóvható álláspontjára helyezkednek. Részt akarunk venni ezek működésében is, amit eléggé bizonyít az a viszony, amelyben számos tagtársunk a magyar tudományos akadémiával áll és állani kíván ezentúl is. De az irányzatos tudományosság által terjesztett

tévedésekkel és kiközösítési kísérletekkel szemben erőteljesen akarjuk kifejezésre juttatni polgárjogunkat a tudomány republikájában, amelynek vezető szellemei közt, ép az exakt tudományok terén Newton-tól Pasteurig a keresztényvilágnézet követői voltak többségben. A nagy elődöktől örökölt ez ősi jogon és e jog megtámadása ellen sorakozva akarjuk a minket megillető helyet elfoglalni és együtt dolgozni, hogy a velünk egy hiten levőket a tudományosságnak minél intenzívebb művelésére buzdítsuk, hogy munkánkkal a katolicizmus körében bizalmat keltsünk a tudomány — a tudomány körében pedig a katolicizmus iránt; hogy szükségtelen összeütközések elkerülésével, vélt összeütközések megmagyarázásával, irányzatos beállítások leleplezésével, valódi nehézségek áthidalásával, együttesen szolgáljuk a hitnek és a tudománynak magasan felfogott érdekeit és ezzel az emberi haladást, melynek útjából ekkép a legnagyobb akadályok egyikét háritjuk el.

De lehet-e ott tudományos tárgylagosság, föltevésmentes tudományosság, ahol a keresztényvilágnézettel, mint adott alappal és mértékkel számolunk?

Igenis lehet, amennyire az egyáltalán lehetséges; sőt inkább itt lehet, mint hárhoz másutt.

A föltevésmentes tudomány varázslatos jelszó, mely minden elfogulatlan elmét rokonszenvesen érint. És mégis kétlem, hogy a valóságban valahol létezzék.

Minden már elért és kétségen felül álló, vagy annak tartott eredmény föltevés a további kutatás számára. Mióta Newton fölfedezte a nehézség törvényeit, a tudomány ezek alapján kutat tovább és azokra, mint problémákra, többé vissza nem tér. A kérdés csupán az lehet, hogy mai tudásunktól visszafelé haladva, a korábbi eredmények, tehát föltevések egész során végig, eljutunk-e egy olyan kiinduló ponthoz, amelynél emberi elme valóban, mint tabula rasa állott a reá zuduló megismerésekkel szemben és azután mint matematikai törvényszerűséggel működő okoskodási gépezet végezte a továbbiakat? Elképzelni ezt igenis lehet, de hogy a valóságban valaha megtörtént, hogy valamely tudomány, talán a tiszta matematikán kívül, vagy valamely tudósnak munkája ekkép fejlődött volna, azt merem kétségbe vonni.

Ami különösen a keresztényvilágnézetet illeti, amelyre főleg vonatkoztatják, illetve vele szembeállítják a föltevésmentesség elméletét, az oly óriási történelmi és folyton működő, mindnyájunk életébe belenyúló tény, hogy mellette közönbösen, semlegesen elhaladni alig lehetséges. Tagadása pedig sokkal nagyobb mértékben «föltevés», mint

elfogadása. Mert nekünk, akik azt elfogadjuk, a kinyilatkoztatás tényének és a természetfölötti rend fölismerésének támogatására a legerősebb bölcséleti és történeti bizonyítékok egész sorozata, nem különben millió és millió lélek benső életének, egy egész nagy civilizáció kifejlődésének tanúsága szolgál támpontul, úgy hogy itt «föltevésről» egyáltalán nem lehet szólni, hanem inkább erősen megalapozott előzményről. — Ellenben a tagadás vagy a természetfölöttinek, a külső észlelést meghaladónak, az érzékileg meg nem foghatónak a limine való elutasítása, a legvakmerőbb föltevés, amelyet a tudományba valaha becsempészték. Egy árva okra sem támaszkodik, a nemakaráson, a kijelentett kategorikus imperativumon kívül. És míg a mi erősen megalapozott előzményünk, bár nehézségekkel találkozik, de egyetlen ténybe, egyetlen befejezett tudományos eredménybe sem ütközik, addig amazok föltevése a megmagyarázás minden lehetősége nélkül áll szemben az életnek, az erkölcsi rendnek, sőt magának a létnek tényével szemben. Ez a tudomány nem annyira föltevésmentes, mint inkább következménymentes.

Ami pedig a tudományos tárgyilagosságot illeti, nem kell a dolgot úgy képzelni, mint hogyha a katolikus tudósok munkájában túltengene az apologetikus tevékenység vagy mint hogyha egyáltalán az emberiség szellemi élete folytonos dulakodás volna a hit és a tudomány közt. Ilyenné azt csupán ellenfeleink egy részének irányzatos munkája teszi. Azok a látszólagos ütköző pontok, amelyek a keresztényvilágnézet és ez exact tudományok kutatásának bizonyos stádiumaiban mutatkoznak és amelyeket egyfelől a mélységesebb teológiai magyarázat, másfelől a tudomány továbbhaladása mindig elenyésztet, a tudományos munkának csak egyes részleteiben állanak elő. Miért lépnek ép ezek a részletek szenzáció erejével előtérbe? Miért törekszenek amonnan ép ezeknek népszerűsítésére? Miért nem terjesztik a milliók közt azokat a kétségen felül álló és közhasznú tudományos eredményeket, minők pl. o. a villamosság felhasználása, a vegytan gazdasági alkalmazása, ahelyett hogy még függőben levő hipotézisekkel táplálják az e tekintetben védtelen tömegeket? még pedig úgy hogy ezeket a hipotéziseket mint kiforrt, kész igazságokat viszik át a köztudatba, ami már magában véve csalás; sőt hamisításoktól sem riadnak vissza, amint azt Haeckelre reábizonyították. Bizonyára nem tudományos szempontból történik mindez, hanem azért, mert ez az állítólagos tudomány tulajdonkép csak tendencia, tulajdonkép csak harc a keresztényvilágnézet ellen, mely absolute tudományellenes mohósággal kritika nélkül felkap mindent, ami erre a harcra alkalmasnak látszik, e célból a tudomány

elárulásától sem riad vissza és nemcsak a tudományos tárgyilagosságot, hanem a tudományos becsületességet is ellöki magától.

Korántsem akarom ezzel a tudósoknak azt az egész táborát megvádolni, amely a keresztényvilágnézettől távol áll. Sokan vannak ott is, még pedig a legkiválóbbak, akik ettől az irányzatosságtól tartozkodnak, komolyan és becsületesen keresik az igazságot. Ezek igényt tarthatnak teljes tiszteletünkre, ezekkel nincs is bajunk. De hogy milyen erőt képvisel amott az a szörnyszülött: az irányzatos tudományosság, — ennek kidomborítására legyen szabad még egy esetet főlemlíteni. — A német monistaszövetség háborúelőtti utolsó közgyűlésén történt, hogy élesen összezapott az Oswald-féle energetizmus Haeckel materializmusával. Az ebből keletkezett zavarnak a résztvevők egyikének az a szerencsés indítványa vetett véget, mely szerint ezeket a másodrendű eltéréseket — az anyag valóságát tagadó energetizmus és az anyagot mindenné tevő materializmus ellentétét — mellőzni kell, mert fődolog az, hogy egyértelműleg utasítsák vissza a természetfölöttiségnek, a bármi néven nevezendő kinyilatkoztatásnak minden gondolatát. Ebben azután egyhangú lelkesedéssel egyesültek mindnyájan :

Und in den Armen lagen sich beide
Und weinten vor Lust und vor Freude.

De vajjon még tudomány-e ez ?

Az irányzatosságnak ez a térfoglalása a másik táborban egyenesen reakényszeríti az apologetikus munkára a katolikus tudósokat; de hasonló fegyverek használatára soha sem fogjuk magunkat ragadtatni, hasonló szellemben soha sem fogunk eljárni. Komoly, intenzív tudományos munkát akarunk végezni, melyben vezércsillag gyanánt ragyog előttünk a tudományos tárgyilagosság és a föltétlen tudományos becsületesség eszménye. Ha nehézségekbe ütközünk, nem palástoljuk azokat, hanem — épen azért, mert föltétlenül bizunk a kinyilatkoztatott igazságban — nem a meghátrálásban vagy a megállásban, hanem a továbbhaladásban, a tények mélyebb átértésében keressük az áthidalást. Így az exakt tudományokban, így a történelem, a jog- és államtudományok művelésében. Mindezekben a legszigorúbb mértéket alkalmazva önmagunkra, hisszük és reméljük, hogy tényezői leszünk a magyar tudományosság színvonala emelkedésének, a tudomány szabadságának és a tudás terjesztésének.

Az irodalomnak ezek után csak kevés szót szentelhetek, részint azért, mert már huzamos időn át veszem igénybe szíves figyelmöket, részint azért, mert öreg ember mindig az aesthetikai maradiságnak

gyanúja alatt áll, mikor fejlődő irodalmi irányzatokat bírál. De ahol egész biztos talajon mozgok és ahol bizonyára nem magyarázom félre akadémiánk irodalmi hivatását, az az erkölcsi tekintet, amelynek művészet és irodalom épügy alá van vetve, mint bármely egyéb emberi tevékenység. Alá van vetve aesthetikai szempontból is. Mert ha az «igazság» a művészeti alkotás legfőbb kritériuma (és ebben körülbelül minden iskola egyetért), ha a művészi igazság a létező egyes vonásainak olyan beállításában áll, amely valahogy kidomborítja azok mélyebb jelentőségét, a világegyetem tervéhez való vonatkozását és ez által velünk való összefüggését, melynek átérzéséből származik azután az aesthetikai gyönyör: úgy az erkölcstelen alkotás nem is lehet a szó valódi értelmében művészi. Lehet ügyes, de nem lehet művészi. — Ez nem azt jelenti, hogy erkölcstelen cselekvények ecsetelése a művészet és irodalom körén kívül áll; korántsem. De csak úgy lehet azokat beállítani, amint a világegyetem törvényeihez viszonylanak, t. i. mint rútat, visszataszítót, leküzdendőt; nem pedig úgy amint őket a pillanatnyi inger vagy fellobbanás látja: mint igézőt, szépet, kíváncsot. Ez a megvilágításuk ellenkezik a művészi igazsággal, mely nem tekinthet el az egyes jelenségek általános vonatkozásaitól, sőt ép ezeket van hivatva velünk átéreztetni.

De volna bár aesthetikailag megengedve az erkölcsileg rútnak vonzó alakban való bemutatása, ez nem döntené le a nemzetfenntartó erkölcsi törvénynek tilalomfáit. A művészet szabadsága itt nem jöhet tekintetbe. Az erkölcsi nihilizmus csakugy nem tartozik ehhez a szabadsághoz, amint — eddig legalább — senkinek sem jutott eszébe az egyéni és politikai szabadság alatt a lopás, gyilkolás és bujtogatás szabadságát is érteni. Miért? Mert a szabadság nem terjedhet ki embertársaink megrontására. — Nos, az erkölcstelen irodalom és művészet tolvajoknál és gyilkosoknál is nagyobbat rombol. Minden emberben és így az egész társadalomban, a nemzet egyetemében is szakadatlanul foly az alsóbbrendű képességeknek harca a magasabbak ellen, különösen a testiség lázadása a lelkiek fölénye ellen. Minden tényező, amely ebben a sorsdöntő küzdelemben az alacsonyosság szövetségeseként működik, az egyes embernek és a nemzetnek vesztére dolgozik, megtöri a jellemek erejét, megbontja a családokat, sőt testileg is megrontja az ifjú nemzedéket. Az ilyen tényező, legyen bár művészet vagy irodalom, közellenségnek tekintendő; kérlelhetetlenül le kell gyűrni, bárminő ragyogó köntösben tolakodjék is hozzánk, sőt minél ragyogóbb, minél csábítóbb, annál inkább. Nézzük csak nemzeti irodalmunk fenykorát: mily tiszta, mily szennytelen, mily emelkedett szellemű annak minden alkotása.

A magyar klasszikusok műveit bátran asztalunkon hagyhatjuk: nem kell félnünk attól, hogy leányaink kezébe kerüljenek. Ezt a gyönyörű hagyományt, nemzeti életünk e ragyogó dicsőségét, ápoljuk minden erőnkkel. Keressünk, ha bírjuk, új formákat; kísérletezzünk ezen a téren, nem bánom, míg valami új szépet találunk: de azzal az örök törvénnyel szemben, amely magasabb minden aesthetikai törekvésnél, az örök Isten erkölcsi törvényével szemben, amelynek meg- vagy meg nem tartása fölemel vagy lesújt nemzeteket: ne tűrjünk lázadást és, ami azzal ellenkezik, azt üzzük ki kérlelhetlenül a nemzeti irodalom templomából.

Igenis templom maradjon ez az irodalom és nemzeti: azaz, nem csupán többé-kevésbé jó magyar nyelven írt, hanem magyar lélekből fakadt, magyar lelkületet visszatükröző, magyar hagyományból táplálkozó, magyar szellemet terjesztő irodalom. A Szent István Akadémia nem volna méltó ahhoz a nagy névhez, melynek védősége alá helyezkedett, ha a keresztény szellemmel együtt nem ápolná a nemzeti szellemet is. Minden idegen kultúrhatás iránt fogékony ez a szellem — ami nem jelenti idegen fertőző betegségek átültetését — de kell, hogy elég erős maradjon azoknak olyatén felvételére, hogy saját húsunkká és vérünk-ké váljanak és hogy azokkal gazdagítsuk, de meg ne gyengítsük ősi faji jellegünket. Ezt a jelleget nem hiába ruházta reánk a nemzetek gondviselő Istene; emberiségi hivatását és értékét leolvashatjuk a történelem minden lapjáról, de soha tündöklőbb fényben nem ragyogott az, mint ma, Európa e rettentő válságában. Sáfárgodnunk kell tehát ezzel a kincssel, ezzel az önálló, öncélú nemzeti létünkkel és jellegünkkel, csakúgy, mint Isten minden egyéb adományával; sáfárgodnunk kell vele a harctéren, a politikában, a gazdasági, a társadalmi élet minden megnyilvánulásában, különösen pedig az eszmefejlesztő szellemi tevékenységekben: a tudományban, az irodalomban, a művészetben. Ha ezt nem tesszük, ha kincsünket elkötyavetyéljük, kikezdetni, gyengülni engedjük vagy akár csak gyümölcstözetlenül elássuk, az evangéliumbeli hűtlen szolga példájára: akkor vétkezünk Isten ellen, mert nem követjük az Ő gondviselésének nyilvánvaló szándékait.

Ezért is a keresztényvilágnézet jegyében született e tudományos és irodalmi testületnek lelkében él és érvényesül az a tudat, hogy nem lehetünk jó keresztények, ha nem vagyunk jó magyarok.

IV.

A TUDOMÁNY HAJDAN ÉS MOST.

Székelly István rendes tagtól.

A mindenség egyik alaptörvénye a fejlődés, melynek az anyagi és szellemi világ, az egyén és társadalom alá van vetve. Ez a műveltségnek, a kultúrának is alaptörvénye, mely az emberiség történetében, ha néha hullámvázásokkal és visszaesésekkel is, de nagyban és egészben megvalósul. Ha visszatekintünk az útra, melyet az emberi műveltség az ősembertől a mai társadalmi életig és technikai csodáig megfutott, jogos büszkeséggel és vérmes reményekkel telik meg szívünk, de egyúttal hálával és hódolattal a Teremtő iránt, ki az emberbe a haladásnak ilyen tehetségét és ösztönét oltotta s annak külső eszközeit megadta.

Miként a szellemi élet alaplümüködése a gondolkodás, úgy minden műveltségnek, kultúrának, civilizációnak alapja a tudomány. Az igazi tudomány az erkölcs mellett a legnagyobb kultúrérték, az emberiség legnagyobb kincse, nevelője, vezetője, boldogítója és vigasztalója. Már a Biblia kifogyhatatlan annak dicséretében. Bölcs Salamon mondja: «Többet ér a bölcsesség minden drágaságnál, jobb annak gyümölcse aranyból és drágakőnél és semmi kívánatos dolgot hozzá hasonlítani nem lehet.» (Péld. 8, 11. 19.) «Boldog aki azt hallgatja és ajtajánál virraszt naponkint.» (U. o. 8, 34.) A Bölcsesség könyve szerint «többet ér az országoknál és trónoknál és a gazdagság hozzá képest semmi, a gyöngy és arany pedig homok és sár.» (Bölcs. 7, 8. sk.) «Végtelen kincs, melyet akik használtak, Isten barátságában részesültek.» (U. o. 7, 14.) A keresztény erkölcs tan is az erények, az értelem erényei közé sorozza a tudományt. Az egyház egyetemet alapított számára, a papság pedig régen csaknem minden tudományban vezetett. Korunkban is, aki szellemi életet él, az mind a legfőbb ideálok közt tiszteli a tudományt; sőt az is, aki olyat nem él, legalább a hasznáért becsüli és bámulja. Nincs más ellensége, mint a tudatlan és az anyagi ember vagy aki azt mástól irigyl.

Azonban a mai kor a tudomány értékelésében sokszor két hibába esik: egyrészt lebecsüli a multat s úgy beszél, mintha vele

született volna a világra a bölcsesség és semmit sem köszönne a régieknek; másrészt az újkori tudomány szédületes haladásának láttára elfelejti ennek hibáit. — Természetesen arra, hogy a régi és új tudomány szerepét és értékét, fény- és árnyoldalait részletesen fejtegessem, egy előadás keretében gondolni sem lehet; azért csak néhány vetített sugárral akarom a tudomány multját és jelenét e szempontokból megvilágítani.

A tudomány, mint a művelődés külön tényezője, csak akkor jelenhet meg, mikor az emberiség már bizonyos szellemi és társadalmi fejlettségre jutott s mikor tevékenységét már nem foglalja le teljesen a megélhetésért folytatott küzdelem. Azért az *emberiség gyermekkorában* — az őskorban és a patriarchális korban — tulajdonképeni tudományról nem lehet szó. Bizonyos művészet és vallás a régiség-tani leletek, illetőleg történeti adatok szerint akkor is volt, tehát az ember már akkor is élt szellemi életet; de tudása csaknem kizárólag a mindennapi élet szükségleteinek ellátására szorítkozott. E téren azonban már igen korán oly dolgokat alkotott, mint a házépítés, szerszámok, szekér, hajó, eke, stb., melyek a művelődésre fontosabbak voltak és előzmények híján nem kevesebb elmésséget követeltek, mint a mai gépek és más találmányok. A nyelv és az írás feltalálása pedig, ha fokozatosan történt is, felülmul mindent, amit az ember azóta alkotott; nem csoda, hogy a régiek azokat az istenekre vezették vissza. Igen korán fellépett továbbá a költészet. Ezekhez járultak a kezdetleges családi és társadalmi viszonyoknak megfelelő erkölcsi és jogi szabályok s a példabeszédekbe és tanulságos történetekbe foglalt gyakorlati bölcselkedés.

A szó valódi értelmében vett tudománnyal csak a társadalmi fejlődés magasabb fokán, a már kialakult és letelepedett nemzeteknél, találkozunk. Legelőször az ókori keleti népeknél, azután a görögöknél.

A legrégibb tudomány, mely a történelemben fellépett, a *csillagászat* volt s hazája Káldea. A csillagos ég a keleti meleg és tiszta éjszakákon már igen korán magára vonta az ókori nomádok figyelmét és érdeklődését s okoskodásra és ábrándozásra csábította őket. *Babilonban* a csillagászat nyomai úgy látszik már a szumírok idejébe, Kr. e. a IV. évezredbe nyulnak vissza. Kezdetben a csillagászat összeolvadt a mythológiával, illetőleg a mythologia csillagászati alapon fejlődött ki. Az égitesteket személyesítették és isteneknek vagy szellemeknek képzelték, minek következtében istenük vagy isteneik megsokszorozódtak. Maga a vallás lényegében nem volt más, mint a természet életének, csillagászati és meteorológiai

tüneményeinek személyesítése, kivált a nap naponkinti és évi pályafutásának s a hozzáfűződő földi jelenségeknek szimbolizálása; de későbbi időben a hét bolygót is összekötötték az istenekkel. (Csillag- vagy kalendáriommythos.) Természetes tehát, hogy a csillagászat-hoz csakhamar hozzájárult a csillagjóslás, az asztrológia. Mindamellett a káldok a csillagászat mint tudomány körül is nagy érdemeket szereztek. Meghatározták a nap útját, az ekliptikát és zodiakust s vele kapcsolatban az évszakokat, megfigyelték a hét bolygót; megvetették a kalendárium alapját, megállapították a holdévet, melyet a szökőhónap által háromévenként összhangzásba hoztak a napévvél; az évet felosztották tizenkét hónapra, a hónapot négy hétre, a napot huszonnégy órára; a kört 360 fokra és legalább ezer évvel Krisztus előtt már kiszámították a nap- és holdfogyatkozásokat stb.

Minden gondolkodó ember igyekszik a világegyetemet valamiképen elképzelni. Az óvilágban keleten egészen a hellenista korig a *babiloni világkép* volt elterjedve. A Biblia is ezt a képet használja. Mert valami képet a világról alkotni kellett; ennél pedig jobb kép akkor nem volt, sőt mást a kortársak meg sem értettek volna. — A babiloni világkép szerint a föld a világtengeren sziget gyanánt úszó gömbszelet, melyet az oceán környez. Erre borul üres félgömb gyanánt az égboltozat, és pedig először a csillagos ég, a firmamentum, azután egy vízboltozat, a mennyei oceán, e felett pedig van a mennyország, az istenek lakóhelye. Az ég és föld közt bizonyos párhuzamosság van. Mindennek, ami a földön van, megfelel annak eredeti és tökéletesebb mintája az égben vagy az égen, a csillagok világában. Azért az égről le lehet olvasni a földi dolgokat és azok jövőjét. Ez a csillagjóslás alapja. — A nap és a mozgó csillagok az égen sétálnak. Este a nap belemerül az oceánba s észak felé megkerülve a földet, visszamegy keletre, hol reggel újra felkél. A föld belsejében van az alvilág (az arallu, a héber šeol), «az ország, ahonnan nincs visszatérés», a holtak birodalma, ahol a lelkek árnyékszerű életet élnek. Ennek utánezata a görög hádes.

Az ókor másik csillagász népe volt az *egyiptomi*, mely műveltségét, többi közt a csillagászatot is, valószínűleg Káldeából kapta, de önállóan dolgozta fel azt. Egyiptomban ősidők óta a Nilus folyónak kalendáriumi pontossággal beálló áradása irányozta a figyelmet az időszámításra s ezzel kapcsolatban a csillagvizsgálásra. Az egyiptomi istenek is részben napistenségek, részben a Nilusnak és Egyiptom földjének és népének személyesítései. Egyiptomban már nem a hold, hanem a nap játszotta a főszerepet; ez a fő időmérő. Azért az év már napév, még pedig 365 napos. Tudták azonban,

hogy a csillagászati (tropikus) év ennél csaknem egy negyed nappal (5 ó., 48', 48'') hosszabb. Ezt a hibát, melyet a mi naptárunk tudvalevőleg a szökő évvel korrigál, az egyiptomiak a kettős kalendáriummal hozták helyre. Tudniillik párhuzamosan számították a 365 napos polgári és a $365\frac{1}{4}$ napos csillagászati évet, melyek egymás mellett fokozatosan eltolódtak, míg 1461 polgári és 1460 csillagászati év elteltével összetalálkoztak. Az ilyen korszakot Sothis- vagy Sirius-korszaknak nevezték.¹ Úgy látszik, a csillagászat a távol keleten, *Chinában* is ősrégi tudomány, de kevés hiteles adat maradt róla. Különben lehet, hogy oda is Káldeából jutott.

Nagy haladást tett a csillagászat a *görögöknél*, amiben segítségükre volt a mennyiségtan, melynek mások kezdetleges előmunkálatai után, úgyszólván, ők voltak a megteremtői. Habár pusztá szemökre utalva, az égitestek természetéről nem sokkal tudhattak meg többet a káldoknál, mégis Ptolemaeus alexandriai csillagász megalkotta a róla nevezett geocentrikus világrendszert. Azonkívül a görögök lényegesen javították az időszámítást a holdváltozatok ciklusainak (Meton-ciklus) megállapításával és a szökőév feltalálásával, amit tudvalevőleg Julius Caesar rendelete hozott használatba. — Érdekes a görögök felfogása a világegyetem szerkezetéről. Mivel észrevették, hogy a bolygók különféle távolságban keringenek a nap körül s mivel nem ismerték a nehézkedés törvényét: azt képelték, hogy az égbolt hét egymásra boruló és átlátszó üres gömbből szférából áll, melyek mindegyikéhez egy-egy bolygó van erősítve, mely vele forog. Ezek fölött van az állócsillagok ege, e fölött esetleg az égi ocean, legfelül pedig a mozdulatlan égbolt. A zsidó és ókeresztény teológia ezeket az egeket azután a mindenség emeleteinek képzelte, melyeket a szellemi lények — angyalok vagy eonok — világával, néha az eső, hó stb. raktáraival népesített be. Ez a világkép lényegében átment a középkorba is, mely azután beleillesztette a keresztény mennyországot, a föld belsejébe pedig a babiloni és görög alvilág helyébe a poklot és tisztítóhelyet. — Különben a görög kor felfogása szerint a világ négy elemből áll, melyek súly szerint alulról felfelé következőleg sorakoznak: föld, víz, levegő és aether. Utóbbi a tűz és az ég eleme. A görögök alapították meg a fizikát is, sőt megfigyeléseikkel a leíró természettudományoknak is útját egyengették. Persze eszközök hiányában a fizikában nem sokra vihették.

¹ A Sothis vagy Sirius heliakus felkelése összeesett a Nilus áradásának kezdetével, amennyiben mindegyik a nyári napfordulat ideje körül (június második felében) történt. Azért az áradás kezdetét jelző csillag feltűnését pontosan megfigyelték.

A másik tudomány, melyet az ókor nagyban művelt, a *történelem* volt. De a keleti népek, legalább régebben, nem a mult történetét írták a jelen és jövő számára, — illetőleg ami ez akart lenni, az többnyire csak hitrege vagy hősmonda volt — hanem a saját jelen történetüket jegyezték fel a jövő számára. (Évkönyvek, krónikák.) Ezeket a feljegyzéseket a XIX. század megtalálta és roppant fáradsággal leolvasta, minek következtében korunk a babiloni és egyiptomi nép történetét eredeti és egykorú forrásokból meritheti.

Babilonban és Asszíriában egész könyvtárak jöttek napfényre, mint pl. az Aššurbanipál asszír királyé (Kr. e. a VII. századból), melyek égetett agyaghengerekre és lapokra voltak írva és a királyok tetteit, főleg hadjáratait jegyezték fel. A béke műveit még akkor nem igen tartották érdemesnek a megörökítésre. A történetírás tehát többnyire haditudósítás volt, mely cenzúra mellett és fejvesztés terhe alatt dolgozott. Egy keleti kényúrról csak dicséretet lehetett mondani; a király mindig győzött, az ellenség mindig nyomorult volt és megsemmisült. Az ókor par excellence történetíró népe azonban az *egyiptomi* volt. Mintha nem is a jelennek, hanem a jövőnek, sőt az örökkévalóságnak élt volna. Egyiptomban is első sorban a királyok tetteit örökítették meg, de nem törekeny cserepeken, hanem a templomok és más épületek kövein, a babilonihoz hasonló tárgylagossággal. Sőt megesett, hogy a fáraók eltulajdonították elődeik dicső tetteit: kivakarták a történeti feliratokból azok nevét s beíratták helyébe a magukét. A tudomány az ilyen fogásokat és dicsekvéseket régen kitanulta s azokon keresztül is megérzi az igazságot. Az események lényege minden színezés dacára épen maradt; a legtöbb adat különben is közömbös, melyet nem volt ok eltorzítani; egyik adat pedig ellenőrzi a másikat. A hivatalos feljegyzéseken kívül tömérdek más felirat is van, mely hiven és elfogulatlanul tárja fel a nyilvános és magánélet állapotait és eseményeit. Babiloniából és Asszíriából vannak királylajstromok, törvények (Hammurabi-kódex Kr. e. a XXII—XX. századból), diplomaciai iratok (az el-amarnai ékiratos cseréptáblák Kr. e. a XIV. századból), imádságok, nyelvtani művek, sőt még üzleti könyvek is. Egyiptomból fennmaradtak a királyok névsorain és a történeti képeken kívül tömérdek templom, sir, házieszköz, a mindennapi élet képei és leírásai, sőt még ruhák és illatszer-receptek is. Különösen jó szokása volt az egyiptomiaknak, hogy a többé-kevésbé emlékműszerű sírokra és a múmiák koporsóira ráírták a halottak élettörténetét. A magánügyeket pedig később papiruszokra írták, melyek a száraz

talajban, romokban és sírokban megszámlálhatatlan mennyiségben maradtak fönn.

A tulajdonképeni történetírással, mint a multnak összefüggő elbeszélésével *a zsidóknál és a klasszikus népeknél* találkozunk. A zsidók régi történeti könyvei, melyek e nép viselt dolgai a szomszéd nemzetek — egyiptomiak, kanaaniták, feníciaiak, asszírok, babiloniak, perzsák, szírek, görögök — történetével kapcsolatban adják elő, a Bibliában maradtak fönn, mely már ezért is egyike az emberiség legérdekesebb és legfontosabb emlékeinek. A görög történetírás és még inkább a római, már valóságos művészetté fejlődött, mely Tacitusban érte el tetőpontját. De amily értékes ez a klasszikus történetírás akkor, amikor egykorú vagy közelmúlt dolgokról beszél, oly kevésbé megbízható a régi kor és idegen népek leírásában. A klasszikus kor kritikátlansága a történetíróban az eredetiséget becsülte; azért az írók nem igen nevezik meg forrásait, hanem úgy beszélnek, mintha mindent saját tapasztalásukból tudnának. Herodotosz és Diodorosz ugyan igyekeztek Egyiptomot a hely színén tanulmányozni. De hogy értesüléseik mily hiányosak és felületesek voltak, mutatják az emlékek és feliratok, melyek az egyiptomi vallásról és állapotokról adott leírásaikat igen sokszor megcáfolták, történeti adataikat pedig majdnem minden értéküktől megfosztották. Ktesias, bár keleten élt, sőt a perzsa királyok orvosa volt, mégis a XIX. századig Ninos-, Ninyas-, Semiramis- és Sardapal-féle mesékkel vezette félre a világot. Chronológiája teljesen hibás. Babilonia neki csak egy tartomány; arról, hogy önálló birodalom volt, nem tud. Még ott is, ahol a perzsa állami levéltárakra hivatkozik, meghazudtolták a perzsa feliratok. Herodotosz határozottan tájékozottabb és megbízhatóbb nála. Általában a görögök még saját hazájuk régi történetéről sem voltak tájékozva, idegen országok régi koráról meg épen keveset tudtak. A görög törzsek, országocskák őskoráról legfeljebb a népmonda őrzött meg egyet-mást, amit később a költők feldolgoztak. Csak Nagy Sándor után, a hellenizmusz idején kezdték a görögök a keleti történelmet belföldi forrásokból (Mózesből, Manethoból, Berosusból stb.) tanulmányozni, kiknek példáját azután zsidó és keresztény írók (Josephus Flavius, Julius Africanus, Eusebius és mások) követték.

A görög szellem a tudomány terén tetőpontját *a filozófiában* érte el. Amit a görög ész e téren alkotott, az annyira eredeti, hogy mellette a régi keleti népek mythológiával párosult kozmológiai spekulációi és etikai szárnypróbálgatásai vagy a hinduk misztikus panteizmusa, mint előmunkálatok szóba sem jöhetnek, s oly töké-

letes, hogy jó részének ma is nemcsak történeti, hanem tartalmi értéke is van. Mint természetbölcselet kezdődött az ióni iskolában, mint etika folytatódott; míg Plátónnál, Arisztotelesznél és a sztoikusoknál már teljesen kiépült, s a filozófia minden szakára, a két előbbinél még az állambölcseletre is kiterjeszkedett, az epikureusoknál anyagelvűségbe és hedonizmusba süllyedt; majd az alexandriai (Philo-féle) vallásbölcseletben, neoplatonizmusban, az egyházatyáknál és később a középkori arab és keresztény bölcseletben új ágakat hajtott. A görögöknél a filozófia csaknem általános tudománnyá lett, mely az emberi tudás egész anyagát magában foglalta és rendszerbe öntötte. S ha például Arisztotelesz bölcselete sok részében, főleg a természettudományok haladása miatt el is avult, lényeges fogalmaiban és elveiben igen sokszor helyes és ma is uralkodik az emberi gondolkodáson.

Végtelen nagy szolgálatot tett a filozófiának és az emberiség erkölcsi művelődésének a zsidó nép, amely szolgálatot mainap részint az ókori művelődéstörténelemben való járatlanságból, részint a teológiától való idegenkedésből nem méltányolnak eléggé. A zsidók szentkönyvei, kivált Jób könyve és a bölcselkedő könyvek, tele vannak értékes vallásbölcseleti és etikai igazságokkal. A monoteizmus, a teremtés, a világ jósága, az ember kettős természete, a rossz problémájának megfejtése (theodicaea), a tizparancsolat stb. a világ és az élet legnagyobb kérdéseire oly feleletet adnak, amely mellett eltörpül az ókor minden bölcselkedése. Igaz, hogy a hit e könyvek tartalmát isteni sugalmazásból származtatja. De akkor is igaz, hogy e tanok történetileg a zsidó népnél léptek fel, ez volt azoknak hordozója és terjesztője. Egyébiránt mióta Nagy Sándor után a hellenista korban a zsidóság a görög szellem befolyása alá került, a szentkönyveken kívül is gazdag irodalom keletkezett, mely már tudományos alakban tárgyalta a vallásbölcseletet és etikát, úgyszintén a pozitív teológiát. Általában a teológiát mint a hit tudományos fejtegetését a zsidóság alkotta meg. A pogányság csak előadta hitregéit s annyira-mennyire hitt bennök, de nem bölcselkedett felettök, sem nem próbálta azok valóságát bizonyítani. A zsidó szentkönyvek tanai átmentek a kereszténységbe, mely történelmileg maga is a zsidó népnél született. A kereszténység és annak szentkönyvei a maguk dogmatikáján kívül a filozófiai gondolkodást is örökbecsű igazságokkal gazdagították, melyek alapján az élet titkait megmagyarázó, a szívet megnyugtató, erkölccstanával mindent felülmuló világnézet alakult ki, a keresztény világnézet. Ez nem maradt a könyvekben, mint a görög filozófusok tanítása, hanem

átment az életbe, megvalósította a szeretetet, testvériséget és más erényeket; megnemesítette a szegénységet, megokolta és megkönnyítette a szenvedést, megszentelte és kötelességgé tette a munkát; egy nagy keresztény társadalomban egyesítette a nemzeteket, s ily módon megvetette annak a keresztény civilizációnak alapját, melynek talaján a tudomány és műveltség fája is soha nem sejtett virágzásnak és gyümölcsözésnek indult.

Az emberiség *társas életét és jogviszonyait* az őskorban csak a természet ösztönei s az észbe és szívbe írott erkölcsi és jogi elvek szabályozták. Ezekhez járult később a patriarchális hatalom és a szokásjog, melyek uralma messze a történeti korba, sőt helyenkint a jelen korba is benyulik. De azok a népek, melyek a történelemben szerepet játszottak, már igen régen, némelyek, mint a babiloniak és egyiptomiak, már a III., sőt a IV. évezredben Kr. e. rendezett állami és társadalmi szervezetben, pozitív jog és törvények uralma alatt éltek. A távoli ókor törvénykönyvei közül kettő maradt fenn: egyik a Hammurabi babiloni király kódexe, Kr. e. a XX–XXII. századból, melyet 1902-ben találtak meg Susa romjai közt, egy ékírással sűrűn teleírott oszlopon; másik a Mózes törvénykönyve, Kr. e. a XIV. századból, melyet a Biblia őrzött meg. Ezeknél sokkal újabb volt Róma legrégebbi törvénye, a Lex XII. tabularum. Róma érdeme azonban, hogy a jogot tudománnyá fejlesztette. Az elméleti államtudománnyal keveset törődött, ezt a görögökre bízta; inkább gyakorlatilag valósította meg azt a világnak eddig legegyetemesebb birodalmában és annak sok tekintetben ma is mintaszerű politikai és társadalmi szervezetében. Katonai állam volt, mely nem elméletben és tollal, hanem tettekkel és fegyverrel csinálta az államot és jogot. De a gyakorlat a császárkorban itt is megszülte az elméletet. A jog, kivált a magánjog, terén Róma a maga Corpus Juriszában és jogtudósainak műveiben lerakta az egész további fejlődés alapját, melyre ma is minden jogtudomány és törvényhozás többé-kevésbé támaszkodik.

Felületes emberek, kik gondolkodás nélkül ismétlik az eltanult frázisokat, ki nem tudják a *középkor* nevét mondani, hogy hozzá ne tegyék a sötét jelzőt. A középkort, mint tudjuk, a nyugatrómai birodalom bukásától Amerika felfedezéséig, 476–1492-ig számítják. Óriási különbség van azonban e kornak első és második fele, a XII. századig és azután eső része közt. A középkor eleje még a népvándorlást sinylette; későbbi századait az európai államalakulások, a barbár népek megtérítése és civilizálása foglalták el, keleten pedig a bizanci császárság vonaglása és az iszlám pusztítása

tette tönkre a keresztény kultúrát. Ebben a korban a tudományok, legalább nyugaton, pihentek, mert inter arma silent musae. — De a középkor második felében, mikor már a politikai és társadalmi állapotok nyugaton egyensúlyba helyezkedtek, egészen új kultúra született a kereszténység alapján. A keresztény nemzetek egy nagy családdá alakultak, mely felett atyai hatalommal állott a pápaság. A szerzetes rendek telepei megannyi tűzhelyei voltak a tudománynak, művészetnek, iparnak, földművelésnek; a barbárság tengerében szigetei az erkölcsnek, szelídségnek és szeretetnek. Különös érdemök volt a szerzeteseknek a könyvmásolás, mely az ókor szellemi hagyatékát az újkor számára megmentette, ami nélkül megszakadt volna a szellemi összeköttetés az emberi nem multja és jövője között. A latin nyelv megkönnyítette a művelt emberiség érintkezését s nemzetközivé tette a tudományt. A keresztes hadak kiterjesztették az európai népek látókörét s felébresztették bennök az összetartozás és érdekközösség érzetét. A polgárság szervezkedése megalapította és felvirágoztatta a városokat, az ipar és kereskedelem gócpontjait. Az egyetemek alapításával nemcsak hogy az összes tudományoknak valóságos várai keletkeztek, hanem egyszerűen megvalósult a tudományok összetartozásának, együttműködésének és testvériségének, a nemzeteket összekötő kultúrának nagyszerű eszméje.

A *skolasztikus bölcelet* pedig világosságot és rendet teremtett a fogalmak és vélemények zürzavarában; ez volt a kapocs, mely az emberi tudás egész épületét összetartotta, a köszörűkö, mely az elméket borotvaélesre fente; ez rakta le az alapot és alkotta meg az állványokat a tudományok jövőendő fejlődése számára. A teológiát és erkölcsant az arisztoteleszi bölcelet alapján, kivált szent Tamás, nagyszerűen kiépítette. Igaz, hogy később a skolasztika is elfajult; elhanyagolta a tapasztalást, elvont fogalmakból akarta felépíteni a világot, eltévedt az apriorizmus és formalizmus útvesztőjében s belefűlt a definíciók, disztinkciók, szillogizmusok, meddő problémák és vitatkozások tengerébe. — A teológiában is egyoldalúságba esett. Nem azáltal, hogy a dogmákat az ész előtt igazolni s vele megértetni akarta, vagyis hogy intellektualista teológiát üzött, mint némelyek vádolják; hanem azáltal, hogy sokszor elfelejtkezett arról, hogy a kereszténység nem pusztán filozófiai rendszer, hanem történelmi tényeken nyugszik, melyeket történelmi módszerrel, nem pedig szillogizmusokkal kell bizonyítani és feldolgozni. Nem is tekintjük a skolasztikát kész és változhatatlan filozófiának, hanem az emberi gondolkodás egy értékes fokozatának, melyben igen sok

örökérvényű gondolat van. S hálátlanság vagy inkább tájékozatlanság a modern tudománytól, mikor a középkori bölcséletnek a tudományok körül szerzett érdemeit és ránk hagyott örökségét el nem ismeri.

A tudományban tehát a régiek is becsülettel megtették azt, amit az ő körülményeik közt és az ő eszközeikkel meg lehetett tenni. Sőt megvetették az alapot, melyen az újkor felépítette azt a csodálatos épületet, melyet modern tudománynak nevezünk.

Az újkor uralkodó és jellegzetes tudománya a *természettudomány*, a maga bámulatos haladásával és a gyakorlati életre kihatós eredményeivel, melyek egész műveltségünkre rányomják a maguk bélyegét. Ezeket ismertetni nem kell; szemünk előtt vannak. A természettudományok e csodálatos fellendülésének az újkorban sokféle oka volt. Útját egyengették annak mindazon tényezők, melyek általában az újkor szellemi fejlődését megindították vagy előmozdították. A renaissance belekapcsolta a szellemi életet a középkorban meglehetősen háttérbe szorult klasszikus műveltségbe, s a vallás és spekuláció mellett a világi és gyakorlati kérdéseket is jobban bevonta az érdeklődés körébe. A könyvnyomtatás feltalálása és az iskolák elterjedése közkinccsé tették és szélesebb rétegekben elterjesztették a tudományt, miáltal új meg új munkatársakat szereztek számára. Ettől fogva a tudomány minden ágában ezren és ezren dolgoztak a világ minden részében a tudományok előbbrevitelén. A tudomány és tanítás folyton növekvő szabadsága, ha tévedésekre és veszedelmes vélemények terjesztésére adott is alkalmat, de tagadhatlanul kedvezett az új gondolatok felvetésének és az újirányú kutatásoknak.

Ezen általános művelődéstörténeti okok mellett voltak különös okok is, melyek épen a természettudományoknak adtak lendületet. A régi úttörők munkája nyomában olyan felfedezések történtek, s olyan találmányok, eszközök és módszerek keletkeztek, melyek egészen új világot nyitottak meg a buvárkodás számára. Legyen elég csak a messzelátót, nagyítóüveget, a villamosság és a vegytani elemek felfedezését, a fizikai és vegyítési műszereket és eljárásokat említeni. Gondviselésszerű dolog volt, hogy az emberiség tömegesen termelt olyan lángelméket, melyek valóságos intuícióval pillantottak be a természeti tűnemények mögé s felismerték ott az okokat és törvényeket. A forgalom és érintkezés könnyűsége, a csillagvizsgáló intézetek, fizikai és vegytani laboratoriumok s más tudományos intézetek, műhelyek és múzeumok szaporodása, úgyszintén az értelmes ipar munkája is rendkívül előmozdították a kutatást és az

adatok feldolgozását. A gyakorlati eredmények és az anyagi jólétnek tett szolgálatok pedig általános érdeklődést és támogatást biztosítottak számára; de egyszersmind a tudósoknak is hatalmas ösztönzésül szolgáltak és szolgálnak a további munkára. Ehhez járult, hogy a természettudomány az újkorban megszabadult a metafizika gyámsága alól, kibontakozott annak elméleteiből, megtalálta saját helyes módszerét az indukciót s ennek mesterséges eszközeit, a tervszerű, módszeres észlelést és kísérletezést. A középkori metafizikában tagadhatatlanul megvolt a hajlandóság arra, hogy magába olvasszon minden tudományt. A világ problémái akkor is jelentkeztek, megoldást és feleletet követeltek; a kezdetleges természettudomány pedig a feltoluló kérdésekre felelni nem tudott. Csak természetes tehát, hogy azon kor spekulatív iránya mellett elvont, a priori okoskodással igyekeztek a problémákat megoldani. De ép oly természetes volt, hogy mikor a természettudomány eléggé megerősödött, emancipálta magát és a saját lábára állott. A szabadabban mozgó filozófia is új kérdéseket vetett fel, melyek átnyultak a természettudomány terére és onnan várták a megoldást.

Sokszor hallani, hogy a természettudományok újjászületésének oka volt az is, hogy azok *megszabadultak a teologia, kivált a biblia-magyarázat ellenőrzésétől és irányításától*. Ez azonban félreértés. Igaz hogy a Biblia néha a természettudományokba vágó dolgokat is érint, kivált mikor a világegyetem szerkezetéről és eredetéről beszél. A középkor e helyeket érteni és a mindenséget valamikép el akarta képzelni; igyekezett tehát az ilyen helyeket a maga idejének természettudományos álláspontján megmagyarázni. Sőt mivel az ész a világ problémáira megoldást keresett, a természettudomány pedig még akkor kielégítő feleletet adni nem tudott, a szent könyvek tekintélye pedig vitán felül állott: azért a Bibliában, illetőleg a természettudományok alapján abba belemagyarázott értelemben vélték a keresett feleleteket megtalálhatni. Természetesen ezeket a feleleteket az egykorú természettudomány, melyből végelemzésben származtak, nem kifogásolta, miért is úgy tekintették azokat, mint a kinyilatkoztatás és természettudomány egyértelmű tanítását.

De ez nemcsak természettudományi, hanem exegetikai szempontból is súlyos hiba volt, — bár érthető és menthető hiba. Mert a Bibliában vallás- és erkölctan van, nem pedig természettudomány. A természeti dolgokról csak melleleg, népiesen, a látszat szerint, a maga korának felfogása szerint, sokszor csak költői képekben beszél, anélkül, hogy szándéka volna természettudományra

tanítani vagy annak kérdéseiben állást foglalni. Hibás magyarázat volt tehát az, mely a maga korának tökéletlen csillagászati és geológiai nézeteit becsúsztotta a Bibliába s azután kinyilatkoztatás gyanánt akarta belőle kiolvasni. Itt nem a Biblia tévedt, hanem az exegézis, mely emberi tudomány s ép oly tévedékeny, mint más. Ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni; mert amint vannak természettudósok, akik saját véleményüket hajlandók természettudományos dogmaként feltüntetni: úgy vannak exegéták is, akik szeretik a maguk magyarázatát a Biblia szavával azonosítani és tekintélyével fedezni.

Ezen elvek félreértése vezetett az ismert Galilei-esethez is. Galilei azt mondta: a föld forog; a teologusok, filozófusok és konzervatív fizikusok az addigi természettudománynak és a rá alapított bibliamagyarázatnak megfelelőleg ezt tagadták. Itt tehát tulajdonképpen nem a Biblia, nem valami dogma, még nem is a teológia, hanem a régi természettudomány ütközött össze az újjal, amely még akkor nem is tudta a föld forgását döntő érvekkel igazolni. Lehet, hogy az egyházi hatóságok ezen és más hasonló esetekben túlságosan is konzervatívek voltak; ez az egyes emberek, nem az intézmények hibája volt. Egyébiránt jobb egy kissé lassabban és óvatosabban haladni, mint rohanva a nyakunkat kitörni.

Annyi bizonyos, hogy az utóbbi századokban a természettudomány diadalról diadalra haladt; a mennyiségtannal és iparral karöltve megteremtette a modern technikát, s felfedezéseivel és azok gyakorlati alkalmazásával átalakította a világot. Minden tudomány igyekszik a természettudomány adataira támaszkodni, sőt még a legmesszebbeső tudományok is sokat átvettek annak módszeréből. Nem csoda, hogy a természettudósok a lázas sietségben és a sikerektől megszádulva, hibákba estek. Először is beleestek a spekulációba, a föltevések, hipotézisek túltengésébe. A hipotézis az induktív kutató módszernek egyik szükséges eszköze, mely már igen sok igazság felfedezésére vezetett. Ahol a természeti jelenségek okát nem ismerjük, találgatjuk azt s megpróbáljuk a feltételezett okból a tünetényeket megmagyarázni. Ha ez sikerül, a hipotézis valószínű, sőt, ha mindent meg lehet belőle magyarázni, akkor a hipotézis csaknem bizonyos, verifikálva van; bár sokszor egyéb okok lehetősége is megmarad. A modern természettudósok azonban gyakran beleesnek a hibába, hogy gyengén vagy egyáltalában nem igazolható hipotéziseket tudományos igazságok gyanánt adnak elő, sőt azok nevében más tudományok tanait vagy egyéb kultúrértékeket megtámadnak. — Másik hiba az, hogy a maguk szakában kiváló természettudósok átlépnek a természettudomány más területeire,

ahol ép olyan dilettánsok, akár csak egy filozófus vagy teologus. Sőt elkalandoznak a filozófia terére, ahol már teljesen tájékozatlanok. Sok természettudóst pedig az anyaggal való foglalkozás annyira egyoldalúvá tesz, hogy nem látja a szellemet, s mivel azt lombikjában és boncoló késével nem találja, eltagadja, hogy van. Így lesz a természettudomány némely szűklátkörű művelőjénél tudományos materializmussá, melyet tanítványai és olvasói, talán az ő elve és szándéka ellenére is, gyakorlati materializmussá fejlesztenek.

Fő és alapvető hibája azonban a modern természettudósok egy részének az, hogy szakbeli elfogultságában a természettudományt csaknem egyetlen igazi tudománynak tartja s a szellemi tudományokat, kivált *a filozófiát megveti és feleslegesnek tartja*. A logikát, lélektant, etikát némelyek még csak tűrik, de a metafizikára már nagyon haragusznak, azt károsnak és kiirtandónak véleményezik.

Ez a felfogás, ha nem oktalan és megrögzött anyagelvűségből, akkor mindenesetre a filozófia nemismeréséből származik. A filozófiától gondolkodó embernek szabadulni nem lehet; ha kidobják az ajtón, bejön az ablakon. S azok is, akik irtóznak a filozófiától, az emberi ész kiolthatatlan bölcselkedő ösztönétől hajtva, belezökkennek abba anélkül, hogy észrevennék, hogy ők most tulajdonképpen bölcselkednek, — persze hozzáértés nélkül. Akárhogy tagadják is, a filozófiának létjoga, célja és haszna a természettudományok minden haladása mellett is megmarad.

A logika tanít a helyes gondolkodás szabályaira, melyekre minden tudománynak szüksége van. Ez tisztázza a fogalmakat, megtanít az észmüveletekre, ellenőrzi a bizonyításokat és az ismeret tárgyi igazságát, ez visz összefüggést és rendet a gondolkodásba. Ez alkotja meg az egyes tudományok számára a kutatás és bizonyítás módszerét. Minden meghatározás, bizonyítás, következtetés, melyet a természettudomány használ, legalább alakilag logikai művelet és a logika ellenőrzése alatt áll. Az egyszerű, házi, józan ész elég lehet a gyakorlati életre, de magasabb és nehezebb tudományos munkához logikai iskolázottság kell. Az a fegyelmetlen gondolkodás, a kritika hiánya, a jelszavak uralma, mely korunkat jellemzi, nagyrészt a logikai képzés elhanyagolásának következménye. — Ép ily szükséges a lélektan is. A lélek természete, tehetségei és működései s azok törvényei legalább oly értékes és fontos tudnivalók, mint az anyagra vonatkozó kérdések, pl. a fizika tanításai. Tervszerű, eredményes nevelés és tanítás lélektani ismeretek nélkül alig lehetséges. A bíró és büntetőjogász a lélektant nem nélkülözheti. Az orvosnak, kivált az ideg- és elmegyógyítónak is okvetetlenül szükséges. Az eti-

kára is ép úgy szükség van, mint az erkölcsre, különösen azoknak, kik mások erkölcsi vezetésére vannak hivatva.

De létjoga és saját külön tárgya van magának a *metafizikának* is. Bármily csodálatos eredményeket ért is el a természettudomány a világ jelenségeinek és törvényeinek feltárásában, ott, ahol a dolgok mivoltához, első okaihoz és céljaihoz közeledik, zárt ajtókra talál. Du Bois-Reymond Emil a híres fiziologus azon gondolkodott, melyek a természetismeret abszolút és örökre átléphetetlen határai. Szerinte a természet legtökéletesebb eszményi ismerete az volna, ha a világ összes tüneteményeit vissza tudnók vezetni mozgásra, az atomok mechanikájára, s ezen atomok helyzetét és mozgását egy nagy világképletbe tudnók foglalni, miként a csillagászat az égitestekét. Akkor ebben a képletben szemlélnők a világ multját, jelenét és jövőjét. De az ilyen csillagászati ész is áthághatatlan korlátokba ütköznék a következő kérdéseknél: az anyag és erő mivolta, a mozgás eredete, az élet keletkezése, a célszerűség a természetben, az érzéki felfogás, a gondolkodás, a szabad akarat. Ezek Du Bois-Reymond szerint világtalányok, melyekkel szemben minden tudománynak ki kell mondani az *ignoramus* és *ignorabimus*.

A természettudomány e kérdésekre felelni csakugyan nem tud, mert csak a tapasztalásra és a belőle közvetlenül levont következtetésekre támaszkodik s azért máshoz mint a dolgok jelenségeihez, legfeljebb azok törvényeihez hozzá nem fér. Ami a jelenségek és törvények mögött van, ami azok alapja, a dolgok mivolta, a Kant-féle Ding an sich; továbbá a lényegben gyökerező erők és célok túlesnek a tapasztaláson, transcendentálisok, melyeket csak a filozófiai gondolkodás, különösen a metafizika által lehet megközelíteni. Nem mondjuk, hogy a metafizika a világ titkait mind megfejti, hogy áthatol a tudás útjában álló zárt ajtókon. De annyi bizonyos, hogy az ész szükségképes elveivel, törvényeivel és elvont okoskodással, a tapasztalásra támaszkodó spekuláció fáklyájával legalább bevilágít a zárt ajtók mögé, fogalmakat és ítéleteket alkot arról, ami azokon túl van, legalább fővonásaiban és bizonyos fokig megismerheti a dolgok mivoltát és a bennök működő erők minőségét. Úgy történik ez, mint ahogy a mennyiségtan számításaival megismeri azon dolgok állapotait és viszonyait is, melyek a tapasztalásra teljesen hozzáférhetetlenek, akár a molekulák minden érzéken és észleleten túleső birodalmában vannak, akár a világűr megközelíthetetlen távolságaiban. Azonkívül a filozófia az egyes tudományszakok fogalmait és igazságait rendezi, egyesíti s összefoglalja azokat egységes, összefüggő és összhangzó világnézeté, miáltal az egész

emberi gondolkodás nagy synthesise, az összes tudományok tervrajza és kerete, s ilyen értelemben csakugyan általános tudomány lesz belőle.

Ehhez azonban az elvonó, összefoglaló, synthetikus gondolkodásban való gyakorlottság kell. Bizonyos filozófiai következtetéseket levonhatnak a természetbuvárok is. De ők a részletekkel és észleléssel lévén elfoglalva, nem érnek rá a bölcselkedésre, és rendesen nem is bírnak a filozófiai fogalmak és műveletek terén elég jártassággal. S hogy milyen gyászos eredménye van annak, ha különben tudós és okos természettudósok minden filozófiai képzettség nélkül bölcselkedni kezdenek, azt egy Büchner, Häckel és mások példájából látjuk.

Különben elismerjük, hogy van olyan filozófia is, melytől a modern gondolkodás joggal irtózik. Vannak filozófiai rendszerek, melyek kirugva maguk alól a tapasztalás alapját, íróasztal mellett, tisztán spekulációval vagy képzelődéssel akarják a világot felépíteni. Ilyenek például Fichte, Schelling, Hegel, Schopenhauer rendszerei. Vannak továbbá bölcselkedések, melyek elfelejtik, hogy minden tudománynak történeti alapon és folytonosságban kell fejlődnie, s pusztá eredetiséghajászatból elvetve mindent, amit eddig a filozófia épített, semmiből akarnak új rendszereket, új filozófiát teremteni. Pedig, ha mindenki újrakezdi az építést, abból legfeljebb egy csomó kunyhó lesz, de palota, templom soha. Az ilyen filozófiára csakugyan ráillik Voltaire hamis megjegyzése, hogy ha két bolond összetalálkozik, és az egyik maga sem tudja mit beszél, a másik meg úgy tesz, mintha értené, ez a metafizika. Az ilyen filozófiákat és metafizikákat a mai tudomány joggal utasítja el magától; de megtagad azokkal minden közösséget a józan bölcsélet is. Ma minden okos filozófus egyetért abban, hogy a helyes bölcselkedésnek minden kérdésben a megfelelő tudományszakok, kivált a természettudományok szolgáltatva tényekre és igazságokra kell támaszkodnia és azokat kell feldolgoznia. «A filozófia és természettudomány közt, mondja Huxley, egymást kiegészítő, nem pedig ellentétes különbség van, s a gondolkodás csak akkor lesz termékeny, ha a kettő teljesen egybeforr». S az ilyen természettudományos alapon épült filozófiával, sőt metafizikával, bizonyára a természettudósok is megbarátkoznának, ha azt ismernék.

Az újkor szellemi életének a természettudomány mellett másik hatalmasan kidolgozott műve a *történelem*. Ez is rányomja a maga bélyegét minden tudományra és beviszi azokba a maga módszerét. A modern történetírás nem az, ami a régi volt. Régen félig

művészet, költészet volt, Madáchcsal szólva, a multnak csak dala; ma már csaknem exakt tudomány. Ennek főoka az, hogy oly források nyilottak meg előtte, melyekről a régieknek sejtelmök sem volt. A régiek vagy csak a saját koruk történetét írták, néha talán tapasztalásból, nagyrészt azonban hallomásból, rossz-szul értesült vagy elfogult tanuk előadása után, melyeket ritkán állott módjukban ellenőrizni; ha pedig régibb dolgokat írtak, rendesen csak igen kevés és megbízhatatlan könyvre vagy bizonytalan hagyományokra vagy éppen mendemondákra támaszkodtak. Az újabb történetírás jellemző tulajdonsága, hogy hacsak lehet egykorú, közvetlen és sok különböző forrásból merit. E célból az események korába visszanyúló segédtudományokat alkotott magának: a diplomatikát, numizmatikát, epigrafikát, régiségtant stb. Az újabb történetet is egykorú okiratokból és feljegyzésekből írja meg. Sokkal nehezebb a feladat az ókori történetnél. Itt fel kell kutatni a régi írók esetleges értesítéseit s ezeknek minél több és régibb szöveg- emlékét (kódexeit, idézeteit, fordításait); napfényre kell hozni az óvilág eltemetett és elfeledett, tehát hamisítatlanul fennmaradt emlékeit és maradványait: Babilon, Ninive, Egyiptom, Trója, Mikéne és más városok romjait, le kell olvasni a piramisok, régi templomok, sírok, ékiratos táblák, papiruszok, osztrakonok feliratait; ezek megértésére rég eltűnt írásokat, hieroglifeket s más egyiptomi írásmódokat, ékirást, régi sémi és görög ábécéket megfejteni, kétezer év előtt kihalt nyelveket feltámasztani. Azonkívül felkutatják a legrégibb könyvtárak és keleti klastromok porlepte kódexeit. Német- és Angolországban s Amerikában nagy tőkepénzzel vagy gazdag mecénások támogatásával tudományos társulatok és vállalatok alakultak, melyek az utóbbi évtizedekben Egyiptom, Mezopotámia, Palesztina, Görögország, Kisázsia, Északafrika és más régi országok talaját felásták s egész múzeumokat hordtak össze a régi kultúrák maradványaiból, melyeket a tudósok százai tanulmányoznak. A közlekedés könnyűsége, a sokszorozás művészi technikája ezen leleteket vagy azok másolatait és képeit a legszélesebb rétegeknek hozzáférhetővé tették s a tanulmányozást megkönnyítették.

Másik ami a modern történetírást a régitől megkülönbözteti, *a történeti kritika*, melynek három faja vagy ága van: a forráskritika, a szöveggkritika és a tartalmi kritika. Fő a forráskritika. A régiek is tudták, hogy nem minden történet hiteles, nem mind igazcímű (autentikus), romlatlan és szavahihető; de segédeszközök hiányában legtöbbször nem volt módjukban a hitelesség kérdését tisztázni s kénytelenek voltak a tanubizonyosságokat és adatokat elfo-

gadni úgy, ahogy voltak. Megállapították többé-kevésbé elméletileg, szép szillogizmusokkal, hogy az író amit közöl, azt tudhatta, esetleg tudnia kellett, azonkívül becsületes ember volt, ki nem hazudott; miért is hazudott volna? ergo szavahihető. Ha az okoskodás alakilag helyes volt, úgy vélték, hogy a dolog be van bizonyítva. A mai történetírás ezzel meg nem elégszik. Felveti a kérdést, hogy az írta-e a művet, akinek tulajdonítják, s erre vonatkozólag minden gyanún felül álló történeti adatokat, azaz külső érveket, vagy magából a könyvből és annak természetéből vett bizonyítékokat, azaz belső érveket követel. Mert a belső érv is bizonyít, ha jó és a külső érv sem bizonyít, ha gyenge vagy rossz. Azért a történeti kritika boncolás alá veszi a forrásokat s kivált a régiekről sokszor kimutatja, hogy azok koholtak vagy átdolgozást szenvedtek vagy éppen különféle művekből vannak összeférclve. Felkutatja a források legrégibb kézíratait, tanulmányozza azok szövegtételeit (variánsait) s igyekszik a többnyire erősen romlott szövegekből az eredeti szöveget helyreállítani. Amennyire lehet visszamegy az első tanukig és első forrásokig s felveti a kérdést, honnan tudta, honnan merítette valamely tanu azt, amit mond. Olyan tanuságokat szeret, melyek nem történetírás céljára, hanem a valóságos élet hatása alatt és céljaira készültek s az egykorú állapotokat és eseményeket gyanutlanul és híven tükrözik vissza. Nem elégszik meg egyes tanukkal, hanem kinyomozza és kihallgatja a tanuk egész sorát, vallomásaikat összehasonlítja, beállítja őket a történeti háttérbe, úgy, hogy az egész kor mintegy velük tanuskodik. S csak, amikor az egymástól független tanuk sora, esetleg a feliratok és emlékek együtt tanuskodnak s egymást mintegy ellenőrzik, csak akkor tekinti a tényeket teljesen bebizonyítottaknak. Ekként a mai történeti bizonyosság már nem pusztá tekintélyen, nem a tanuk egyéni szavahihetőségén alapszik, hanem lélektani, logikai, sőt néha fizikai törvényeken. Azért az ilyen történelmi bizonyosság nem változik és hullámszik időről-időre az új források megismerésével s nem kell félnie az újabb felfedezések eredményeitől. Természetesen, mint más tudományokban, úgy a történelemben sem lehet mindig elérni a teljes eszményi bizonyosságot, hanem sokszor meg kell elégedni valószínűségekkel.

De a kritika túlságba is mehet, hyperkritikává és romboló kritikává fajulhat, melynek semmi sem elég bizonyos, semmi érv nem elég erős, mely nem hisz a szemének, fülének és eszének, vagy pedig ok nélkül, sőt bizonyos perverz gyönyörűséggel tör össze megállapított igazságokat, anélkül, hogy a helyökre jobbat tudna

tenni. Ez olyan mint az, akinek a háza soha sem elég szép és jó, mindig lebontja és újraépíti, míg elfogy a pénze és ő hajlék nélkül marad. Az ilyen kritika már nem elmeél és alaposság, hanem logikai betegség, szellemi hipochondria, a tudományos tisztánlátás és szemmérték megfogyatkozása.

A mai tudomány szereti a dolgokat eredetökben, fejlődésökben és történelmi folytonosságban (genetice) vizsgálni, sőt még az elvont és tapasztalati tudományok tanait is történeti előzményekből, elemekből és tényezőkből származtatni és magyarázni. Ma minden dolog történelem, illetőleg a történelmi fejlődés eredménye és műve; maguk az igazságok sem saját belső erejükből és bizonyosságukból születnek, hanem történelmileg fejlődnek ki. Nem az a kérdés, mi, hogy és miért van, hanem miből és hogyan lett. E felfogás túlhajtásából ered a relativizmus, mely minden igazságot csak történelmi alakulatnak és ideiglenesnek tekint, ami változik és fejlődik mint a természetben minden és lehet hogy holnap megdől. Ez a darvinizmus az eszmék világában. — Annyi igaz, hogy mindennek van története, de azért nem minden csupa történelem. Nem az igazság fejlődik, hanem a tudás vagy a vélemények; az igazság abszolút és örök, melyet mikor a tudás elér, e pontnál meg is állapodik. Az igazságot tehát nem a történelmi fejlődés alkotja, hanem az magától készen van s érvekből ismerszik meg, habár sokszor fokozatosan és részenként.

A *teologia* is óriási haladást tett az utóbbi időkben, különösen a történelmi és nyelvészeti szakokban. A mai teologia nemcsak hittudomány, hanem a vallás tudománya; a hit- és erkölccstan tudományos tárgyalásán kívül különféle történelmi és filozófiai, részben nyelvészeti és jogi természetű tudománysszakok gyűjteménye. A vallást nem elszigetelten tárgyalja, hanem az egész szellemi élettel való összefüggésében. Azért bevonja vizsgálódásai körébe a vallással érintkező összes tudományos kérdéseket s átveszi a rokon tudományok módszereit. — A bibliai tudományok ma már a szentkönyvekkel s a bibliai történettel és régiségtannal kapcsolatban kénytelenek kiterjeszkedni az ókori népek, egyiptomiak, asszirok, babiloniak, perzsák, úgyszintén a hellenista országok és részben Róma történetére. A Biblia irodalomtörténete és magyarázata széleskörű történeti, nyelvészeti, régiségtani és összehasonlító vallástudományi felszereléssel dolgozik. Az ókeresztény irodalom története (a patrologia) valóságos mintaképe a tudományos irodalomtörténetnek. Az egyháztörténelem és egyházjog a világtörténelemnek és polgári jognak testvértudománya s fejlődésében lépést

tart ezekkel. — A teológiai erkölccs tan a filozófiai etikára támaszkodik, a Biblia és hagyomány örökbecsű erkölcsi elveit kodifikálja, fejtegeti s az egyén és társadalom erkölcsi életének összes mozzanataira és vonatkozásaira alkalmazza. — A liturgika is történelmi alapon dolgozik s bevonja a maga körébe az egyházi művészeteket is. — Maga a legjellegzetesebb teológiai tárgy, a dogmatika, sem elégszik meg a dogmák formulázásával s a Szentírásból és hagyományból való igazolásával, hanem azokat bölcséleti és dogmatörténeti alapon kezeli, metafizikailag fejtegeti és magyarázza s bekapcsolja az általános vallástörténetbe is. — Általában a modern tudományos teológia nem ássa be magát a hagyományos nézetekbe és skolasztikus formulákba, nem appellál ott, ahol a vallás tudományos feldolgozásáról és igazolásáról van szó, egyszerűen a hitre, hanem felhasználva a történeti és filozófiai tudományok eredményeit, azon fáradozik, hogy a vallást mint a szellemi élet és művelődéstörténet egyik legfontosabb tényét és tényezőjét, az emberi nem erkölcsi nevelőjét, minden oldalról tudományosan megvilágítsa, a többi tudományokkal összeillessze s a legmagasabb tudományos műveltségre nézve is elfogadhatóvá tegye.¹

¹ Külföldön, legalább a germán országokban, a tudós körök és a művelt közönség a teológiát mint tudományt méltányolják s vele a többi tudományok testvériesen közreműködnek. (Nem tekintik azt pusztá katekizmusnak, liturgiának vagy prédikációnak, mint nálunk sokan.) Az egyetemek karai közt előkelő helyet foglal el a katolikus és protestáns teológia. Az akadémiák teológiai forrásmunkákból rendeznek értékes kritikai kiadásokat. A berlini akadémia bölcséleti és történelmi osztálya húsz év óta dolgozik teológusok, nyelvészek és ókori történészek közreműködésével a görög egyházatyák műveinek s némely apokrif könyvnek kritikai kiadásán; egyidejűleg pedig a bécsi akadémia a latin egyházatyák műveit teszi közzé. Ugyancsak a bécsi akadémia bölcséleti-történelmi osztálya, úgyszintén a bajor kir. akadémia bölcséleti-nyelvészeti osztálya érdekes régi apokrif könyveket adtak ki. A göttingai Gesellschaft der Wissenschaft nyelvészeti és történelmi osztályának kiadványai és értekezései közt fontos teológiai szövegkiadások és cikkek találhatók. A keleti tudományok maguk közé számítják a bibliai tudományok nagy részét. Bölcséleti, nyelvészeti, történelmi és más folyóiratok számos teológiai cikket közölnek; jogi folyóiratok pedig egyházjogiakat. A *Texte und Untersuchungen* című lipcei nagy gyűjteményben évtizedek óta a teológia, ókori történelem és nyelvészet legkiválóbb művelői adják ki és magyarázzák az ókeresztény irodalom emlékeit. Általában nagy tudományos és irodalmi vállalatok bevonják munkatársaik közé a teológusokat is, és pedig nemcsak protestánsokat, hanem katolikusokat is. A palesztinai ásatások, melyeket angol, amerikai és német tudós-társaságok rendeznek, elsősorban a bibliai történelem érdekében, tehát teológiai célból történnek. Az angol országokban a Biblia állandóan a tudományos érdeklődés tárgya. A teológusok ott szerepelnek sok tudományos és irodalmi társaságban és vállalatban, s az angol és amerikai művelt közönség gyakorlatias gondolkozásmódja dacára melegen érdeklődik teológiai kérdések iránt.

A teológiára szüksége van mindenekelőtt magának a vallásnak, melynek tanítását tudományosan felépíti s intézményeivel együtt megokolja és védi. Tudományos teologia nélkül a vallás csak naiv hit, miszticizmus, szuggesztívó, érzelgés, jogi és rendőri intézmény vagy éppen babona és ámitás volna. — Természetesen itt a tárgyi értelemben vett teológiáról beszélünk, mely az intézményekben, az iskolában, az irodalomban és egyes szakemberekben él, nem pedig a vallás tudományos ismeretéről, ami nem minden embernek szükséges és legtöbbször nézve nem is lehetséges.

A teologia a művelt emberiség vallásának, mondjuk a kultúrvallásnak, tehát a kereszténységnek is lényeges és nélkülözhetetlen alkotó része, sőt alapja. Szükségesebb az a vallás közjogi intézményeinél, az egyházi vagyonnál, templomoknál, sőt bizonyos értelemben magánál a papságnál. A jogi intézmények megszűnhetnek, elveszhet a vagyon, összedőlhetnek a templomok, elpusztulhat a papság nagy része: ez mind kisebb baj volna, mint ha csak egyetlen keresztény igazság elvesznék, megínogna vagy annak védelme döntő vereséget szenvedne. Mert jogi intézmények és vagyon nélkül a vallás meglehet; volt idő, mikor meg is volt, pl. az őskereszténységben, mely tudvalevőleg nem volt az egyháznak legszomorúbb korszaka. Volt idő, mikor szerény magánházak ebédlői és a földalatti katakombák voltak a kereszténység templomai s papsága tizenkét egyszerű halász. Mégis a keresztény igazság diadalmasan tört elő a katakombákból, megdöntötte a pogányságot minden intézményével, templomaival és papságával együtt s erkölcsileg átalakította a világot. A ledőlt templomokat újra lehetne építeni, a papság az apostolok egyetlen utódából újjászülethetnék; de a vallási tanoknak az ész és tudomány előtti csatavesztése az egész vallást, egyházat, papságot létjogától és céljától fosztaná meg és szükségképpen maga után vonná mindezek pusztulását. Jogi intézményekkel, hagyományokkal, szónoklattal és érzelgessel egy ideig még lehetne támogatni egy vallást, mely az igazság életerejét elvesztette; de ez már csak a korhadt fa élete volna.

Ne mondja senki, hogy hitünk szerint a kereszténység tanai tárgyilag igazak és meg nem dőlhetnek, az egyház pedig Krisztus ígérete szerint örök. Mert a korszellem és az élet nem a tárgyi igazság után igazodik, hanem a megismert igazság, az emberek alanyi meggyőződése szerint. S ha az igazságot minden kornak a maga nyelvén és színvonalán meg nem magyarázzák és be nem bizonyítják, ha a meg-megújuló kétségekkel és támadásokkal szemben nem védekeznek, ha annak értékéről az emberiséget folytonosan meg nem

győzik: minden igazsága dacára elhomályosodik és elveszti befolyását az életre. Az igazságot, mint Shakespeare mondja, nem lehet eléggé bebizonyítani, még ha a kétség mindig hallgatna is. Ha Krisztus az egyház fennmaradását ígérte, azt tanításával előbb megalapozta; ígéretéhez pedig hozzátette, hogy elmenvén tanítsatok minden népet, természetesen az egyes korok és emberek szükségletei és műveltségi foka szerint. Nem is elég a kereszténység egyszerű fennállása; annak terjednie kell s a világot mindegyre jobban át kell hatnia és meg kell nemesítenie. S miként az igazság a kereszténységnek legnagyobb kincse, úgy annak tanulmányozása, bizonyítása, védelme és hirdetése első és legfontosabb kötelesség.

Akik a teológia és más tudományok mozgalmait figyelemmel nem kísérik, nem is sejtik, mily nagy problémák és viták hullámanak ma éppen a világnézeti kérdések és a kereszténység eredete körül; nem látják, mint alakulnak ki a tudomány majd minden ágában olyan felfogások, melyek a kereszténység filozófiai és történelmi alapjait vagy tanítását és lényeges intézményeit érintik, s mint mennek át azok napról-napra jobban a tudományos meggyőződésbe és köztudatba. Nézzük végig a könyvjegyzékeket, a könyvkereskedők kirakatait, s eltekintve a teológiai szakkatalogusoktól és néhány bevallott katolikus könyvkereskedéstől, csak kivételesen találunk olyan tudományos munkákat, melyek a keresztény világnézet alapján állnak, de igen sokat, mely azt egyenesen támadja. S míg az előbbieket csekély számú példányban terjednek el s kiadásuk azért napról-napra nehezebb lesz,¹ addig az ellenkező világnézet hirdetői a legszélesebb rétegekbe is megtalálják az utat. Aki a tudományos és irodalmi mozgalmakban tájékozva van, tudja, mekkora az a sereg s milyen bőséges és tökéletes eszközökkel van felszerelve, amely a keresztény állásponton kívül vagy azzal éppen szemben áll, s mily csekély és mily szegényes eszközökkel rendelkezik ezekkel szemben az a kis csapat, mely a tudományos teológiában komolyan dolgozik vagy éppen más tudományokat keresztény szellemben művel.

Hitvédelem, apologia terem elég; de ez legtöbbször csak jó-

¹ Fájdalom, különösen nálunk az utóbbi időben minden érdeklődés eltűnt a komoly tudományos teológiai művek iránt. Jeles könyvek — ha nem prédikációk vagy napi kérdéseket tárgyaló füzetek — alig húsz-harminc példányban kelnek el. Megtörtént, hogy egy kitűnő teológiai műnek, melyet ha németül jelent volna meg, évtizedeken át tekintély gyanánt idéztek volna, nálunk egyetlenegy vevője akadt — egy apácázárda, mely félreértette a könyv címét.

akaratú dilettantizmus, szónoklat és vitatkozás, de nem tudomány, még nem is tudományos teológia. Igenis szükség van népszerű apológiára, mint ahogy minden téren szükség van ismeretterjesztésre és a tudomány népszerűsítésére. De ennek is alapos tanulmányra és a szaktudomány tekintélyére kell támaszkodnia. Az apológia nem pótolhatja a teológiát és általában a komoly tudományt; az csak aprópénzre váltása emennek, papirospénz, mely a szaktudomány aranyfedezetétől kapja értékét. Komoly tudomány csak az, amely érzi és átéli a problémákat s az igazságot eredeti forrásokból, szakszerűen és önmagáért kutatja. A szakértő teológusoknak mindig készletben és készen kell lenniök; azokat nem lehet a felmerült szükség esetén rögtönözni vagy mindenhez értő mükedvelőkkel pótolni. Apológiának is legjobb az, ha a kereszténységet a tudomány minden ágában szakemberek képviselik, kik a vélemények elfajulását már a szaktudomány terén megakadályozzák s ők maguk a tudomány és vallás összhangzásának élő tanui és bizonyítékai.

A vallásnak tehát szüksége van szakszerű és a tudomány színvonalán álló teológiára. De szüksége van arra *az erkölcsnek is*; egyrészt azért, mert gyakorlatilag a vallás az erkölcs alapja, másrészt azért, mert a teológia maga nemcsak vallástan, hanem egyúttal erkölcsstan is. Nemi erkölcs ugyan lehetséges vallás nélkül is; hiszen vannak természetes jócselekedetek és erények; az ellenkező állítás a bölcséleti erkölcsstan tagadása volna, amit az egyház is elítélt.¹ De annyi bizonyos, hogy az olyan erkölcs, mely legalább az észbe és szívbe írt természetes vallásra, az Isten félelmére nem támaszkodik, ritka és gyenge, mely ha egyes nagyműveltségű és finomlelkű egyénekben kivételesen elő is fordulhat, az emberiség tömege számára elérhetetlen és elégtelen. Gyakorlati értéke csak a vallásos morálnak van, ennek elméletét pedig a teológia építi fel. A teológia alapozza meg és formulázza az erkölcsi törvényt, ez ad annak erős indító okokat és szankciót, melyek az érdeket és élvezetvágyat legyőzik s önmegtagadásra, áldozatkészségre, esetleg önfeláldozásra bírnak. A szenvedélyek és kísértések viharaiiban a tapasztalás bizonyossága szerint csődöt mondanak a filozófia szép teoriái a kategorikus imperativusról, az erény szépségéről, az érdektelen erkölcsről; a vallástól független morál a gyakorlatban gyengének bizonyul. Amellett az ember az élet ezer baja közt vigasztalásra szorul; vigasztalni pedig csak a vallás tud, nem a pusztá

¹ Kárhoztatva van Bajus XXV. tétele: Omnia infidelium opera sunt peccata et philosophorum virtutes vitia.

emberi tudomány. De gondolkozó embert a vallás is csak úgy, ha tudományosan meg van okolva. Maga az erkölcs a társadalomnak, jogi rendnek, sőt még a gazdasági életnek is nélkülözhetetlen tényezője. Erkölcs nélkül a társadalom megrothad; a Macchiavelli-féle elv, hogy a politikában nincs morál, a bellum omnium contra omnes-hez vezet, mint ezt, fájdalom, épen most látjuk; a jog erkölcs nélkül zsarnokság, a gazdasági élet tolvajok és koldusok harca. A teológia tehát, mikor a vallást és erkölcsöt építi, a társadalomnak is igen nagy szolgálatot tesz. S a legújabb idők erkölcsi és társadalmi züllésének határozottan egyik oka az, hogy a teológia eszméi, melyek régebben az egész szellemi életet áthatották, onnan kiszorultak.

De szüksége van a teológiára maguknak a *többi tudományoknak is*. A vallás a szellemi életnek, kultúrának és történelemnek oly nagyfontosságú ténye, különösen pedig a kereszténység minden vonatkozásában egész műveltségünknek és intézményeinknek oly lényeges tényezője, sőt megteremtője, melyet a tudomány nem ignorálhat és a történelem megértésében nem nélkülözhet, s amelyet, ha nem volna külön teológia, más tudományoknak kellene feldolgozni. Miként a nemkeresztény népek vallását és szentkönyveit, a védákat, avesztát, koránt s azok teológiáját a keleti tudományok, művelődéstörténelem, ókori történelem és filozófia tárgyalják: úgy kellene ezeknek teologia nemlétében körükbe bevonni vagy az eddiginél jobban bevonni a Bibliát s a keresztény hit- és erkölccsant, melyek más szentkönyveknél és vallásrendszereknél a tudományok szempontjából is hasonlíthatlanul fontosabbak és húsz század tudományos munkájával vannak páratlan tökéletességgel kidolgozva. — Különben a tudomány nem is tud minden kérdésre felelni s épen azokra nem, melyek az embert legjobban érdeklik és izgatják. A tudománynak is vannak misztériumai, akár csak a vallásnak. Ha megold egy problémát, tíz támad helyette. Jól mondja Hamlet, hogy sok dolog van az égen és a földön, miről bölcseségek nem is álmodik. Az emberi lét legnagyobb kérdéseire — honnan és miért van a világ? mi az ember? honnan lett? miért van? hová lesz? miért van a rossz? stb. — csak a teológia tud megnyugtató feleletet adni; azért ennek kell a filozófiai világnézetet kiegészíteni.

De szükség van a tudományok társadalmában a teológiára azért is, hogy idealizmust és morált, legalább ezekből többet vigyen bele. Mert az anyag és érdek felé emelkedő ideálokat, az erkölcsnek feltétlenül kötelező törvényeit a teológia hirdeti és okolja meg. Ideálok és morál nélkül pedig a tudomány mesterséggé és üzletté

válik. Még művelteknek látszó emberek közt is találkoznak olyanok, kik a tudományt csak a gyakorlati haszon szempontjából nézik s azt csak mint az anyagi jólét és élvezet eszközét értékelik. A műveletlen és anyagi ember pedig a technikát¹ és gyakorlati hasznot mindig többre becsüli a tudománynál; azt tartja, amit Krapotkin, hogy neki egypár csizma többet ér, mint Rafael összes madonnái. Azonban a tudomány fő és igazi célja egy nagy ideálnak, az igazságnak megtalálása s annak alapján a szellemi és erkölcsi élet berendezése, bár másodsorban az anyagi jólét, a gyakorlati haszon előmozdítása is. Morál nélkül pedig a tudomány lelkiismeretlenül dolgozik, elárulja az igazságot, félrevezet és hamis tanokkal veszedelembe dönti az egyént és társadalmat. S ha nagy és ideális jó a tudomány, még nagyobb jó és a legmagasabb földi ideál az erény, mely nélkül a tudomány is értékét veszti s könnyen a bűn eszközzé válik. Az igazi kultúra csak az egész ember, tehát az ész, szív és akarat műveltsége együttesen lehet. A tudomány és műveltség vallás és erkölcs nélkül nem haszon, hanem veszedelem az emberségre.

Mi a Szent István Akadémiában ideáloktól vezetett és erkölcsi alapon álló tudományt akarunk művelni, vagyis keresztény tudományt. Nem akarjuk mi ezzel a tudományt megkeresztelni. Tudjuk, hogy az igazság sem nem katolikus, sem nem protestáns, sem nem zsidó, sem nem pogány. De azt akarjuk, hogy a tudomány ne áskálódjék a tudományosan is megokolt keresztény világnézet, morál és kultúra ellen s ne álljon be az oktalan hitetlenség, erkölcsrontás és társadalombontó törekvések szolgálatába. Ha nem lehet megkeresztelni a tudományt, ne legyen azon egyéb rítusok és szekták bélyege se rajta, hanem maradjon meg a maga függetlenségében és elfogulatlan tárgyilagosságában. A legnagyobb tudósok, még természettudósok is — mint egy Bacon, Newton, Linné, Cuvier, Secchi, Pasteur stb. — össze tudták magukban egyeztetni a tudományt a keresztény világnézettel és érzülettel; s ma is összeférnek azok, ha köztük mesterségesen ellentéteket nem keresnek és nem csinálnak. Tudomány, vallás, erkölcs az ember legfőbb ideáljai, melyek közt

¹ Más a technika és más a technikai (műszaki) tudomány. Az előbbi valaminek, kivált az ipar műveinek előállítására irányuló gyakorlati tudás és ügyesség; az utóbbi a mennyiségtani, fizikai és kémiai tudományokat a maguk gyakorlati vonatkozásában jelenti. Technikára tanítanak a műhelyek és egyes szakiskolák; a technikai tudományt művelik a műegyetemek s legalább részben a tudományegyetemek mennyiségtani, fizikai és kémiai tanszékei.

ép úgy, mint az igazságok közt ellenmondás nem lehet. A tudományok sem ellenségei egymásnak, hanem munkatársak és testvérek. Egy testnek tagjai és szervei, egy zenekarnak hangszerei. Legyen tehát köztük az egyetértés és együttműködés oly tökéletes, mint egy szervezet részei közt, s legyen az összhang olyan teljes, mint a legjobb zenekarban, és ne zavarja meg azt soha semmiféle disszonancia.

V.

GYEREKEK.

Elbeszélés *Andor József* rendes tagtól.

Cikket akartam írni az öregek és fiatalok könnyen megérthető és oly nehezen megoldható problémájáról. Arról gondolkoztam, vajjon Ádám megértette-e husz éves Káin fiának gonosz szívét és belátott-e Ábel szelid lelkének finom rejtekébe? Ha megértette volna amazt és belátott volna emebbe, megtörtént volna-e az első testvérgyilkosság? Eszembe jutott, hogy fiatal koromban sohasem gondolkoztam ezen a kérdésen. A mult számára, az öregek számára, bezárult a szemem, a tapasztalatok bölcs leszűrődéseit gúnyos, fensőbbeséges büszkeséggel hallgattam: a jövő káprázott előttem az ifjúság vakító színeiben. Ki mérte meg valaha husz éves fiatalságában jövőjének hosszúságát és ki gondolt valaha arra, hogy ez a jövő napról-napra rövidül? S ki gondol arra az öregek közül, hogy multjukban való bánatos elmélyedésük nap-nap után közelebb visz a sír mélységéhez és szűkre szabott jövőjük egyre halványuló szürkésege beletompul az emberi vég feketeségébe.

Azt hittem, ez az örökös fanatikus lelkes előretekintés, ez az örökös, szakadatlan, okos vagy korlátolt visszanézés az oka minden tülekedésnek az öregek és fiatalok között. Az előre néző és hátra tekintő pillantás nem találkozhatik. A mult az «atra cura», mely az előre vágató lovag mögött ül, készen arra, hogy mindeztől beüljön a nyeregbe. Mennyire összeolvad sötét mindennapisága az apák gondfelförte alakjaival s milyen nagy, láthatatlan távolságból leselkedik, kúszik a fiúkhöz! És törtem a fejem azon, hol található meg az emberi életben az a nyugvó pont, ahol a fiatalság hevülete és a férfikor pozitív tudása találkozik? Van-e olyan semleges terület, amelyre egyazon gyönyörűséggel néz a viszszeatekintő és az előre feszült szem? Hol, mikor történik a tegnap és ma ölekezése, amely nélkül nem születhetnek holnapok?

Igy gondolkoztam íróasztalomnál ülve és mintha egyszerre tudnék a multba is, jövőbe is nézni, megértettem; azt képzeltem,

hogy megérttem annyi emberi gyűlölködés, küzdelem, tragédia okát, forrását. Hogy megértettem az apák és fiúk, az öregek és fiatalok, az akadémikusok és nyugatisták, a tábornokok és hadnagyok, a miniszterek és fogalmazók örökös ellenséges feszültségét. Nem lehet kiirtani a multat, de nem lehet kiirtani a jövőt sem. S van egy gondviselészerű pillanat, amikor a két ellentét az emberi alkotó erő titokzatos fenségében olvad össze új fejlődésre és az új fejlődésben újabb küzdelmekre. Szép, nyugodt, derült perspektíva tárult fel előttem s könnyűnek gondoltam a cikkem megírását. Ekkor, még jóformán be sem mártottam tollamat a tintatartóba, az előszoba ajtaja hatalmas csattanással bevágódott, a lépcsőkön szilaj lábdobogás zúgott felfelé s szobám ajtaját inkább berúgta, mint benyitotta valaki.

Egyike volt fiatal barátainknak. Azoknak, akikről azt hiszem, hogy szín pompás jövőjüknek nyugodt, megértő velüklátója vagyok. Kezdődő öregségemnek ezt a nyugodt, boldog gyönyörűségét mért ne vallanám be? Hogy multam árnyékába elmerülve, multam árnyékából a fiatalok jövőjének bíboros káprázatát, ha halványultan is, de mégis látom, szeretem és sok emberi küzdésem által megrokkantan sem állok ellenséges érzülettel szemközt velük, akik erős ökölrel ütnek szét az akadályok között, nem gondolva arra, hogy minden ökölcsapásuk izmaik erejét ernesztzi, a multat növeli, a jövőt kisebbiti.

A fiú tehát dühös, gonosz, szenvedélyes elkeseredéssel rontott be. Huszonkét éves, sápadt arcú, izzó szemű fiatalember volt. Meglátásokban és átérzésekben vakult el, szabatosan determinálta lelki evolúcióját. Misztikumok mámoros hevületeiben szédelgett. A mult, a hagyományok, a természetes fejlődés szükségszerűsége; a tegnap csoda kincsesháza ránézve hulladék, szemét és rongy volt. Fürge, ideges lábakkal és könnyű természetnek vakmerő lendületével évezredek elszürkült mezején gázolt keresztül s egyedül élt kiforratlan énjének exotikus szigetén, fantasztikus s csak általa érthető és élvezhető raffinált szépségekbe merülten. Ritkán láttam hasonló radikális eltávolodását a multnak a jövőtől; lehetett erő is, gyengeség is, de engem vonzott különös csillogása, a gyöngye testben lakozó lélek konok fanatizmusa és lelkem, szívem gyermekeként bántam vele.

— Mi baj, szélvész úrfi? — kérdeztem a mindenfajta szélhez hozzászokott ember nyugodt, derűs hangján...

— Baj, micsoda elavult, ostoba szó! — Lelki elvérzés. — Igen, lelki elvérzés történt a vérségi kötelékek viharzó gomolyodásában.

Évszázadok artériája pattant szét az igazság vulkanikus feltörésétől. Lelkem intim életének finom differenciáltsága felszabadult végre az anyagi brutalitás durvasága alól!

— Szóval megint összeveszett nagybátyjával!

Fiatal barátom nem ült, de lihegve repdesett a széken. Hogy úgy mondjam, differenciáltan izgett-mozgott, remegő ujjaival zongorázott a támláján, izzó szemével rám is nézett, jövőjébe is nézett, de pupillájának feketén bíboros reflexén keresztül nyilván semmit sem látott.

— Megint — ismételte dühösen szavaimat — megint összevesztem! Mi az, hogy megint és hogy összeveszés? A kofák vesznek össze; én egyszerű, de finom, éles határozottsággal függetlenítettem energiámat.

Itt mintha független energiájától valamelyest megijedt volna, lankadtan pihentek meg ujjai és kedves, fiús, bánatos lágyssággal nézett rám.

— Szóval — mondtam újra — megtörtént a végső, a szakítás!

Már nem botránkozott meg a szomorú ténynek banális szavakkal való kifejezésén. Én megértettem szenvedélyes, felháborodott fiatal lelkének finom, cizellált kitörését s ő megértette megértésemnek fontos és szükséges egyszerűségét. És oly boldogan, szeretettel láttam lángoló szemtüzének emberi ellobogását, izzó parázsán a ritkás hamut, tudtam, hogy most jön az a pillanat, amikor én a multamba néző s ő a jövőjébe elkábult, egymásra lelünk a szeretetben és bizalomban.

— Megtörtént. Szakitottunk. Soha többé át nem lépem a küszöbét. Soha többé ki nem nyitja előttem sem ajtaját, sem erszényét. Nemcsak ambícióm taposta el, de szívemet is. És én nemcsak vérségi kötelékünket téptem szét, hanem-hanem beteges, öreges hiúságát is.

Ez már kegyetlen érvágás lehetett. Fiatal barátom értelmesen, az értelmesség lenyűgözött áldozataként beszélt. Az élet komoly valósága nem ismeri a differenciáltságot. Ökle lecsap az emberre, a kemény koponyája kiállja, a gyenge összelapul.

— Szóval — mondtam megint, a lehetőségig nyugodtan — könyveit is szóvá tette, holott ígérete szerint ezekről hallgatnia kellett volna.

A fiú felugrott. A melle zihált, a szeme könnyein izzó szikrák pattantak keresztül. Keskeny válla remegett és karjai is, ahogy az asztalhoz támaszkodott.

— Könyvei? Könyvek azok? Könyv a biblia, Shakespeare, Molière, Madách, Dosztojevszkij, Petőfi, Gárdonyi és még néhány; de könyve annyira könyv, mint asztal a Deutsch és Kohn cég asztala. Annyira könyv, mint ötvösmű a Klein-féle serleg Benvenuto Cellinié mellett. Könyvek? Rongyok, gondolatnélküli komplikációk, megavasult füstölt szalonnából kiolvasztott zsiradék és hazugság, hazugság, hazugság!

No, ha ezt mind elmondotta öreg nagybátyjának és láttam szeméből, hogy elmondotta, — ugyancsak nehéz követ dobott a kútba. Sejtettem, hogy fiatal barátom azért keresett fel, hogy én húzzam ki iszapos mélységéből. De vajjon elég bölcs vagyok-e a nehéz feladatra. Elég erős-e, hogy az ifjúság és öregség egymásnak rohanó feje közé álljak anélkül, hogy a két kor egyként makacs koponyája az enyémet ne lapítsa össze.

— Üljön le, Zsolt és most már nyugodtan mondja el, mi történt. Súlyos dolgok történhettek, hogy ennyire jutottak; de sohasem végződött a földön háború kibékülés nélkül.

— Ez nem háború. Ez már élet-halál harc. Ez a megértés és megnemértés, a megújulás és korlátoltság küzdelme. Az élet ígéretének és az élet megtagadásának tragikus viaskodása. Az önzésnek és az önzetlenségnek gyilkos összecsapása.

Már ott ült szemközt velem és szeméből ifjúságom szivárványos boldogsága ragyogott felém. Mintha mindenről megfeledezett volna, ami gond, sötétség és bizonytalan holnap. Mintha a «ma» verőfénye aranyló melegséggel vonná be szívét és zománcozná rózsásan fénylővé szemének forró feketeségét.

— Mert mi történt! Kijelentettem neki, hogy házasodni akarok.

— Házasodni!

Oh huszonkét éves, házasodni akaró fiatalság! Oh kába reménységek, tiszta szerelmek boldog, megvalósíthatlan álmai! Már a fiatal szerelem ült előttem; megnőtt, ragyogott, multam árnyékába halvány, édes fénysugarat lövelt. Mosolyogtam, — megint megértően találkoztam az ifjúsággal: megértettem, hogy házasodni akar és tudtam, hogy nem fog házasodni.

— Mire, Zsolt barátom, mire akar házasodni?

Keskeny derekát hátrafesztette és úgy nézett a reménytelen jövőbe, mintha reményvirágok ígéretes tarkaságától pompáznék.

— Mire? — A szívemre, az akaratomra. És ha úgy tetszik, a százötven koronámra, amennyit majd összeírok havonként, de amennyi Isten tudja mennyire duzzad, ha mellettem ül vagy áll, ha

simogat, megölel, homlokomra leheli szelíd csókját, vagy ajkamra izzasztja forró ajkát szívem egyetlen szép virága!

Vajjon mit fogok szólni, ha kisleányomat egykor megkéri egy fiatal úrfi havi százötven koronányi bizonytalansággal? De eszembe jutott, hogy valaha ennél kisebb bizonytalansággal is ép ily fanatikusan akartam szívem szép virágával házasodni és megindultan néztem fiatal barátom ellágyult, puha, szerelmesen sugárzó vonásaira. A multba tekintve éreztem a lehetetlenséget, de fiatal barátom kiszabott helyére álltan láttam és megértettem szívének bizó reménykedését.

— Ez az egész? — mondtam tehát szinte vidáman — majd rendbe hozzuk!

— Nem ez az egész. Alighogy meghallotta, felpattant. Tajtékozott a dühtől, gyűlöletből, irigységtől. Azt mondta, hogy miattam maradt agglegény, miattunk kuporgatott! Családunk minden nyomorúságával ráfeküdt és szipolyozta. Azt mondta, hogy tudatos, de meggyőződés nélküli martirja volt családuknak; hogy beletörődött sorsába, de soha-soha nem törődik bele abba, hogy én is megházasodjam.

Elfulladt a szenvedélyes szóáradatban, magához tért és nyugodtabban folytatta:

— Ami következett: azon már csak nevetni lehet. Az öreg úr arról álmodozott, hogy én veszem át örökségét. Minden nagy és szegény családnak van egy áldozata, egy magányos tölgye, akit a többi kiszív minden életerejéből. Eddig ő volt, ezután nekem kell lennem. Van néhány éve, amit szeretne gond nélkül leélni; ezért, főként ezért támogatott, segített eddig, hogy mielőbb átvehessem szerepét. Hogy én gyámolíthassam a család nyomorékjait, én mondjak le boldogságomról, álmairól, jövőmről s ő békésen penészhessék megrögzött önzésében. — Elhiszi-e most már, hogy hálásan érzett hálám minden szála elszakadt, hogy szédületes örvény nyílt meg előttem, amelybe nagybátyám minden jósága értéktelen rongyként hullott alá. Nem azért támogatott, mert szeretett, hanem azért, mert általam akart szabadulni köteles gondjaitól.

Én is láttam a mély örvényt. Azt a mély örvényt, mely a küzdelmes, áldozatos mult árnyékát a jövő áldott, életet fakasztó reménységének fénylő ragyogásától elválasztja. Elbúsult szívvel érttettem meg ezt a lobogó vérű ifjúságot, aki szerelmet, boldogságot akar és azt a fáradt vérű öreget, aki pihenés után eseng. Vendégem hirtelen felzokogott, lelkének feszültségét nem bírta tovább. Zokogásából felém hangzott a legszomorúbb, legmegindi-

több fájdalom, a fiatal szív, a fiatal álmok és szerelmek emberi fájdalma:

— És azt mondta: bomlott verseimet még csak megtudta bocsátani, de bomlott szerelmemet soha. Bomlott verseim és bomlott szerelmem! Ő merete mondani, a korlátolt kompilátor, aki a nagy szellemek égfelé sugárzó törzséből csak mankókat tudott faragni a hóna alá, hogy tanulságosan bicegessen a csöcselék előtt a művészet birodalmában.

— Megmondta neki?

— Meg én! Ha bomlott verseim vannak, ha bomlott szerelmem, hadd tudja meg, hogy világeletében mankókon sántikált és hogy az új kor, a mi korunk, már nem fogja istápolni a szellemvilág kéregető mankóseit.

Olyan sápadt volt, homloka úgy verejtékezett, szeme oly zavarosan nedves, fáradt, szinte lázas fényben égett, mintha fiatalságának szerelme, hire, ambíciója is beletemetődne az örvénybe. De Istenem, rögtön találtam ifjúságomban, — távoli, meseszerű ifjúságomban hasonló erőt és hasonló csüggedést, hasonló bátor szinvallást és a kemény valóságoktól való megrémülést. Felálltam íróasztalom mellől, barátságosan, derűlten átkaroltam vállát, kúszált haját átsimitottam és fátyolos, könnyes szemébe mosolyogtam.

— Kanapépör. Holnap felmegyek a nagybátyjához. Délután öt és hat óra között várjon rám a bástya sétányon. Eligazítjuk ezt az affért. Biztosítom, hogy eligazítjuk. Szíve szép szerelmének nem szabad magát így látnia! — Felugrott, megölelt, megcsókolt, rázogatta a kezem. Biztos, hogy már engem sem látott, haragos nagybátyját sem látta, — csak szíve szép kis szerelmét látta és minden gondját nyakamba kerítve elrohant szíve szép szerelmének várakozó gyöngéd mosolygása után...

Öreg barátom, — ép úgy barátom, mint unokaöccse, — a Várban lakott, az Uri-utca egyik ódon házában.

Az ajtót száraz arcú, de eleven szemű öreg nő nyitotta ki. A hervadt bőre mintha egyenesen csontjaihoz tapadna, de nem feszesen, ridegen, hanem mozgékonyan, szinte függetlenül az izmaitól. Az orrát furcsán felhuzta, vidáman villogó kis szeme láttamra megmerevült. A belső szobából üde gyerekkiabálást hallottam.

— A professzor úr itthon van?

Nem tagadhatta le. Harsogó, köhögős nevetés hangzott ki, s a régi, bizalmas jóbarát biztonságával léptem előre és benyitottam. Azt képzeltem, hogy a vén gazdasszony megbotránkozva tördeli a kezét a hátam mögött, de az öreg legények hűséges vén gazdasszo-

nyainak kéztördelése megszokott kelléke a magányos otthonoknak. Nem zavart. Tudtam, miért jövök és a kétféle zengésű, de egyébként vidám hang felbátorított. Az ódon szobában oly fiatalosan, oly gyerekesen szép volt minden. Oly finom, gyöngéd fényhullámok ömlöttek el a régi politúros bútorokon; a nagy könyvszekrény foliánsai, auktorai a kötések legkülönbözőbb színeiben vigan tarkállottak elő az üveg mögül s a félretolt masszív asztal helyén, a kopott szőnyegen, lábát törökösen maga alá szedve ült öreg barátom, a híres-neves professzor, a régi, konzervatív esztétika hajthatatlan bajvivója és ami rám nézve a legfontosabb volt ebben a pillanatban — az én kedves, fiatal, szerelmes barátom hajthatatlan nagybácsija. Guggolt is, ült is; nem hittem a fülemnek, de ugatott és előtte négykézláb csúszott-mászott egy két-három éves maszatos, pirosképű kis fickó. Rögtön láttam, hogy nem úri fajtából való, — neki-neki rontott kopaszra nyirt, gömbölyű fejével s az öreg úr, nyakát előreszegve, haragosan, de oh mily boldogan fénylő szemmel vakkantott kis pajtására.

Napoleon jutott eszembe, a ki hátán lovagoltatja a római királyt, és sajnáltam, hogy nem hoztam magammal fiatal barátomat. Most már biztosra vettem, hogy a szakítást, ellenségeskedést csak modorbéli hiba okozta és oly könnyűnek találtam feladatomat.

— Jónapot, bátyám! — kiáltottam vidáman, — hol szedte ezt a pompás kis pajtást?

Mind a ketten rám néztek onnan a szőnyegről. Meglepetten, megzavartan. A kis fickónak kerekre nyílt a fekete szeme és szepelve, idegenkedve bámult rám. Az öreg úr kerekre nyílt, fátyolos fényű szemében is idegenkedést és türelmetlenséget fedeztem fel.

— Csak folytassa, kedves bátyám! Nagy öröm nékem, hogy így boldogan megifjodva látom. A legtökéletesebb esztétika mégis csak a lélek üde fiatalsága!

És úgy is éreztem. Bizonyos titkos, benső szemrehányással, mert magam is konokságnak, öreges konokságnak találtam már egy-két állásfoglalását és most mélyen megindított jó szívének gyermeki feltárulása. A két szempár merően, valahogyan egymáshoz közeledő hasonlatossággal bámult egyre. A kis fiú egészen közel kúszott hozzá és gömbölyű arcoस्कáját hozzászorította a ráncos, vérmes archoz. Apró szempillája ijedten rebbent meg, és az öreg úr fáradt szempillája idegesen mozgott.

— Szervusz — mondta később vontatottan. — Isten hozott! Ülj le... — én is mindjárt...

Most, mintha bocsánatot kérne a gyerektől, feltápáskodott. A gyerek nadrágjába kapaszkodva visitott:

— Pápi-pápi! — vau-vau! Pápi vau-vau, — Sanyi ham-ham, a bábi jaj-jaj!

Nohát, én ilyen szívből szakadt kacagást soha életemben nem hallottam. Az öreg tudós termete rengett a nevetéstől, kövér arcán a ráncok kifeszültek, szürkés szeméből könnyek potyogtak; a kis kölyköt felemelte, össze-vissza csókolta, a háttérből az öreg gazdasszony vihogott.

— Oh a lelkem, a drágám, — milyen okos!

Nyilván nagyon okos lehetett. Úgy rémlett nekem, hogy az apró emberke is ezt hiszi. Már két lábán állt, tömzsi derekát kifeszítette és az elkényeztetett gyerekek elismerést váró öntudatos követelődzésével nézett rám. A vén gazdasszony is ilyen követelődzéssel nézett, az öreg úr is, — hát elismerően mosolyogtam.

— Pompás fickó! Nagyra nőjj!

Ekkor már az öreg úr is felugrott. Leporolta nadrágját és megrázta a kezemet.

— Nem is gondolod, milyen sorsot szánt neked a Sanyika. Azt mondta: én ugassak, ő meg harap, te jajgatsz. Roppant okos, pedig még alig három éves.

— No, én meg nem értettem volna!

— Te, mit értesz te! Van-e csodálatosabb titok a gyermekhangnál? — Sisi, — fordult hirtelen a fiúhoz, — libu-libu, iá-iá, miau-miau — kukoriku-pipipi!

A kis fickó az íróasztalhoz ugrott és leráncigált egy képeskönyvet. «Háziállatok» olvastam a címlapon és céloim sikere érdekében elismerően bólintgattam.

— Igazán okos és csinos kis fickó! Hogy megért téged!

— Megért! Minden szavamat érti, pedig nem is az én fiam. Azért ért meg, mert szeretem. Én is azért értem meg, mert szeret. Pedig — ismételte újra — nem is a fiam. — A házmester fia!

Valóban, a megértés akadálya legtöbbször a szeretet hiánya. A kis fickó képeskönyv-zsákmányának birtokában megnyugodva hasra feküdt a szőnyegen, öreg barátom íróasztala mellé ült, de gyöngéden fénylő szemét le nem vette kis kedvencéről.

— Ez az, — látod öcsém, — most láthattad, mit áldoztam én családomért. A családot. Az otthont. A meleg szeretetet. Véreimből való véreim lehetnének mellettem öreg napjaimban, de kiszipolyozott a hozzám tartozók nyomorúsága, a rám diktált kötelesség. Nem házasodhattam, hogy mások házasodhassanak, nem lehettek

gyermekeim, hogy másoknak lehessenek — s most — öreg napjaimra egész elhibázott életem lefojtott szeretete kitört e kis fiú iránt, akit pólyás korától fogva ismerek. Sisi! — kiáltotta furcsa rekedtes hangon, — hol a röfi-röfi.

A fickó felugrott, hozta a könyvet. Addig lapozott, míg a sertés ábrázolására nem akadt. Apró, kövér mutató ujját ráfeszítette és diadalmasan pislogott. Öreg barátom is diadalmasan pislogott és a vén gazdasszony is odarohant, hogy megbámulja a csodát.

— Jaj Uram Isten — püspök lesz ebből!

Elszomorodtam. Hirtelen úgy éreztem, hogy az élet szürke tragédiáinak, az elmosódott hétköznapi, észre nem vett tragikumok egyikének kínos nyitjára akadtam. Elnéztem ezt a tisztas öreg tudóst, aki tudása minden keresményét, fiatalsága izzó tűzét, férfikora edzett acélját egy nagy, de szegény család istápolására áldozta fel, — ezt az öreg leányt, aki volt valaha tizenennyolc éves és elhullatta mások szolgálatában gyümölcstelenül virágjait és a titokzatos jövőnek ezt a maszatot, de szép, friss, viruló ígéretét, akire ez a két öszbeborult fej, ez a két, szakadatlan önzetlen önfeláldozástól szikkadt szem minden rejtegetett vágyát, szeretetét reápezarolja. És láttam fiatal barátomat, aki már, — szíve szép szerelméről álmodozva, — biztosan ott vár rám a bástya-sétányon; bennem bizik, ékesen szólásomban, hogy meglágyíthatom nagybátyja szívét és ezt a jóságos, szelíd szeretettől tündöklő piros arcot nézve nem is kételkedtem, hogy meglágyíthatom.

— Édes bátyám, — mondtam meghatottan és remegő keze után nyultam, — hátha még véreszerint való apró kis jószág kapaszkodnék a karjába! Hátha még egy-két-három kis fiú meg leány, a nevét viselő, a természet titokzatos törvényei szerint talán magára, talán édes apjára hasonlítók, — talán-talán a kedves hugára hasonlítók táncolnák körül...

Az öreg úr felugrott. Homlokán az erek kiduzzadtak. Petyhüdt tokája remegett. Arcán a ráncok vonaglottak, a vizenyős kék szeme lángot lövelt. A keze ökölbeszorult és szenvedélyesen csapott az íróasztalra.

— Sejtettem, — hörögte vadul, — a drágálatos öcsém küldött. Az utolsó skorpió, a ki utolsó csepp véremet ki akarja szívni.

A vén cseléd a háttérben összecsapkodta tenyerét és kegyetlen hidegséggel ismételte:

— Oh jaj, oh jaj — a fiatal úr — a fiatal úr!

A gyerek otthagya könyvét, felágaskodott, a szeme dühösen szikrázott és öklével fenyegetett:

— Dá-dá bábi! Dá-dá!

A vén cseléd sirni kezdett és csontos ujjával a dühös kis fickóra mutatott. A híres esztétikus is ránézett, megértően, büszkén s első szava neki szólt.

— Nem dádá! Jó bábi!

Örült, láthatólag örült, hogy a gyerek nem hisz neki, mivel hogy maga sem hitt magának. Nem tartott jó bábinak — a mi jó bácsit jelenthetett titkos nyelvükön — összeesküvés részese lettem hanyatló élete utolsó örömei ellen.

— Nem öcsém, — folytatta indulatosan, — mi soha nem érthetjük meg egymást. Hatvan évet éltem értük, most emancipálok magam. Ami még hátra van, magamért akarom élni. Ránézve minden becsületes írásom, negyven év hangyaszigorgalmának minden gyümölcse — avult penész. — Mondd meg neki — és rikácsolt már és jobb karja ösztönszerű mozdulattal az újból toporzékoló gyerek felé nyult segítségért esdően, — hogy minden bomlott írása minden sorában kártékony hernyók petéi rejtőznek, hogy bomlott szerelméből is pusztító hernyók kelnek életre és soha, de soha, se írásának, se szerelmének nem lesz ilyen életerős gyümölcse!

Most megdöbbsentem. Megdöbbsentő világossággal láttam. Még soha ily megdöbbsentő félelmetes hasonlóság nem ragyogott rám két szempárból. A kis kölyöknek a dühtől felduzzadt az arca, ellenségesen, vadul toporzékol; — az öreg úrnak is felduzzadt az arca, s mindketten gyűlölködő, üres tekintettel néztek rám. Mintha két gyermek nézne rám, két egymást értő, egymást féltő gyermek ösztönös féltékenységgel. A vén leány is hátuk mögé került és annak a szemében is ezt az öregesen gyermekes vagy gyermekesen öreges makacsságot láttam.

— Mondd el, amit láttál, öcsém! Mondd el, hogy öregségemre találtam egy engem megértő ártatlan kis lelket és ezt senki bomlott írásaiért és bomlott szerelméért nem áldozom fel.

Oh, nagyon is megértettem. Megértettem a két gyermekkor találkozását, a bimbózását és a hervadását, megértettem, hogy ez a boldog találkozás kizárja az ifjúság lázadó, mámoros energiáját mindörökre. Megértettem, hogy fiatal barátom hiába kereskedik itt, ahol egy öreg, fáradt szív már a gyerekkor naivságába süpped vissza és visszasüppedő szíve egy kis fickó friss, ösztönös szeretetében talál pihenőt. Talán meglátta arcomon gondolataim csüggedt szomorúságát, mert ölébe kapta a gyereket, arcához szorította, szeméből könnyek peregetek és családtalan életének forró csókjával árasztotta el.

Oh milyen hasonlók, milyen félelmetesen és vigasztalóan hasonlók voltak megint. A kis fiú is sirt, görcsösen karolta át a reszkető, inas nyakat, de a meleg csókokat nekem tulajdoníthatta, mert tágra nyílt könnyes szeméből a gyűlölet elillant. Két gyereket láttam s az élet egyik súlyos problémájának megfejtését.

— Sisi! — pá-pá — jó bábi! Jó si-si ad pá-pá-t!

A kis kölyök kezével integetett. Pá-pá! mondogatta és mosolygott, az öreg esztétikus is mosolygott és szabadon maradt kezével ő is pá-pá-t integetett. Remegett a keze, a szemhéja vöröslött, a kis gyerekek is vöröslött a szemhéja a sirástól. Az öreg cseléd boldogan paskolta a hátát.

Magam is pá-pá-t integettem és reménytelenül távoztam. Mintha fiatal barátom sorsa, jövője, szíve szép szerelmének boldogsága reám szakadt volna. Apró gyerekek és öreg gyerekek már csak sorsok, jövők, boldogságok akadályai lehetnek. Megértettem sok hihetetlenül hangzó családi tragédiát, sok politikai és irodalmi szenvedélyes és mégis meddő vitát, háborúkat, felfedezéseket, találmányokat, megértettem a távoleső korok összecsapásából születő fejlődést.

Fiatal barátom ott ült a bástya-sétány egyik lócáján. Gyenge, ideges termete előre hajolt, de sápadt arcából izzó szeme boldog sugárzással nézte a budai hegyek szépséges, szelid panorámáját. Amint vállát megérintettem, sápadtan, várakozóan nézett rám. Szomorúan szóltam:

— Minden hiába volt. Maguk ketten sohasem értik meg egymást! Már közelebb jutott a gyermekkorhoz, mint az ifjúkorhoz.

A fiatal ember izzó szeme felvillant, lázasan ragadta meg kezeimet és sötét pir borította el arcát.

— Hála Istennek? Már féltem, hogy megbékül. Hogy leköt a hála kötelékével. Szívem szép szerelme is azt kívánja, hogy boldogságunk elérésében ne legyen része senki másnak rajtunk kívül, — rajtam kívül.

Mit szólhattam! Nem szóltam semmit. Egykor valaha én is így cselekedtem, szívem szép szerelmét így csatoltam magamhoz, s egykor valaha én is gyerekké válok és talán nem értem meg én sem gyermekem vagy unokám szívének szép szerelmét. Megszorítottam a kezét, éreztem boldog, vagy félénk remegését, éreztem, hogy gyönyörű, egyetlen pontjára jutottam az életkorok ritka találkozásainak.

— Reám csak számítson mindig, kedves Zsolt. Mert százötven koronából még sem lehet megélni.

Hálásan, de fölényesen mosolygott:

— Nem lehet? Mert még nem ismeri szívem szép szerelmét. Gyöngyikének hívják.

Úgy mondta boldog bizakodással, mint a legelfogadhatóbb biztosítékot. Mint olyan Gyöngyikét, aki a földi élet minden gondját fénylő drága gyöngyökben oldja fel.

A Krisztinavárosba vezető serpentin uton kis diákok rohantak felfelé. Elfulladtan, lihegve, kipirultan, harci kiáltásokat üvöltve. Nyilván a bástyát készültek megostromolni. Hűvös szél fujt, s fiatal barátom összecsukva mellén felöltőjét, atyai gondoskodással kiáltott rájuk:

— Gyerekek, ne rohanjatok! Nem jó így felfelé rohanni!

Egy kis pöttöm gyerek, egy villogó szemű, tömzsi, domború mellű kis csirkefogó, megállt rohantában, kidüllesztette izmos derekát és szemtelenül bátor önérzetességgel vágta oda:

— Magának nem jó, de nekünk jó!

Rohant tovább, megbotlott, hasravágódott, gummilapdaként felugrott, visszaugorva hátrafordult, nyelvét kiöltötte ránk és száguldott tovább...

Fiatal barátom elpirult. Én is elpirultam. Oh nagyon éreztük, hogy e világ sok minden e kis csirkefogó hirtelen odavetett természetes mondásának igazságán fordul meg.

— Magának nem jó, de nekünk jó!

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA TAGJAI.

Elnök : Giesswein Sándor.

Főtitkár : Reiner János.

Igazgató-tanács.

A Szent-István-Társulat részéről : A Szent István Akadémia részéről

Gr. Mailáth György

Elnök

Erdősi Károly

Főtitkár

Simonyi-Semadam Sándor

Br. Forster Gyula

Simon Ignác

Székely István.

Gr. Zichy János.

Tiszteleti és rendes tagok.

I. osztály : (Hittudomány, bölcelet és neveléstudomány.)

Osztályelnök : Székely István.

Osztálytitkár : Schütz Antal.

Tiszteleti tagok :

Br. Hornig Károly

Prohászka Ottokár

Csernoch János.

Rendes tagok :

— Bitá Dezső

— Székely István

— Breznay Béla

— Balits Antal

— Kiss János

— Mihályfi Ákos

— Nemes Imre

— Walter Gyula

— Répássy János

— lovag Ember Károly

— Tomcsányi Lajos

— Hajdú Tibor

— Való Simon

— Kereszty Géza

— Szentannai (Spett) Gyula

— Kozáry Gyula

— lovag Petrovác József

— Margalits Ede

— Tokody Ödön

— Piszter Imre

— Giesswein Sándor

— Páder Rezső

Dudák László

— Szilvek Lajos	— Werdenich Endre
— Fischer-Colbrie Ágoston	— Kmoskó Mihály
— Acsay Antal	— Strommer Viktorin
— Kováts Sándor	— Szuszay Antal
— Mázy Engelbert	— Jehlicska Ferenc
— Rézbányai József	— Schütz Antal
— Zelliger Vilmos	— Schermann Egyed
— Kudora János	— Hanauer A. István
— Huber Lipót	— Bangha Béla
— Klinda Teofil	— Wolkenberg Alajos
— Zubriczky Aladár	— Bitter Illés
— Csárszky István	— Madarász István
— Szeghy Ernő	— Trikál József.

II. osztály: (Történelem és segédtudományai; jog- és államtudományok; társadalomtudományok.)

Osztályelnök: Concha Győző. Osztálytitkár: Döry Ferenc.

Tiszteleti tagok:

Br. Forster Gyula Concha Győző Fraknoi Vilmos.

Rendes tagok:

— Balits Lajos	— Békefi Remig
— Bozók Alajos	— Jedlicska Pál
— Kazaly Imre	— Reiner János
— Karácsonyi János	— Czirbusz Géza IV.
— Ilméri Kiss István	— Merényi Lajos
— Ortway Tivadar	— Zelliger Alajos
— Rajner Lajos	— Áldásy Antal
— Rézbányai János	— Huttkey Lipót
— Szentkláray Jenő	— Lőrincz Gyula
— Timon Ákos	— Notter Antal
— Novák Lajos	— Ujházy László
— Márki Sándor	— Horn Emil
— Dedek Crescens Lajos	— Gr. Mailáth József
— Némethy Lajos	— Mohl Adolf
— Kollányi Ferenc	— Matunák Mihály
— Várady L. Árpád	— Erdélyi László
— Böhm János	— Hanuy Ferenc
— Baróti Lajos	— Sörös Pongrác

— Tagányi Károly
 — Túri Béla
 — Ernszt Sándor
 — Lukcsics József
 — Angyal Pál
 — Német Ambrus
 — Fejérpataky László
 — Iványi Béla

— Dőry Ferenc
 — Chobot Ferenc
 — Nagy Béni
 — Szendrey János
 — Bochkor Mihály
 — Magyary Géza
 — Király János
 — Kiss Albin.

III. osztály: (Irodalomtörténet és nyelvészet; esztétika, művészet-történet, szépirodalom.)

Osztályelnök: Négyesy László.

Osztálytitkár: Vargha Damján.

Tiszteleti tagok:

Gr. Apponyi Albert

Berzeviczy Albert

Párvy Sándor.

Rendes tagok:

— Bogisich Mihály
 — Maszlaghy Ferenc
 — Pályi Ede
 — Rada István
 — Zoltvány Irén
 — Concilia Emil
 — Pasteiner Gyula
 — Bodnár Gáspár
 — Csicsáky Imre
 — Felsmann József
 — Szmidá Viktor
 — Vincze Alajos
 — Hellebrandt Árpád
 — Huszka József
 — Körösi Albin
 — Velics László
 — Bodiss Jusztin
 — Lévai Mihály
 — Andor József
 — Bartha József
 — Divald Kornél
 — Bán Aladár

— Kincs István
 — Kontor Elek
 — Sziklay János
 — Demény Dezső
 — Hermann Antal
 — Erdösi Károly
 — Auer István
 — Izsóf Alajos
 — Domonkos István
 — Szinnyi József
 — Vargha Damján
 — Fieber Henrik
 — Négyesy László
 — Gr. Vay Péter
 — Angyal Ármánd
 — Viszota Gyula
 — Széman István
 — Láng Nándor
 — Járossy Dezső
 — Gulyás Pál
 — Pintér Jenő.

IV. osztály : (Mennyiségtan és természettudományok.)

Osztályelnök : Kövesligethy Radó Osztálytitkár : Zemplén Győző.

Tiszteleti tagok :

Entz Géza

Br. Eötvös Loránt.

Rendes tagok :

Fényi Gyula

Tóth Mike

Platz Bonifác

Steéczy György

Suták József

Székely Károly

Sebők Imre

Geöcze Zuárd

Károly Irén

Kövesligethy Radó

Lörenthey Imre

Rejtő Sándor

Szarvasy Imre

Plósz Béla

Sárközy Pál

Vörös Cyrill

Zemplén Győző

Szabó Zoltán

Grosschmid Lajos

Rybár István.

A SZENT ISTVÁN AKADEMIA SZERVEZÉSÉNEK ELŐZMÉNYEI.

A Szent-István-Társulat kebelében működött Tudományos és Irodalmi Osztálynak több tagja az 1915-ik év első hónapjaiban bizalmas megbeszélést folytatott, amelynek eredményeképpen annak az óhajnak adott konkrét alakban kifejezést, hogy a Tudományos és Irodalmi osztály szervezésénél irányadóként szerepelt céloknak és kitűzött feladatoknak eredményesebb munkálására és előmozdítására oly szervezet létesíttessék, amely annak tudományos és irodalmi intézeti jellege önállóságát teljesebb mértékben kidomborítsa; az egyes tudományágakat s azoknak, valamint az irodalomnak képviselőit homogénebb kapcsolatba foglalja össze; munkásságának állandóságát s rendszeres voltát megalapozza s általában működésének intézményes formáit — szélesebb társadalmi, tudományos és irodalmi körök bevonásával és érdeklődésének felköltése mellett — megállapítsa.

Ennek megvalósítása céljából Giesswein Sándor, mint a Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának elnöke, ezeknek a megbeszéléseknek eredményeként, 1915. évi március 12-én kelt köriratban közölte a Tudományos és Irodalmi Osztály tagjaival a tervbevett átszervezésre irányuló indítványt, amelyet a Tudományos és Irodalmi Osztály 1915. évi március 18-án tartott zárt ülésében tárgyal.

A Tudományos és Irodalmi Osztálynak ez az ülése a következő irányelvekben állapodott meg:

1. az új szervezetnek neve Szent István Akadémia legyen;
2. abban négy osztály lesz alakítandó a következő tárgykörrel: I. osztály: hittudomány és bölcsélet, neveléstudomány; II. osztály: történelem és segédtudományai, jog- és államtudományok s társadalomtudományok; III. osztály: irodalomtörténet, nyelvészet, szépművészetek, szépirodalom; IV. osztály: mennyiségtan, természet- és műszakitudomány. Ennek megfelelőleg a tagok száma — habár csak korlátozott mértékben — emelhető;
3. az általános jelentőségű ügyek intézésére főtítkári állás szerveztessék;
4. az osztályok élén egy-egy osztályelnök áll, aki mellett osztálytitkárok működnek;
5. a felolvasások kivonatának és a szervezendő Akadémia működésének közlése céljából időszakonként megjelenő Értesítő adandó ki.

Az átszervezés módozatainak megállapítására s az új szervezet ügyrendjének kidolgozására az ülés nyolc tagú bizottságot küldött ki, amelynek kebeléből Erdősi Károly vállalta magára az ügyrend tervezetének elkészítését.

A bizottság az ügyrend-tervezetét letárgyalván, javaslatát a Tudományos és Irodalmi Osztálynak 1915. évi november hó 18-án tartott ülésén terjesztette elő.

Ebben az ülésben Giesswein Sándor a most már határozottabb alakban jelentkező új szervezésnek célját a következő beszédben ismertette:

A Szent-István-Társulatnak kezdettől fogva, már abban az időben, midőn annak eszméje az alapító Fogarassy Mihály agyában megfogalmazott, magában foglalta a tudományos működésnek emelését. Nemcsak olyan olcsó és jó, a nép számára szánt könyveknek kiadását vette célba az alapító, hanem oly jó munkák előállítását, amelyek

előítéleteket szélesszenek, rágalmakat visszautasítanak, katolikus intézeteket magasztos szerkezetükben előmutassanak, «nagy és szent tetteket dicsőítsenek». Így jelzi ezt Fogarassy a «Religio és Nevelés» 1844. dec. 1. számában közzétett tervezetében. Ilyen dologot nem lehet dilettantizmussal létrehozni; azért óhajtja ő, hogy a társulat megszervezése céljából: «legalább is szólíttassanak föl a katolikus klérusból némely egyének, kiket tudományosság és az egyházi érdekek meleg fölfogása és érzete a fenn-érintett irodalmi pályára képesíthet». A program a társulat céljaként azt jelöli ki, hogy működését hármias irányban fejlessze, amennyiben kiadandó könyveivel a köznép, az iskola és a művelt közönség igényeit szolgálja, de ez oly feladat, mely— főként az utolsót tekintve— a tudományos képzettség fejlesztését is magában foglalja. Ezért sorolja fel a program a társulat feladata gyanánt: tudományos, közhasznú és népszerű könyvek szerkesztését. A háromféle irány művelését a Szent-István-Társulat ugyan sohasem tévesztette szem elől, de az idők viszonylataihoz mérten hol az egyik, hol a másik irányzat nyomult jobban előtérbe. A tudományos működés nevezetesen Danielik és Ipolyi alelnökök irányítása mellett domborodott ki hatalmasabban. Az utóbbi mondotta az ő nevezetes programbeszédében a következőket: «Leszünk tehát és vagyunk most s a jövőre elsősorban jó és olcsó, szükséges és hasznos iskolai, népszerű és népies könyveket kiadó Társulat . . . De ennek alapján ezután egyszersmind a legbiztosabban emelhetjük fel újra azon magasabb eszmét, melyet e Társulat története második korszakában máris érvényesíteni indult: hogy legyen egyszersmind hazai s egyházi tudományosságunknak egyik áldozatra kész oltára, melengető tűzhelye és fészke. Ez a napi napszámosi munka közt egyik kecsgetető eszményünk, egy boldogabb s virágzóbb jövőnek előttünk lebegő reménye; hogy ama talajon majdan kinől belőle azon fensőbb tudományos irány és iskola, minőt sem a kiadók üzlete, sem egyesek ereje és pártfogása kellően létesíteni nem képes. Hanem csupán azon emelkedett, áldozatkész, önmegtágadó és magasabb célokért lelkesedő munkásság, keresztény szellem és vallásos társulás».

Ez az eszme, melyet Ipolyi e szavaiban kifejezésre hozott, testet öltött akkor, midőn szorosan a Szent-István-Társulathoz kapcsolódva a Tudományos és Irodalmi Osztály megszületett. A munkamegosztás elvét minden téren érvényesíteni szükséges. Aki ettől irtózik, az a felesleges energia pazarlás vétségébe esik, szellemi téren ép úgy, mint gazdasági téren. Nem lesz többé versenyképes.

Az eszméket a szükségletek termelik. Amily mértékben gyarapodott a Szent-István-Társulat tevékenysége és fejlődött könyvkiadói működése, oly mértékben váltódott ki a gondolat, hogy ép a munkamegosztás érdekében a katolikus írók és főként a tudományos irodalom művelői számára bizonyos szervezetet kellene alakítani. A választmány tagjai nem mind írók, szükséges is, hogy ott az üzleti és gyakorlati élet emberei képviselve legyenek; a választmánynak volt ugyan, sőt van ma is irodalmi bizottsága, de ez még sem lehet egy írókból kialakult szervezet.

A mozgalom maga a társulat kebelén kívül indult meg, de úgy, hogy mindjárt az első megalakulásnál a választmány tagjai közül számosan voltak képviselve. Azok a katolikus írók, akik meggyőződésüket nemcsak szívükben ápolták, hanem irodalmi tevékenységükbe is bele akarták vinni, 1886 augusztus 7-én Budapesten értekezletet tartottak, melyen egy katolikus irodalmi társaság megalakítását kimondották. Senki sem gondolt arra, hogy ez a társaság a Szent-István-Társulat riválisa legyen, de méltánylandó aggodalmak merültek fel, hogy majd egy virágzó Társulat helyett lesz két tengődő, az erőket megosztó egyesület. Főként a magyar katolikus publicisztika érdemes képviselőjének, Lonkay Antalnak az érdeme volt, hogy e mozgalom mindjárt kezdetben megtalálta a kapcsolatot a Szent-István-Társulattal.

A tapasztalat itt is megmutatta, hogy a helyes munkamegosztás az energiát fejleszt. Csak arra kell mindig törekedni, hogy az egyes szervezetek funkciói kellőképpen határoltassanak, s akkor biztosítva vagyunk, hogy nem egymással ellentétben vagy szögben, hanem párhuzamosan fejtik ki erejüket, s ezáltal az ügyet komolyan előreviszik.

A munkakörök evolúciója idővel kívánatossá tette azt is, hogy a Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályán kívül még egy másik katolikus Irodalmi Egyesület alakuljon itt a központban, mely mint a Katolikus Írók és Hírlapírók Orsz. Pázmányegyesülete dicséretesen működik és fejlődik és hézaggótló tevékenységet fejt ki. A legutóbbi évek tapasztalatai azonban arra tanítottak meg bennünket, hogy irodalmi és tudományos működésünk fejlesztése megkívánja a szabatos célkitűzést, s hogy ennek elérésére szükségünk van oly belső reorganizációra, mely a mi osztályunk keretében is a helyes munkamegosztás elvét valósítja meg. Nem kívántuk az ügyet tovább halogatni, mert bár «inter arma silent Musae», s bár most inkább csak az irodalom tyrtaeusainak hangja hallatszik: megjön az idő és talán nincs is messze, midőn a nemzeti erőket a rekonstrukció nagy munkájára kell koncentrálnunk. S azt vélem, a magyarságnak s benne a magyar katolicizmusnak itt nagy teendői lesznek; készen akarunk állani legalább egy szervezetnek a keretével, melybe a magyar katolicizmusnak kiaknáztatlan kincseit és fel nem használt energiáit belefoglalhatjuk és egybekapcsolhatjuk. Mert a magyar katolicizmusnak van igen sok lappangó ereje. A magyar klérus tagjai közül vannak sokan — néha elrejtett falucskában — akiknek volna képességük, készségük és hivatottságuk arra, hogy a tudományosság vagy az irodalom terén alkotó munkát végezzenek — de egyedül állanak, nincs semmi ösztönzésük, buzdításuk és nincs alkalmuk arra, hogy képességüket hasznos és céltudatos irányban fejlesszék. És a katolikus világiak között is vannak sokan, kik mintegy lelki szükségletét érzik annak, hogy tudományuk arányába foglalhassák lelkületük gyémántjait.

Ezek a gondolatok indították a Szent-István-Társulat Irodalmi és Tudományos Osztályát arra, hogy f. é. március 18-án tartott ülésében az osztály reorganizációját és ennek következtében ügyrendjének átdolgozását határozata emelte. A fő irányelveket, melyek szerint ez történjék, megadta maga az ülés, amennyiben új címek és új szakosztályok alakítását hozta javaslatba. Újból utat tört magának az a gondolat, melynek már az első megalakuláskor Csávolszky József vaticáni kanonok adott kifejezést, midőn azt mondotta: «Névre van szükség, mely a tudósoknak tekintélyt adjon és a társaságnak vonzóerőt, kölesönözjön». A fődolog az volt, megtalálni ezt a helyes nevet, mert azt mindenki látta, hogy az eddigi elnevezés föltöte hosszadalmas és amellett kevésbé tartalmas. A március 18-iki gyűlésen fölvetődött az eszme, hogy a címben, mint természetes, kifejezést nyerjen a Szent-István-Társulattal s annak céljaival való kapcsolat és egyszersmind annak tudományos, akadémikus jellege.

Hogy ez nem akar a Magyar Tudományos Akadémiával szemben valami ujjhúzás lenni, azt legjobban mutatja az a körülmény, hogy e gondolatot a legnagyobb melegséggel oszlopos akadémikusok tették magukévá. Hisz az akadémia szónak a modernebb jelentése ép egyházi tudományos körökből származik. Először a XV. század közepe táján a nagytudományú Bessarion kardinális körül csoportosuló tudósok, kik főként a classica philologia művelői voltak és a humanizmusnak vetették meg alapjait, nevezték körüket az akadémia szóval, Akadémosz ligete után, melyben Platon tanított.

Nem követünk tehát semmi szerényletséget el, ha a Magyar Tudományos Akadémia, a jogi, gazdasági és bányászati Akadémiák mellett Szent István Akadémiát akarunk szervezni, illetve meglévő alapokon felépíteni.

A másik lényeges újítás az lesz, hogy a tudományos működés kívánatos munkamegosztása végett négy osztályt kívánunk szervezni, mindmegannyi osztályelnökkel, osztálytitkárral és az egész gépezetet mozgató főtitkárral.

Ime ez a gépezet tervezete, melyet a kiküldött 8 tagú bizottság megalkotott, s amelynek a végső formát a jelen gyűlés van hivatva megadni.

Midőn Stephensonnak, a gőzmozdony feltalálójának tervezetét a francia Akadémián bírálat tárgyává tették, ott kimondták azt a szentenciát, hogy ez egy olyan gép, melynek kerekai tengelyei körül forogni fognak, de egy helyben maradnak. A prognostikon nem vált be; mert egy fontos tényezővel, a súrlódással nem számoltak. Ma

Stephenson gépei az egész világot egy óriási hálózatban keresztülszáguldják; persze, hogy ez megtörténjék, kellett hozzá gőz, amely a gépet mozgásba hozza és pénz, jó sok pénz, amely a gépeket és a vasúthálózatot megalkotta. A mi gépünknek, hogy megindulhasson, szüksége van mozgató lelkesedésre és azonkívül pénzre is. De ha mi megtettük a magunkét és Isten megáldja jó szándékú törekvésünket, meglesz a többi is, amire szükségünk van.

Az ülés a Szent István Akadémia alapítását elhatározva, az ügyrend-tervezetet letárgyalta, ennek keretében két oly szervezeti szabályozásban állapodott meg, amely a Szent István Akadémia intézeti jellegének önállóságát teljesebbé tette, amennyiben megállapította:

1. hogy a Szent István Akadémia maga választja elnökét; és

2. hogy a Szent István Akadémia és a Szent-István-Társulat között a kapcsolatot a vagyonkezelés közvetítse, amely egy később meghatározandó szervre lesz ruházandó.

A Szent-István-Társulat — amelynek osztályát képezte a Tudományos és Irodalmi Osztály — a maga részéről 1915. évi november hó 29-én tartott rendkívüli közgyűlésén foglalkozott a Szent István Akadémia alapításának és szervezésének kérdésével és határozott a Szent-István-Társulat alapszabályának azon módosításai tekintetében, amelyeket a Tudományos és Irodalmi Osztály megszűnése s a Szent István Akadémia alapítása és szervezése szükségessé tettek.

A Szent-István-Társulatnak ezen rendkívüli közgyűlése a Szent István Akadémia alapítását annak a beszédnek szellemében fogadta, amellyel dr. Csernoch János bíbornok-hercegeprímás fővédő az új alakulást a következőkben üdvözölte:

Az egyháznak hagyományos szelleméhez hűek voltak azok a katolikus tudósok, akik 1886-ban a Szent-István-Társulat kebelében az irodalmi és tudományos szakosztály felállításának tervét felvetették. Lelkesítette őket a gondolat, melyet II. Pius pápa a bázei egyetem alapító-levelében kifejez: «A különböző boldogságok között, amelyeket a halandó ember ebben a múlt életben elérhet, nem a legutolsó az, hogy kitartó tanulással megszerezheti a tudományok kincsét, amely útát mutat a jobb és boldogabb élethez és a bölcsét a műveletlen fölé emeli, az embert Istenhez hasonlóbbá teszi, a tudatlant megsegíti és a legsőbbrendűeket a magasba emeli. Tudták, hogy az egyház, az ókori műveltség őrzője, a középkori tudományosság anyja s a legújabb időkig a tudományok hűséges barátja és támogatója, igaz örömét leli benne, ha a katolikus tudományosságnak új iskolája támad. S az egyház tényleg szeretettel karolta fel a Szent-István-Társulat Tudományos és irodalmi osztályát, amely közel 30 éves fennállása alatt igen érdemes munkát végzett s annyira megerősödött, hogy már szűknek találja a régi kereteket, új elhelyezkedést keres.

Modern tudományos akadémiák mintájára óhajt szervezkedni és felveszi a Szent István Akadémia nevet. Mint a Szent-István-Társulat fővédője, nagy örömmel üdvözlöm ezt az átalakulást és szívből kívánom, hogy a Szent István Akadémia új nevéhez méltó legyen és a magyar katolikus egyház dicsőségére váljék. A Szent István Akadémia művelje a tudományt szabadon, becületes őszinteséggel és szorgalmasan. A katolikus jelleg nem akadályozhatja szabadságában, csak megkívánja tőle az őszinteséget és a becületességet. Senki sem keresi a tudomány szabadságát abban, hogy kétségtelen igazságokat megvessen, egyszerű föltevéseket pedig bebizonyított tényekként hirdessen. A szabadságnak megvannak a maga észszerű és erkölcsi korlátai, amelyeket okos és igazlelkű ember át nem lép. Már pedig a katolikus egyház csak azt kívánja a tudománytól, hogy az örök és a kinyilatkoztatott igazságokat mint adott alapot elismerje, mert ez az alap Isten tekintélyén nyugszik, amely annak igazsága mellett a lehető legmeggyőzőbb bizonyíték. Mindazok a vádak, amelyeket az egyház ellen felhoztak, mint a tudomány szabadságának megbénítója ellen, a tudomány hivatásának félreértésén alapulnak. Ugyanis a tudo-

mánynak nem az a hivatása, hogy a megismert igazság ellen tusakodjék s folytonosan minden áron újat állítson a régi helyébe, hanem, hogy elfogadván az eddigi biztos eredményeket, azokon továbbépítsen. S ez nem válhatik szégyenére, mert így dolgozik minden józan kutató.

A katolikus egyház nagy szolgálatot tett és tesz a tudománynak azzal, hogy a reábizott igazságokat hűen őrizte, mert megadta a megfejtését olyan kérdéseknek, amelyeket a tudomány a maga erejéből vagy egyáltalán nem, vagy nem biztosan tudott volna megfejtetni. Odalépett a tudósok elé, mint szent Pál az areopág elé, azzal a kijelentéssel: «Amit ti ismeretlenül tiszteltetek, azt hirdetem én nektek». Amit a tudomány csak homályosan sejt, arról az egyház leveszi a fátyolt s bemutatja a titkok országát. Az egyház sohasem félt a tudomány szabadságától, mert meg van arról győződve, hogy a tudomány biztos eredményei nem ellenkezhetnek az isteni igazsággal. Azért az egyetemeknek a középkorban olyan szabadságot és autonómiát biztosított, amelyet ma semmiféle tudományos egyesület nem élvez. A Szent István Akadémia legyen azért szabad és autonóm! Elvárjuk a katolikus tudóstól elsősorban, hogy őszintén tárja fel, amit igaznak ismert fel s ne hamisítsa meg kutatásának eredményeit. Gondolja meg azt a nagy felelősséget, amely reá hármlík, mert milliók várnak tőle felvilágosítást, akik maguk nem ellenőrizhetik munkáját. Feladata a népet nevelni és tökéletesíteni, nem pedig erkölceit megrontani és lelkiismeretét elhomályosítani.

Dolgozzanak a katolikus tudósok szorgalmasan és terjesszék ki munkájukat ne csak a teológiára, a bölcsesetre, nyelvészetre és történelemre, hanem a természettudományok és az orvosi tudomány minden ágára is. Az ő életcéljukat felmagasztalja katolikus mivoltuk, amelyben a kultúra általános érdekein kívül saját lelkük üdvét és egyházuk természetfölötti céljait is szolgálják. Munkájukat bearanyozza az a törekvés, hogy Istennek gondolatait keresik, akinek nyomai megtalálhatók alkotásaiban. Az egyház kettős tisztelettel akarja őket körülvenni: a tudósoknak és a hűséges katolikusoknak járó tisztelettel. S ennek a kettős tiszteletnek babérágát helyezi mindazoknak homlokára, akik a Szent István Akadémia tagjai lesznek. — A Szent István Akadémia alapítása olyan időbe esik, mikor a magyar nemzet az államalakítás óta a történelem egész eddigi folyamán legvéresebb harcát vívja léteért. Amint a magyar állam alapításakor szent István a keresztény egyház alapjául helyezte nemzetét és a civilizáció templomába bevezette, úgy a nagy világháború után meginduló fejlődés kezdetén meg kell tartani a magyar nemzetet a régi és kipróbált alaphoz való hűségben és fejleszteni kell benne a katolikus kultúrát. Ennek a feladatnak nagy része vár a Szent István Akadémia tagjaira, akik a szent király szellemében kívánják nemzetüket szolgálni. Abban a reményben, hogy a Szent-István-Társulat rendkívüli közgyűlése a Szent István Akadémia létesülését ezekben a sorsdöntő pillanatokban a Gondviselés művének tartja, a rendkívüli közgyűlést ezennel megnyitom.

A Szent-István-Társulat rendkívüli közgyűlése ekként hozzájárult a Szent István Akadémia létesítéséhez; ezzel kapcsolatban módosította alapszabályait¹ és a vagyonkezelés tervbevett organumának, a Szent István Akadémia igazgatótanácsának oly szervezetéhez járult hozzá, hogy abban a Szent-István-Társulat részéről annak elnöke, alelnöke, igazgatója, ügyésze s az igazgató-választmánynak rendes a közgyűléstől évenként választott két tagja foglaljon helyet.

Közvetlenül ezen rendkívüli közgyűlés után tartotta a Szent István Akadémia első ülést, amely a végleges szervezkedésig az ügyek vezetésével Giesswein Sándor elnöke alatt a nyolctagú szervező-bizottságot bízta meg.

A Szent István Akadémiának ezen első ülésén Giesswein Sándor bejelentette, hogy Fraknoi Vilmos rendes tag 3000 koronát juttatott hozzá azzal a rendeltetéssel,

¹ A m. kir. belügyminisztertől 1916. febr. 29. 15825/1916/Va sz. alatt láttamozva,

hogy ebből az összegből a Szent István Akadémia Pray Györgynek, Révay Miklósnak és Fejér Györgynek domborművű emléklapját készíttesse el és helyezze el a nagyváradi székesegyházban, a kegyes tanítórend budapesti templomában és a budapesti egyetemi templomban.

Ezen előzmények után vette folyamatba a Szent István Akadémia szervezését s kezdette meg működését, amikről a közlendő jegyzőkönyvek és más közlemények nyújtanak felvilágosítást.

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA JEGYZŐKÖNYVEI.

A III. osztálynak első felolvasó-ülése

1916. évi január hó 18-án.

Jelen vannak az ügyek vezetésével megbízott bizottság részéről felkért Giesswein Sándor r. tag elnöklete alatt az osztály tagjai közül: Bartha József, Bán Aladár, Erdősi Károly, Felsmann József, Fieber Henrik, Gulyás Pál, Hermann Antal, Huszka József, Kincs István, Kontor Elek, Kőrösi Albin, Négyesy László, Széman István, Vargha Damján r. tagok. — Más osztályokból: Concha Győző t. tag, Bitá Dezső, Dudek János, Ember Károly, Hanauer A. István, Kiss János, Schütz Antal, Székely István, Angyal Pál, Chobot Ferenc, Dóry Ferenc, Hanuy Ferenc, Iványi Béla, Karácsonyi János, Király János r. tagok. — Jegyző az ügyek vezetésével megbízott bizottság részéről felkért Reiner János r. tag.

1. Széman István r. tag felolvassa «Az oroszduília föld. (A sárosi, zempléni és szepesi rutének.)» című értekezését.

2. Elnök bejelenti P. Velics László S. J. előadását: «A drágakövek művészetéről».

Az osztály felkéri a megválasztandó elnököt és főtítkárt, hogy az osztályelnök és osztálytitkár megválasztásáig az elnök, illetőleg titkár helyettesítésében járjanak el.

Második együttes ülés

1916. évi január hó 20-án.

Jelen vannak: Concha Győző t. tag elnöklete alatt Angyal Pál, Bartha József, Bán Aladár, Bitá Dezső, Chobot Ferenc, Dóry Ferenc, Dudek János, Ember Károly, Felsmann József, Fieber Henrik, Gulyás Pál, Hanauer A. István, Hanuy Ferenc, Hermann Antal, Huszka József, Iványi Béla, Karácsonyi János, Kincs István, Király János, Kontor Elek, Kőrösi Albin, Négyesy László, Novák Lajos, Schütz Antal, Székely István, Széman István, Vargha Damján r. tagok, és Simonyi-Semadam Sándor a Szent-István-Társulat ügyésze. — Jegyző: Erdősi Károly r. tag.

1. Concha Győző t. tag az elnöki széket elfoglalva bejelenti, hogy az ügyek vezetésével megbízott bizottság nevében a távollévő Giesswein Sándor helyett s annak megbízásából az ülést megnyitja.

2. Jelenti továbbá, hogy a mai ülés tárgya az Akadémia elnökének és főtítkárának választása, mely ügyben a nyolc tagú bizottság december hó 10-én ülést tartva, az elnöki állásra egyhangúlag dr. Giesswein Sándort s a főtítkári állásra szintén egyhangúlag dr. Reiner Jánost jelölte. A választás megejtése céljából ajánlatára a szavazatszedő bizottság tagjaivá választatnak: dr. Dudek János elnöklete alatt dr. Hanauer A. István, dr. Dóry Ferenc és dr. Iványi Béla.

Elnök elrendeli a szavazást s a szavazás tartamára az ülést felfüggeszti.

3. Elnök az ülést újból megnyitva, felolvassa a szavazatszedő-bizottság jelentését, melynek alapján megállapítatik, hogy dr. Giesswein Sándor 30 szavazattal a Szent István Akadémia elnökévé, dr. Reiner János pedig 25 szavazattal a Szent István Akadémia főtítkárává választattak meg.

4. Elnök ajánlatára a szavazatszedő-bizottság kiküldeték, hogy felkérje dr. Giesswein Sándort az elnöki és dr. Reiner Jánost a főtítkári szék elfoglalására.

5. Az ülésbe meghívott elnököt és főtítkárt az elnök- és főtítkárválasztó-ülésem elnöklésre felkért dr. Concha Győző t. tag megjelenésükkor a következő szavakkal üdvözölte:

Nekem jutott a kedves kötelesség, hogy Méltóságodat, mint a Szent István Akadémia egyhangúlag megválasztott elnökét üdvözöljem.

Midőn egyhangú szavazatunk ekként Méltóságod mellett megnyilatkozott, hódolatunkat akartuk kifejezni a vallás-, a nyelv-, a társadalmi tudomány terén elért nagy eredményei iránt, egyben pedig erősen hozzáfűzni a Szent István Akadémia céljához, sorsához. Tudatában vagyunk ugyanis annak, hogy Akadémiánk hajója éber, erőskezü kormányzót kíván, amikor új útjára elindul. Ballasztja még nem elég nagy, célpontja is megvilágításra szorul.

E célpont hazai tudományunk tengerén nem ott van, ahol a Magyar Tudományos Akadémiáé. Kiegészíteni akarja a szellemi világ azon területén, ahol az felekezeti közeli állásánál fogva nem működhetik a szellemi világ vallási régióiban. A katolikus igazság érdekében akarja a tudomány eszközeit keresni és használni, de általuk a hazai tudományt e célzat nélkül is gyorsítani, vallási vonatkozásaival pedig egész szellemi életünk mélyítésén munkálni.

Méltóságodat bizakodva látjuk e munka vezérletében s ahhoz Isten áldását reméljük.

Második hasonló kedves kötelességem Nagyságodat, mint a Szent István Akadémia túlnyomó nagy többséggel megválasztott főtítkáráat köszönteni.

Jól ismertük Nagyságodnak az egyházi és világi jog széles mezejére kiterjedő tudományát, emellett az irodalmi és tudományos élet más vidékeit megértő érdeklődéssel átkaroló lelki egyéniségét és, ha szükség van rá az igazgatás nehéz részletmunkájába belé nem fáradó erejét és buzgalmát.

Annak a testületi tudományos munkának sikeréhez, amelyre a Szent István Akadémia elindul, azt hittük, nem találhattunk volna alkalmasabb férfiút mint Nagyságodat, akiben a szaktudás egyetemes látkörrel s adminisztratív készséggel párosul, s akit, mint Akadémiánknak az elnök mellett főtisztviselőjét a legmelegebben üdvözlünk.

Giesswein Sándor elnök az üdvözlésre a következő beszéddel felelt:

Nem minden meghatottság nélkül állok e helyen, amelyet mint a Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának elnöke számos esetben elfoglaltam. De tudatában vagyok annak, hogy e szék most, mint a Szent István Akadémia elnökéé, magasabb színvonalat foglal el, nagyobb kötelességeket és felelősséget szab az elé, aki azt elfoglalja.

Az az igazán megtisztelő bizalom, amellyel a Szent István Akadémia tagjai most az első választási aktus alkalmával az én személyem csekélységét kitüntették, javarészből, jól tudom, eddigi a Szent-István-Társulatban és annak Tudományos és Irodalmi Osztályában elfoglalt állásomnak is szól, a két szervezet együttműködését kívánja feltüntetni, mert ha csak a tudományos képzettség és egyéb kvalifikációk mértékét alkalmazták volna, nálam alkalmasabb egyéniséggel töltötték volna be ezt az elnöki széket. De ép e körülménynél fogva a legnagyobb hálával kell vennem e megtiszteltetést, mely nemcsak személyemnek szól, és legkedvesebb kötelességemnek kell tartanom, hogy e bizalomnak megfeleljek és minden erőmet arra koncentráltam, hogy a Szent István Akadémia ügyét előmozdítsam.

Nem szükséges programot adnom, mert nekünk csak egy programunk van: tovább építeni, fejleszteni azt, amit a Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya mintegy három évtizeden át megtervezett és megalapozott. Mindazonáltal nem felesleges dolog az, hogy ez az osztály akadémiává átalakult és pedig átalakult ebben a nagy eseményekkel terhes időszakban. Ez talán ép

annak a jele, hogy mi élénk a jövő kialakulási feladatokat tűznek ki s hogy mi ezeket a kellő pillanatban megértettük.

Mint katolikus és az objektív tudományt művelő társulat, mi a jövőben is, úgy mint a multban, távol állunk minden agresszív irányzattól és minden szeparatizmustól. A mi igazán katolikus, azaz egyetemes akar lenni, annak nem szétválasztó, hanem egyesítő, egybekapcsoló energiát kell kifejtenie. A mi társulati osztályunk autonóm akadémiaiáá nötte ki magát, hogy a jelen viszonyok centrifugális irányzatában a katolicizmus hagyományos erejével kapcsolatokat teremtsen és erősítsen meg, melyek a mi nemzeti érvényesülésünket is hatványozzák.

A ma eseményei új feladatokat tűznek ki nemzetünknek és azok szempontjából kívánatos, szükséges, hogy a magyar katolicizmus tudományos képviselői megtalálják az érintkezést nyugati és keleti szomszédainkkal. Új irányok és utak nyílnak meg nemcsak a kereskedelem, hanem a szellemi érintkezés számára is a Nyugat és Kelet között és a magyar szellemi kultúrának itt a közvetítő, áthidaló szerepet kell vinnie, amire a magyar nemzetet földrajzi helyzete és történelmi hagyományai predesztinálják; nekünk, magyar katolikusoknak és a magyar keresztény kultúra képviselőinek érintkezésbe kell lépünk a szellemi kultúra terén nyugati és keleti szomszédainkkal és a további fejlődés folyamatán a távolabbi keresztény kultúrnépekkel, a katolikus irodalmi egyesületekkel, mert annyi bizonyos, hogy nekünk magyaroknak és katolikusoknak nem szabad megmaradnunk bármily fényes elszigetelés állapotában. Nekünk meg kell találnunk a kulturális téren a kapcsolatot a katolikus tudományosság külföldi szervezeteivel, hogy a külföld meggyőződjék arról, hogy mi is élünk s hogy e téren is van bennünk erő. S hogy a szellemi érintkezés és kölcsönös megerősödés e munkájában mi katolikusok kellő súllyal és tekintéllyel léphessünk fel, azért volt kívánatos és szükséges, hogy akadémiaiáá fejlődjünk. E tény nagy feladatokat tűz ki élénk, melyekre gyengéségem érzetében csak csüggedve gondolok, de Isten segítségének és az önök támogatásának reménye erőt önt belém, hogy bízva nézzek a jövő elé.

A lelkes éljenzéssel fogadott szavak után dr. Reiner János főtítkár a következő szavakkal köszöni meg megválasztását:

Engedje meg a T. Akadémia, hogy az elnök úr Ó Méltóságának szavai után a magam részéről is a legmelegebb hálás köszönetet fejezzem ki megválasztásomért, amelyet azzal a kötelezőérzettel fogadok el, amely nélkül nem lehet, nem szabad ma, e pillanatokban ily feladatot elfogadni.

Ezekben a sorsdöntő pillanatokban, amelyekben — herczegprimásunk Ó Eminenciájának örök hálaa kötelező szavai szerint — a Szent István Akadémia létesítését a Gondviselés művének kell tartani.

Ez az érzés is vezetett, mikor világháborúnk legnehezebb napjaiban kezdetünk foglalkozni a Szent István Akadémia létesítésének kérdésével; vezetett az erős hit és az a tudat, hogy a hadi és diplomáciai küzdelem várható eredményei, a belső állami, nemzeti, gazdasági megerősödés és fejlődés hatalmas feladatai mellett a kulturális megerősödés és előrehaladás óriási követeléseivel fogják nemzetünket is szembeállítani.

A magyar nemzet megnövekedett tekintélyének fokozását és morális erőinek fejlesztését parancsoló ezek a követelések természetesnek mutatják, hogy mi is a Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályában meglevő előzményből a tudományos munkálkodás rendszeresebb és magasabb szervezését kívánjuk a magyar kultúra megnövekedő feladatainak szolgálatába állítani, mint olyat, mely munkásságát belekapcsolja a tudományt művelő s a kultúrát szolgálni hivatott intézetek és szervezetek munkásságába, ahhoz csatlakozva, azt kiegészítve, támogatva, erősítve s hatásait növelve.

S amikor ebben a feladatkörben, a mindnyájunk előtt álló köteleességekből az oly kitüntető választással járó részt méltóztattak részemre kijelölni, ezt a kitüntető

elhatározást lelkes örömmel fogadom s a legbensőbb kötelességérzéssel még egyszer a legmelegebb hálával köszönöm.

Az éljenzéssel fogadott szavak után elnök átveszi a folytatólagos együttes ülés vezetését.

6. Főtitkár jelenti, hogy dr. Walter Gyula címzetes püspök, kanonok az együttes ülésnek bemutatott lelkes sorok kíséretében 1000 koronás koronajáradék-kötvényt adományozott a Szent István Akadémia alaptőkéjének növelésére. — Az Akadémia a példaadó nemes adományt elfogadja s hálás köszönetének jegyző-könyvében kifejezést ad s erről a nemeskeblű adományozót értesíti.

7. Elnök bemutatja a kiküldött bizottság javaslatát a Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya tagjainak a megfelelő osztályokba való beosztása tekintetében; megjegyezve, hogy minden egyes óhaj figyelembe vétetett. — Az együttes ülés a javaslat elfogadásával osztja be a tagokat a megfelelő osztályokba.

8. Az osztályelnökök és osztálytitkárok választásának előkészítésére a következő bizottságok küldetnek ki:

az I. osztály részére:

az elnök és főtitkár,
Dudek János r. tag,
Hanauer A. István r. tag,
Zubriczky Aladár r. tag;

a II. osztály részére:

az elnök és főtitkár,
báró Forster Gyula t. tag,
Fejérpataky László r. tag,
Lukcsics József r. tag;

a III. osztály részére:

az elnök és főtitkár,
Erdősi Károly r. tag,¹
Kőrösi Albin r. tag,
Viszota Gyula r. tag;

a IV. osztálynak megfelelő számú tagja nem lévén, az elnök és titkár választása függőben tartatik.

9. A IV. osztály szabályszerű módon való kiegészítése lehetetlen lévén, az együttes ülés ezen alkalomra felhatalmazza az elnököt és főtitkárt, valamint a megválasztandó osztályelnököket és osztálytitkárokat, hogy a IV. osztály tagjai mellett a IV. osztályba tagokat ajánlhassanak s hogy az ajánlottak jelölése végett tartandó ülésen szavazati joggal résztvehessenek.

10. A tagajánlási határidő a szervezési munkálatok miatt betartható nem lévén, a tagok ajánlásának határidejéül 1916. évi február hó 15-e határozatik.

11. Elnöki előterjesztésre az együttes ülés felhatalmazza az elnököt és főtitkárt, hogy a pápa Ő Szenttségéhez, a király Ő Felségéhez, a hercegrímás Ő Eminenciájához üdvözlő iratot intézzon, a vallás- és közoktatásügyi miniszter urat, a Magyar Tudományos Akadémiát, a Tudományos Egyetemet s a többi hazai s rokon külföldi tudományos és irodalmi intézeteket s társulatokat a Szent István Akadémia alapításáról értesítse, illetőleg támogatásukat kérje.

12. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Hanauer A. István és Hermann Antal r. tagokat kéri fel.

A III. osztály második felolvasó-ülése*1916. évi január hó 27-én.*

Jelen vannak Giesswein Sándor elnöknek, mint osztályelnök nemlétében az osztály vezetésére megbízottnak, elnöklete alatt az illető osztályból: Bartha József, Erdősi Károly, P. Velics László S. J., Vizsota Gyula r. tagok. — Más osztályokból: Mihályfi Ákos r., báró Forster Gyula t., Dőry Ferenc, Novák Lajos r. tagok. — Jegyző az osztálytitkár helyettesítésében: Reiner János főtitkár.

1. P. Velics László r. tag megtartja előadását: «A drágakövek művészetéről».

Harmadik együttes ülés*1916. évi március hó 15-én.*

Jelen vannak: Giesswein Sándor elnök elnöklete alatt Concha Győző, báró Forster Gyula t., Áldásy Antal, Andor József, Angyal Pál, Bartha József, Bitter Illés, Bogisich Mihály, Dedek Crescens Lajos, Dőry Ferenc, Dudek János, Erdősi Károly, Felsmann József, Gulyás Pál, Hanuy Ferenc, Hermann Antal, Huszka József, Iványi Béla, Izsóf Alajos, Jehlicska Ferenc, Király János, Kiss János, Kőrösi Albin, Lukács József, Négyesy László, Ortway Tivadar, Schermann Egyed, Schütz Antal, Sörös Pongrácz, Suták József, Székely István, Sziklay János, Tomcsányi Lajos, Túri Béla, Vargha Damján, Vizsota Gyula r. tagok. — Jegyző: Reiner János főtitkár.

1. Elnök a feladat fontosságára utalva üdvözlí az együttes ülés tagjait.
2. Főtitkár bemutatja az osztályok tiszteleti tag-ajánlásait és rendes tagjelöléseit.

Az I. osztály tiszteleti tagnak ajánlja:

Csernoch János r. tagot közfelkiáltással.

Rendes tagnak jelöli:

Trikál Józsefet 9 szavazattal egyhangúlag.

A II. osztály tiszteleti tagnak ajánlja:

Fraknoi Vilmos r. tagot közfelkiáltással.

A III. osztály tiszteleti tagnak ajánlja:

gróf Apponyi Albertet közfelkiáltással,

Berzeviczy Albertet „

Párvy Sándor r. tagot „

Rendes tagnak jelöli:

Pintér Jenőt 11 szavazattal 2 ellen.

A IV. osztály tiszteleti tagnak ajánlja:

Entz Gézátt közfelkiáltással,

báró Eötvös Lorándot közfelkiáltással,

Lenhossék Mihályt közfelkiáltással.

Rendes tagnak jelöli:

Geöcze Zuardot 9 szavazattal egyhangúlag

Károly Irént 9 „ „

Kövesligethy Radót 9 „ „

Lőrenthey Imrét 9 „ „

Plósz Bélát	9	szavazattal egyhangúlag
Rejtő Sándort	9	„ „
Sárközy Pált	9	„ „
Szarvasy Imrét	9	„ „
Vörös Cyrillt	9	„ „
Zemplén Győzöt	9	„ „
Szabó Zoltánt	8	„ 1 ellen
Grosschmid Lajost	7	„ 2 „
Rybár Istvánt	7	„ 2 „

3. Főtitkár előterjeszti, hogy az igazgatótanácsba az együttes ülés két tagot küld ki.

Az elnökök és titkárok értekezlete báró Forster Gyula t., és Székely István r. tagot hozza javaslatba.

4. Az együttes ülés közfelkiáltással megválasztja :

tiszteleti tagnak :

az I. osztályba :

Csernoch Jánost ;

a II. osztályba :

Fraknoi Vilmost ;

a III. osztályba :

gróf Apponyi Albertet,

Berzeviczy Albertet,

Párvy Sándort.

5. Dedek Crescens Lajos r. tag a IV. osztályba ajánlott tiszteleti tagokra nézve a választás elrendelését kéri. — Elnök a IV. osztály tiszteleti tagjainak, az összes osztályok által jelölt rendes tagoknak, valamint az igazgató-tanácsba kiküldendő két tagnak választása céljából megejtendő titkos szavazás vezetésére báró Forster Gyula t. tag elnökele alatt Áldásy Antal, Kiss János, Sörös Pongrácz és Suták József r. tagokból álló bizottságot küld ki s a szavazás tartamára az ülést felfüggeszti.

6. Báró Forster Gyula szavazatszedő-bizottsági elnök az újlag megnyitott ülésen felolvassa a bizottság jegyzőkönyvét. — Elnök a szavazás eredménye alapján megválasztottaknak jelenti ki :

a IV. osztályba tiszteleti tagnak :

Entz Gézát 35 szavazattal egyhangúlag,

báró Eötvös Lorándot 29 szavazattal 6 ellen ;

Rendes tagnak :

az I. osztályba :

Trikál Józsefet 35 szavazattal egyhangúlag ;

a III. osztályba :

Pintér Jenőt 32 szavazattal 3 ellen ;

a IV. osztályba :

Geöcze Zuardot 35 szavazattal egyhangúlag

Károly Irént 35 „ „

Kövesligethy Radót 35 „ „

Lörenthey Imrét 35 „ „

Rejtő Sándort 35 „ „

Szarvasy Imrét 35 „ „

Plósz Bélát	34	szavazattal	1	ellen
Sárközy Pált	34	„	1	„
Vörös Cyrillt	34	„	1	„
Zemplén Győzöt	34	„	1	„
Szabó Zoltánt	29	„	6	„
Grosschmid Lajost	24	„	11	„
Rybár Istvánt	24	„	11	„

7. Főtitkár bemutatja a március 23-iki ünnepi ülésnek az elnök által összeállított tárgysorozatát:

1. Elnöki megnyitóbeszéd Giesswein Sándor elnöktől;
2. Főtitkári jelentés Reiner János főtitkártól;
3. Keresztény világnézet és tudományosság. gr. Apponyi Albert t. tagtól.
4. A tudomány hajdan és most. Székely István r. tagtól;
5. Gyerekek. Elbeszélés Andor József r. tagtól; — s jelenti, hogy az osztályok a tárgysorozatot helyeslőleg vették tudomásul. — Helyeslőleg tudomásul vétetik.

8. Főtitkár előterjeszti az osztályok javaslatait az ülésrend tárgyában. — Az együttes ülés elhatározza, hogy a felolvasó-üléseket október hónaptól kezdődőleg tartja meg. Az ülések napjául az Ügyrend 37. és 45. §§-nak megfelelőleg osztályokként váltakozva minden hónap első és harmadik péntekét; az együttes ülésekre minden második hónap negyedik pénteki napját állapítja meg.

9. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Hanuy Ferenc és Király János rendes tagokat kéri fel.

Negyedik együttes ülés

1916. évi május hó 26-án.

Jelen voltak: Giesswein Sándor elnök elnöklete alatt Entz Géza t. tag, Angyal Pál, Dőry Ferenc, Fieber Henrik, Gulyás Pál, Huszka József, Kiss János, Kőrösi Albin, Kövesligethy Radó, Lórenthey Imre, Négyesy László, Novák Lajos, Rejtő Sándor, Rybár István, Schütz Antal, Suták József, Szabó Zoltán, Szarvasy Imre, Székely István, Sziklay János, Timon Ákos, Türi Béla, Vargha Damján, gróf Vay Péter, Vörös Cyrill, Zelliger Vilmos r. tagok. — Jegyző: Reiner János főtitkár.

1. Elnök a jelen ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére Kövesligethy Radó és Schütz Antal rendes tagokat kéri fel.

2. Főtitkár mély megilletődéssel és fájdalommal jelenti be Dudek Jánosnak, az I. osztály volt elnökének elhunytát, jelentve, hogy az elnökség a gyászeset alkalmából külön gyászjelentést adott ki, koszorút tett le a ravatalra s felkérte Székely István r. tagot, hogy az elhunytat a Szent István Akadémia nevében elbúcsúztassa. — Jelenti továbbá, hogy Berzeviczy Albert t. tag és Fischer Colbrie Ágoston r. tag írásban fejezték ki részvételüket. — Az együttes ülés a tett intézkedéseket helyeslőleg tudomásul veszi s főtitkár előterjesztésére Dudek János r. tag s az I. osztály volt elnökének emlékét jelen ülés jegyzőkönyvében megörökíti; a budapesti egyetem hittudományi karának jelen ülésből részvétét fejezi ki s köszönetet mond Berzeviczy Albert t. és Fischer-Colbrie Ágoston r. tagnak a részvétnyilatkozatért.

3. Főtitkár jelenti, hogy a folyó 1916. évi február 3-án tartott osztályüléseken az I. osztály elnöknek Dudek Jánost, titkárnak Schütz Antalt; a II. osztály elnöknek Concha Győzöt, titkárnak Dőry Ferencet; a III. osztály elnöknek Négyesy Lászlót, titkárnak Vargha Damjánát választotta. Dudek János elhunytával megüresedvén az I. osztály elnöki tiszte, arra az osztály május 5-iki ülésén Székely Istvánt választotta. — Tudomásul szolgál.

4. Főtitkár bejelenti, hogy az igazgató-tanács tagjai az Alapszabályok és

az Ügyrend szerint a Szent István Akadémia elnöke és főtítkára s az ünnepi ülésen már bejelentett két kiküldött tagja, valamint a Szent-István-Társulat elnöke, igazgatója és ügyésze s a Szent-István-Társulat részéről megválasztott Simon Ignác és gróf Zichy János választmányi tagok. — Tudomásul szolgál.

5. A IV. osztály működése az Ügyrend 63. §. második bekezdésének szigorú alkalmazásával lehetetlen lévén, az együttes ülés elhatározza, hogy a IV. osztálynak az első szervezés alkalmával megválasztott tagjai tagsági jogaitak gyakorolhatják tekintet nélkül arra, hogy székfoglalójukat még nem tartották meg.

6. Főtítkár bejelenti, hogy a megválasztott rendes tagok az olasz harczterén levő Grosschmid Lajos kivételével mind bejelentették, hogy a választást elfogadják. Együttal a megválasztott tiszteleti tagok is lelkes és meleg szavakkal fogadják megválasztásukat. — Örömdetes tudomásul szolgál.

7. Fraknoi Vilmos t. tag által felajánlott Révay-, Pray- és Fejér György-reliefek művészi kivételének s megfelelő ünnepélyes elhelyezésének eszközölése végett főtítkár felvilágosításai után s előterjesztésére az együttes ülés 1. az elnök és főtítkár, továbbá Áldásy Antal, Divald Kornél, Fieber Henrik, Huszka József és Vargha Damján tagokból álló bizottságot küld ki. 2. Megkeresi a II. és III. osztályt, hogy a reliefek feliratai és a leleplezések ünnepélyességei tekintetben tegyenek javaslatot az együttes ülésnek.

8. Főtítkár előterjesztésére kimondja az együttes ülés, hogy 1. az Ügyrend 60. §-a a következő szöveggel helyettesítettik: «Elnök az együttes ülést a szükséghez képest, valamint öt tag kívánatára zártnak jelenti ki, amelyen csak tagok lehetnek jelen». 2. Az Ügyrend 49. §. b) pontja a következő szöveggel egészítettik ki: «emlékbeszédék tartása»; ezzel kapcsolatban az Ügyrend 38. §. a) pontjában kihagyatik: «és emlékbeszédék». Timon Ákos, Kőrösi Albin, Székely István r. tagok, valamint Giesswein Sándor elnök felszólalásaiban kifejezést nyert az a gondolat, hogy a megválasztott új tag székfoglalója keretében foglalhatja azon elhunyt tag feletti megemlékezést, akinek elhunytával megüresedett helyre tagnak választott. S 3. kimondja az együttes ülés, hogy akik a Szent István Akadémia céljaira legalább 1000 koronát adományoznak, állandóan kapják a Szent István Akadémia Értesítőjét, meghívót az ülésekre és nevük az Értesítőben vagy más megfelelő helyen évről-évre közzététeik.

9. Az előző pontban foglalt 2. alatti Ügyrend-módosítás folytán felhívja az együttes ülés az I. osztályt, hogy Dudek János volt osztályelnök, r. tag feletti emlékbeszéd megtartásáról gondoskodjék.

10. Főtítkár jelenti, hogy a Magyarhoni Földtani Társulat meglehangú átiratban üdvözölte a Szent István Akadémiát, melyért az elnökség köszönetét fejezte ki, kérve a további rokonérzést és támogatást. — Tudomásul vétetik.

11. A Budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem rektora átír, hogy a kiadványokat a bölcsészettudományi kari olvasóteremnek kéri megküldetni. A további támogatást kérő megkeresést a legközelebbi tanácsülésen mutatja be. — Tudomásul szolgál.

12. Az Österreichische Leo-Gesellschaft elnöksége együttműködésre hívja fel a Szent István Akadémiát; amely megkeresésre az elnökség feladatának jelzésével választ s megküldötte a Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának néhány kiadványát. — Tudomásul vétetik.

13. Az elnökség átiratban együttműködésre hívta fel a Görres-Gesellschaft-ot s megküldötte a Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának néhány kiadványát. — Tudomásul vétetik.

14. Meghívó érkezett: A Magyar Tudományos Akadémia 1916. évi május 7-iki ünnepélyes közülésére, amelyen résztvett elnök, főtítkár és a Szent István Akadémia nagyszámú tagja; a Magyarhoni Földtani Társulat 1916. évi május 3-iki szakülésére, amelyen a Szent István Akadémia külön nem képviselhette magát, miután a IV. osztály még nem alakult volt meg; a kassai Kazinczy Köről a kassai ma-

gyar színészet megteremtése százéves fordulójának ünneplésére 1916 május 13-án tartott díszgyűlésére és díszelőadásra, amely alkalomból az elnökség a Kazinczy Kört meglehangú átiratban üdvözölte. — Tudomásul vétetik.

15. A következő könyvadományok érkeztek : Olasz Péter S. J. Mayer Róbert a természettudósok Pantheonjában. — A Dugonics-Társaság Lázár-émlékünnepe. — Köszönettel fogadtatnak.

Ezek után elnök a IV. osztály ülésének tartamára az együttes ülést felfüggeszti.

16. A beérkezett jelentésre az ülést újlag megnyitva bejelenti, hogy a IV. osztály elnöknek Kövesligethy Radó s titkárnak Zemplén Győző r. tagokat választotta meg. — Tudomásul szolgál.

A Szent István Akadémia megállapított rendes üléseinek napjai a szünet után :

Október

6-án III. (irodalomtörténet, nyelvészet, esztétika, művelődéstörténet, szépirodalmi) osztály ülése.

20-án IV. (mennyeiségtan és természettudományi) osztály ülése.

27-én együttes ülés.

November

3-án I. (hittudomány, bölcselet és neveléstudományi) osztály ülése.

17-én II. (történelem-, jog-, államtudományi és társadalomtudományi) osztály ülése.

December

1-én III. osztály ülése.

15-én IV. osztály ülése.

22-én együttes ülés.

A Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának még kapható kiadványai:

- Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából.** Bpest. I. köt. 1520—1529. Szerkesztették: *Bunyitay V., Rapaics R., Karácsonyi J.* 1902. K 20.—
- II. kötet 1530—1534 és három függelék. U. a. 1904. " 20.—
- III. kötet 1534—1541. U. a. 1906. " 20.—
- IV. kötet 1542—1547. Szerkesztették: *Karácsonyi J., Kollányi F.* 1909. " 20.—
- V. kötet 1548—1551. Szerkesztették: *Karácsonyi J., Kollányi F., Lukács J.* 1912. " 20.—
- Fraknoi Vilmos. Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székekkel.** Budapest. I. kötet. A magyar királyság megalapításától a konstanci zsinatig. 1901. " 7.—
- II. kötet. A konstanci zsinattól a mohácsi vészig. 1902. " 8.—
- III. kötet. A mohácsi vésztől Magyarországnak a török járom alól felszabadításaig. 1903. " 9.—
- Immaculata.** Emlékkönyv. Bpest. 1904. " —60
- Kandra Kabos. A váradi regestrum.** Bpest. 1898. " 8.—
- Kollányi Ferenc. A magyar kath. főpapság végrendelkezési jogának története.** Bpest. 1896. " 6.—
- Mihályfi Ákos. A papnevelés története és elmélete.** Bpest. 1896. I. kötet. A papnevelés története. " 5.—
- II. kötet. A papnevelés elmélete. " 5.—
- Torquato Tasso. A megszabadított Jeruzsálem.** Fordította: *Jánosi Gusztáv.* II. változatlan kiadás. Bpest. 2. kötet. " 6.80
- Török-magyar oklevéltár 1533—1789.** Gyűjtötte s magyarra fordította néhai *Karácson Imre.* Szerkesztették: *Thallóczy Lajos, Krcsmarik János, Szekfü Gyula.* Bpest. 1914. " 8.—
- Velics László S. J. Vázlatok a magyar jezsuiták multjából.** Bpest. I. füzet. (1560—1610.) 1912. " 2.—
- II. füzet. (1610—1690.) 1913. " 1.50
- III. füzet. (1690—1773.) 1914. " 1.50
- Závodszky Levente. A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai.** (Függelék. A törvények szövege.) Bpest, 1904. " 5.—

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA ÉRTESITŐJE

SZERKESZTI

REINER JÁNOS

FŐTITKÁR

BUDAPEST

KIADJA A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA

1916.

Ára 1 kor. 20 fillér.

TARTALOM

I. Ülési előadások s felolvasások.

Lapszám

<i>A hittudomány-, bölcséleti osztály felolvasásaiból.</i>	
Szent János Apokolipsisa és a világtörténelem. Kivonat Székely István o. elnök felolvasásából	81
<i>A történelem-, jog- és társadalomtudományok osztályának felolvasásaiból.</i>	
Az aranybulla és revizioi. Kivonat Erdélyi László r. tag felolvasásából	92
<i>A nyelv- és széptudományi osztály felolvasásaiból.</i>	
A Domonkos-rend érdeme a magyar irodalom megalapozásában. Vargha Damján o. titkár előadása	103
<i>A mennyiségtan-, természettudományi osztály felolvasásaiból.</i>	
Konstans görbületű felületek a Bolyai-féle geometriában. Vörös Cyrill r. t. előadásának ismertetése	123
A görbék abszolút elmélete. Suták József r. tag előadásának ismertetése	125

II. Hivatalos rész.

A Szent István Akadémia jegyzőkönyvei:

Rendkívüli (hatodik) együttes-ülés 1916. évi november hó 27-én	129
A III. osztály harmadik felolvasó-ülése 1916. évi október hó 6-án	131
A IV. osztály első felolvasó-ülése 1916. évi október hó 20-án	131
Ötödik együttes-ülés 1916. évi október hó 27-én	132
Az I. osztály első felolvasó-ülése 1916. évi november hó 3-án	133
A II. osztály első felolvasó-ülése 1916. évi november hó 17-én	134
A IV. osztály második felolvasó-ülése 1916. évi december hó 15-én	134
Hetedik együttes-ülés 1916. évi december hó 22-én	134

III. Halálozások

A borítékon: A Szent István Akadémia megállapított ülései 1917-ben.
A Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának még kapható kiadványai.

A Szent István Akadémia jövő évi Értesítője 1917. évi márczius, május, november és 1918. január 1. és 15. közötti időben jelenik meg. Előfizetési ára 4 korona.

Díjtanul kapják a Szent István Akadémia tagjai, továbbá mindazok, akik a Szent István Akadémia céljaira legalább 1000 koronát adományoznak, valamint a tudományos s közművelődési intézetek és egyesületek.

A HITTUDOMÁNY- ÉS BÖLCSELETI OSZTÁLY FELOLVASÁSAIBÓL.

Szent János apokalypsisa és a világtörténelem.

Kivonat Székely István oszt. elnöknek az 1916. évi nov. 3-iki ülésen tartott előadásából.

A Biblia utolsó könyve, az Újszövetség nagy jövendölése, de egyszersmind a világirodalomnak is egyik legérdekesebb műve a szent János-féle Titkos Jelenések könyve, görög néven Apokalypsis. Az apokalypsis (görögül = kinyilatkoztatás) általában irodalmi műfaj: kinyilatkoztatás alakjába öltöztetett tanköltemény, vagy pedig költői alakba, főleg jelképekbe burkolt kinyilatkoztatás, mely a bibliai, bibliautánzó és általában a régi vallásos irodalomban nagy szerepet játszik s némileg hasonló a drámai költeményhez.

Ennek a műfajnak egyik legjellegzetesebb, legfontosabb és legszebb képviselője a szent János-féle Apokalypsis. E könyv a maga titokszerűségével és történelmi jövendöléseivel mindig rendkívül izgatta e kíváncsiságot s igen alkalmas volt dogmatikai spekulációkra és történelmi ábrándozásra. Az utóbbi század nyelvészeti, irodalomtörténelmi és vallástörténeti kutatásai lényegesen megvilágították a könyv értelmét. Ma már nem hét pecséttel lezárt könyv az többé, hanem értelme lényegében és főpontjaiban világos és bizonyos.

Az Apokalypsis szerzője magát Jánosnak nevezi, ki Patmos szigetén volt az Isten ígéjéért, hol megjelent neki «az Ember fia» (Krisztus) és kinyilatkoztatta neki a jövőt, ami e könyv tartalmát képezi. Azután a szerző hét intó levelet ír a hét fő kisázsiai hitközséghez. (1—3. fejezet.) Erre következik maga a jövendő kinyilatkoztatása. Egy nagy mennyei jelenet színpadias elrendezéssel élénk állítja az Isten trónját és udvarát. Az Isten kezében hétpecsétetes könyv van, mely a jövő titkait rejt. Senki azt felnyitni nem tudja; csak a trón előtt álló Bárány (= Krisztus) vállalkozik e feladatra, mire a mennyei seregek és minden teremtmény nagy hódoló jelenetben imádják és karban magasztalják a trónon ülőt és a Bárányt. (4—5. fejt.)

Most következik a könyv egyes pecséteinek a felnyitása, a

pecsétvisio. A négy első pecsét felnyitására egy-egy lovas jelenik meg, kik különféle csapásokat hirdetnek: hódítást, háborút, éhséget, döghalált stb. Az ötödik pecsétre bosszuért kiáltanak a vértanúk lelkei, de egy kis türelemre intetnek. A hatodik pecsétre nagy földrengés támad, a nap és hold elsötétedik, a csillagok lehullnak, a hegyek és szigetek elmozdulnak, a királyok és szolgák félelmükben elbújnak. A hetedik pecsét felnyitása előtt két intermezzo van beszurva: egyik Izrael választottainak megpecsételése, hogy a közelgő nagy csapások nekik ne ártsanak, másik a minden népből összegyűjtött szentek megdicsőült boldog seregének bemutatása a mennyben. (6–7. fej.)

A hetedik pecsét felnyitására újabb hetes jelenet áll elő, a trombitavisio. Hét angyal lép fel trombitákkal, melyek megfuvására egy-egy csapás sújtja a föld, tenger, folyók, égitestek harmadrészét, illetőleg azok lakóit. Az ötödik trombita szavára lovas katonákhoz hasonló fantasztikus sáskák raja tör elő a mélységből; a hatodikra vértés lovasok tömérdek serege támad az Eufrát mellett, mely megöli az emberek harmadrészét. (8–9. fej.)

A pecsét- és trombitavisio jelentése nehéz és vitás kérdés. Némelyek az utolsó időkre, mások az egyháztörténet egész folyamára, mások ismét a zsidó nemzet és kivált Jeruzsálem pusztulására vonatkoztatják azokat. Helyesebbnek látszik az a magyarázat, hogy a pecsét- és trombitavisiók azon történeti és természeti csapásokat jelképezik, melyek az istentelen és bűnös óvilágra általában, különösen a pogányság fő képviselőjére, a római birodalomra vártak s annak hatalmát megingatták és bukását, valamint az Isten országának diadalát, melyeket könyvünk alább következő főrésze ír le, fokozatosan előkészítették.

A hetedik trombitálás előtt megint két nagy intermezzo van beszurva. Fényes angyal száll a földre, aki nyitott könyvet ad Jánosnak (valószínűleg a már felnyitott hétpecsétes könyvet), melyet az megeszik, hogy újabb jövendölés alakjában előadja. (10. fej.) Erre parancsot kap, hogy mérje fel a templomot az oltárral és imádkozókkal együtt, de a csarnok és a szent város nélkül, melyeket a pogányok fognak tapodni $3\frac{1}{2}$ évig. Akkor két tanú fog megjelenni, kik bűnbánatot prédikálnak s Mózeshez és Illéshez hasonló csodákat tesznek. Negyedfél év mulva a mélységből feljövő vadállat megöli őket a nagy gonosz városban, hol az Úr megfeszítettett, de ők három nap mulva feltámadnak s mennybe vitetnek, mire nagy földindulás támad, mely a város tizedrészét elpusztítja, míg a többi ijedtében megtér. (11, 1–14.)

Ez a hely a Jelenések könyvének egyik legnehezebben érthető része. Újabb időben sokan a szerző korának eseményeire magyarázzák azt; és pedig vagy úgy, hogy az elbeszélés Jeruzsálem ostromának valami epizódjára tekint vissza, vagy úgy, hogy az egész csak az ostrom alatt élő zsidó zelóta ábrándja, ki a város pusztulását már előre látta, de a templom fenmaradását és a két próféta eljövetelét remélte. Azonban ha az elbeszélés megtörtént tényeket akarna közölni, sokkal világosabbnak kellene lennie és a tényekkel meg kellene egyeznie. Már pedig nem egyez meg. Mert Jeruzsálem egészen elpusztult, nem csak egy tizedrésze, a zsidók pedig nem tértek meg. A két tanú ilyen szerepléséről sem tud a történelem semmit. Az ostrom alatt megölt Ananus és Jézus főpapok vértanúsága a két tanú történetére nem hasonlít. Az pedig, hogy szerzőnk egy apokalyptikus ábrándot, mely az ostrom alatt született s melyet a köztudomású tények megcáfoltak, negyedszázaddal később művébe beszótt volna, lehetetlen. Zsidó ember nem nevezhette a szent várost Sodomának és nem vethette szemére a keresztrefeszítést; keresztény ember pedig Jézus jövendőlése után nem remélhette a templom fenmaradását. Sokan úgy régen mint újabban a templom mérését allegorikus értelemben az egyházra, a két tanú történetét pedig a világ végére, Illés és Hénok eljövetelére magyarázzák. Ámde a szerző szemlátomást a jeruzsálemi templomról beszél, nem az egyházzal. A világ végét pedig csak alább könyve végén írja le, nem beszélhet tehát arról már itt, Róma pusztulása előtt.

Véleményünk szerint a templom megmérése nem lehet más, mint symbolikus cselekvés, a két tanú sorsa pedig történeti allegoria. A mérésjelenet a templom, oltár és az imádkozók képében az ószövetség belső lényegének, a szellemi Izraelnek megmaradását, a csarnok és város képében pedig a zsidó kultusz és nép elvetését jelenti. A két tanú története az egyház törvényhozó és erkölcsprédikáló működését, illetőleg a törvény és az erkölcs prófétáinak sorsát a világban akarja kifejezni, kiket a vadállatban, vagyis a római birodalomban jelképezett gonosz hatalom üldöz és megöl, de hiába, mert az igazság és erkölcs mindig feltámad, győz és megdicsőül, míg azok ellenségei bűnhődnek.

Az előbbi intermezzók után megszólal a hetedik trombita, mely Isten országának és ítéletének elérkezését hirdeti. (11, 15–19.) Mindaz, amit az Apokalypsis eddig elbeszél, a hét pecsét felnyitását kísérő tünemény volt, tehát csak előkészület a könyv tartalmának kinyilatkoztatásához. Ami ezentúl (a 12. fejezettől fogva)

következik, az a felnyitott könyv tartalma, a könyv fő és tulajdonképeni tárgya.

A 12. fejezetben megjelenik az égen egy napbaöltözött, csillagkoszorús asszony, ki szülni készül; de szembe áll vele a hétfejű sárkány, mely fiát fel akarja falni. A megszületett fiú égbe ragadtatik, az asszony pedig a pusztába menekül, az Istentől neki szánt helyre. Ez az asszony jelenti az egy egésznek képzelt testi és lelki Izraelt, az ó- és újszövetségi egyházat együttvéve, melynek elsőszülötte a messiás, többi fiai pedig a hivek. A sárkány persze az ördög, mely először az asszony fiát, Krisztust, azután magát az asszonyt, a zsidókeresztény anyaegyházat üldözi. Ujabb időben sokan azt vitatják, hogy ez a kép zsidó vagy pogány eredetű. Csak erőltetve illik a kifejezett értelemre, Jézus haláláról hallgat, a messiás születését az égbe és a jövőbe helyezi. Azonban meg kell gondolni, hogy nem történettel van dolgunk, hanem költői képpel és jelképes látomással, melyben nem szabad történetírói pontosságot keresni; elég ha a fővonások találók. Továbbá némelyek az asszony és sárkány képében babyloni mythost, Marduk isten és a sárkány küzdelmét, mások az egyiptomi Isis-Horus regét, mások a perzsa Ahrimannak Isten elleni harcát látják, sokan pedig Apolló születésének regéjét, a Leto-mythost vélik benne feltalálhatni. Tagadhatatlan, hogy van néhány párhuzamosság, de még több különbség; a párhuzamosságot pedig mesterségesen túlozzák. Idegen eredetű, általános vallási eszméket kifejező költői képek igenis beszívároghattak a zsidókhoz és keresztényekhez, de nem a bennük rejlő pogány fogalmak és tanok. Utóvégre is mellékes, hogy az asszony és sárkány képe honnan származott, csak a vele kifejezett tan legyen keresztény; ez pedig kétségekívül az.

A sárkánnyal harcra kelnek az angyalok s ledobják az égről, hol a jelenet lejátszódott. Ez a hely vagy az ördög kezdetbeli bukására tekint vissza, hogy annak az asszony és fiai elleni dühét megmagyarázza, vagy pedig az ördög hatalmának megtörését jelenti a kereszténység által. Hogy az ördög kivetése előtt Istennél a hivek ellen vádaskodott, az csak Jób könyvében alapuló drámai megjelenítése az ő cselszövésének. A pusztába menekült asszonyt, t. i. a zsidók üldözése elől a pogány világba menekült egyházat tovább üldözi a sárkány, de sikertelenül. Akkor dühében az asszony többi fiai ellen fordul, vagyis üldözést támaszt a pogány világban élő keresztények ellen.

E célra a sárkány két istentelen vadállatot használ eszközül. Egyik vadállat a tengerből jön fel, hétfejű és tízszarvú, teste

párduchból, medvéből és oroszlánból van összetéve. Egy feje halálra sebesül, de azért az állat meggyógyul. A gonosz világ imádja az állatot, mely nagy hatalommal uralkodik a népek felett, káromolja Istent s hadat visel az hivek ellen. A másik vadállat a földből jön fel, csodákat művel s elesébitja a világot az előbbi állat imádására és kényszeríti az embereket, hogy viseljék annak bélyegét. Az első vadállat száma 666. (13. fejezet.) Nincs kétség benne, hogy az első vadállat a császárimádó és keresztényüldöző római birodalmat, s igen valószínű, hogy a második vadállat a pogányság szellemi hatalmát, a papságot és filozófiát jelenti. A halálra sebzett fej Nero, a meggyógyult állat szerintünk a Flaviusokban újraéledő császárság. A 666-os szám jelentéséről tömérdek vélemény van; Irenaeus *Λατρινος*-ra, némelyek qésar róm vagy rómim-ra (= római császár), újabban többnyire Neron qesar-ra (= Nero császár) magyarázzák, amely szavak a görög, illetőleg héber abécé szerint a 666-os számot adják.

Néhány kisebb jelenet (intermezzo) után (14. fej.) ismét újabb héttagú visio következik, a csészevisio. Hét angyal lép fel, kik az Isten haragjának hét csészéjét öntik a világra: a földre, a tengerre, a folyókra, a napra, a vadállat trónjára, az Eufrátesre, a levegőre, minek következtében különféle csapások erednek, de a vadállat hivei bűnbánatot nem tartanak. (15–16. fej.)

Azután a 17. fejezetben egy angyal megmutatja a szerzőnek a vadállaton ülő, biborba és drágakövekbe öltözött nagy paráznaszemélyt, a nagy Babylont, mely a föld királyaival bujálkodik s részeg a vértanúk véréből. Az angyal a jelenetet megmagyarázza. A vadállat volt és nincs, de visszajön a mélységből s a kárhozatba megy. Hét feje hét hegy, melyeken az asszony ül és hét király. Őt fej már elesett (meghalt), a hatodik most (a szerző idejében) uralkodik, a hetedik azután jön, de rövid időre. Nyolcadik gyanánt lép fel maga a vadállat, mely a hét közül való és a kárhozatba megy. A tíz szarv tíz jövődő király, kik a vadállattal szövetkeznek és a Báránnyal harcolnak, de legyőzetnek; azután pedig Isten terve szerint elpusztítják és elégetik a paráznát.

A vadállat itt is a római birodalom, az asszony a szöveg világos célzásai szerint Róma városa, az állat fejei római császárok, de hogy melyek, arról igen sok vélemény van. Némelyek szerint a fejek az üldöző császárok Nerótól Diocletianig; az állat eltűnése és visszatérése az üldözés megszűnése Konstantin alatt s megújulása Julián, a nyolcadik fej alatt. Újabban az eltűnt és visszatérő vadállat alatt igen sokan a visszatérő Nerót értik. Ugyanis Nero

halála után az a hit terjedt el, hogy a zsarnok nem halt meg, hanem barátaihoz, a párthusokhoz menekült, honnan sereggel fog visszatérni és Rómán bosszút állni. Néhány évtized múlva a monda a keresztényeknél oda módosult, hogy Nero a pokolból fog visszatérni mint antikrisztus. Ilyen alakban a mondat könyvünkben keresztény szempontból meg nem engedhetjük; de nem is adja az a helynek teljesen kielégítő magyarázatát. Nem fejt meg elég jól, hogy lehet a hétfejű vadállat önmagának nyolcadik feje. Továbbá kénytelen a könyvet a Nero utáni zavarok idejéből származtatni. Ámde akkor még Nerót a párthusoktól, nem a másvilágról várták. Domitián alatt pedig, amikor a könyv a történelmi adatok szerint készült, nem volt halófélben a birodalom, s nem is a hatodik, hanem legalább a kilencedik császár uralkodott. Azon föltevé, hogy itt egy Nero-kori munkának Domitián alatti átdolgozásával van dolgunk, ellenkezik a könyv egységes szerkezetével és az irodalomtörténeti adatokkal s újabb nehézségeket szül.

Úgy látszik azonban, hogy szerzőnk mégis felhasználta a Nero-mondát kép gyanánt jövődölésének symbolikus kifejezésére. A vadállat nála úgy az istentelen üldöző birodalmat, mint annak megtestesülését, Nerót jelöli. Valószínűleg azt akarja mondani, hogy az ő korában uralkodó, és Nerótól, a megtestesült vadállattól számítva hatodik császár t. i. Domitián után rövid ideig fog uralkodni Nerva, ki után csakugyan visszatér Nero, nem testben, hanem jelképes értelemben az üldöző császárokban. Ezeket mint a vadállat vagyis a birodalom istentelenségének és kegyetlenségének megtestesítőit, mint megannyi második Nerót, szerzőnk összefoglalja nyolcadik császár gyanánt a feltámadt vadállat vagy Nero symbolumában. A tíz szarv, azaz tíz király jól ráillik a lázadó helytartókra vagy a népvándorlaskori barbár királyokra, kik először Rómával szövetségbe maguk is üldözték a kereszténységet, de azután elpusztították a birodalmat és Róma városát.

Erre következik a könyvben egy gúnyos elégia a nagy Babylon bukása felett, melynek határozottan irodalmi értéke van. (18. feje.) A szentek diadaléneket zengnek. (19, 1—10.) Azután megjelenik az Ige (Krisztus) fehér lovon, a mennyei seregek élén s megütközik a két vadállattal és a velük szövetséges királyokkal. A két vadállat a tűzmocsárba (pokolba) vettetik, a többieket pedig megöli az Ige szájából kijövő kard. (19, 11—21.) Ez a jelenet a történeti világítélet. Jelenti Krisztusnak a pogány világ felett a történet folyamában, kivált az első századokban kivívott győzelmét. Ezután egy angyal az ördögöt megkötözi és a mélységbe zárja. (20, 1—3.)

Akkor Krisztus a mennyei életre feltámadt vértanúkkal és szentekkel uralkodik ezer évig. (20, 4–6.) Ez az egyház élete párhuzamosan az égben és a földön a világ végéig. Ennek elteltével feloldják az ördögöt, ki felbujtja az egyház ellen Gog és Magogot (vagyis az istentelen barbár népeket), melyek megostromolják a szentek városát. De tűz száll le az égből, mely megemésztí őköt, az ördög pedig véglegesen a tűzmocsárba vettetik. (20, 7–10.) Erre következik az általános feltámadás és bírói ítélet. (20, 11–15.)

Azután a megújult földre leszáll a mennyei Jeruzsálem, mely csapongó képzelettel és bizarr keleti pompával van lefestve. A zsidók e korban a babyloni világképnek megfelelőleg azt hitték, hogy minden földi dolognak és városnak, tehát Jeruzsálemnek is eszményi, tökéletes mintája van az égben. A messiási országot pedig a próféták túlzó, keleties képekben és színekben irták le, melyeket a későbbi zsidó apokalyptika szószerint vett s a paradicsom és a földre szállt mennyei Jeruzsálem eszméjével egyesített. Ezt a zsidó képet vette át szerzőnk, mint az akkori vallásos költészetben legalkalmasabbat, a mennyország szépségének és boldogságának festésére. Hogy ezt a megdicsőült Isten-országot a földre helyezi, az csak a zsidó képhez való alkalmazkodás.

Ez az Apokalypsis tartalma és fővonásaiban tudományos bizonyossággal megállapított értelme. De ez a magyarázat csak sok kísérlés és tévedés útján alakult ki.

Az öskereszténység az egész könyvet többnyire az utolsó időkre vonatkoztatta s feltételezte, hogy a római birodalom a világ végéig fog tartani és annak császára lesz a vadállat, az antikrisztus. (Így Irenaeus, Hippolytus, Victorinus stb.) Azonban a római birodalommal együtt ez a magyarázat is megbukott, s csak az utóbbi században próbálták azt sokan módosított alakban feltámasztani. A későbbi egyházatyák és a középkor a könyvből a történeti vonatkozásokat többé-kevésbé kiküszöbölték s túlnyomólag dogmatikai és erkölcsi allegóriákat vagy symbolumokat kerestek benne. Azonban az Apokalypsis kétségkívül történeti tényeket akar jelenteni, csak az a kérdés, melyeket?

A középkor óta sokan azt vélték, hogy a könyv az egyház-történet, sőt a világtörténet egész folyamát, legalább annak fő és jellegzetes tüneményeit, kivált szomorú eseményeit és csapásait írja le, a szerző korától a világ végéig, és pedig vagy történelmi folytonosságban, vagy (a visiocsoportoknak megfelelőleg) korszakonként. Némelyek szerint a visiocsoportok közt ismétlések és párhuzamosságok (recapitulatio) vannak.

Joachim apát a XII. század végén az Apokalypsishól akarta bizonyítani a maga történetbölcseleti spekulációját a világ három koráról. Megkülönböztette az Atya-Isten korát, az ószövetséget, mely a törvény és szolgaság kora; a Fiú korát az újszövetséget vagy Péter egyházát, mely a bölcsesség és a betűszerint magyarázott evangélium kora és a nemzetek megtéréseig tart; továbbá a Szentlélek korát, szent János egyházát, a világszombatot, a szellemi szabadság és szentség korát, mikor a Biblia szellemi értelmezéséből új kinyilatkoztatás, új örök evangélium fog támadni, s az egyházban a szerzetesek fognak tanítani és uralkodni. Ez a harmadik kor már szent Benedek óta készül, de csak 1260-ban megy teljesedésbe. Különben az Apokalypsis visióiban az egyháztörténet hét korszaka, azok kimagasló jellegzetes eseményei, személyei és intézményei, s velük szemben az egyház nagy ellenségei vannak megjelölve. Az első hat időszak a Fiú korába esik, a hetedik már a Szentlélek kora.

A Joachimtól megjelölt új szerzetesrend alatt némely ferencrendiek a saját rendjüket értették s abban látták az új világ kezdetét. A Joachim rendszerében is benne lappangó hierarchia-ellenes gondolatokat tovább fejlesztve a császárt és pápaságot antikrisztusnak vagy az ő előfutárának mondták, a római egyházban látták a nagy parázna asszonyt, egykorú pápákban a vadállatot; azonkívül az egyház közeli vesztét jósolták, mely után a Szentlélek egyháza következik. (Így D'Oliva Péter és De Casale Ubertino.) Örömmel ragadta meg később e gondolatot Wyclif János, aki egyenesen kimondta, hogy a pápa az Apokalypsis antikrisztusa. Voltak azonban (mint pl. Lyranus Miklós), kik az Apokalypsis visiói és az egyháztörténet közti párhuzamosságot komoly alakban fejtegették s rendszeren a mohamedánizmusban vélték a vadállatot felismerhetni.

Luther a két vadállat alatt a császárságot és pápaságot értette; ez utóbbi a római birodalom sebéit meggyógyította, mikor a germán római császárságot alapította. Ezt az egyháztörténeti és pápaellenes magyarázatot a régi lutheránusok is többnyire követték, de még inkább a kálvinisták és legfőbbképpen az anglikánok, kiknél ez mai napig virágzik és sokszor történeti ábrándozásokba, sőt valóságos pápaellenes fanatizmusba esik. Sokan az Apokalypsishól évre sőt napra kiszámították az ezeréves ország kezdetét és Krisztus eljövételét. (Bengel szerint 1836. jun. 18-án lesz.) A XVIII. század óta azonban, legalább a német lutheránusoknál, az ilyen képzelődéseket kiszorította az Apokalypsis komoly tudományos tárgyalása;

azonkívül sok esetben a racionalizmus, mely általában minden jövőndölést tagad.

A XIX. században katolikusoknál és orthodox protestánsoknál el volt terjedve az a vélemény, mely az ezeréves országot a germán római császárságban látta s ennek megszűntétől (1806-ban) számította a Gog és Magog-féle harcokat vagy az antikrisztus korát. Ennek következménye volt, hogy némelyek a francia forradalom eszméit, a liberalizmust, socializmust, materializmust, szabadkőművességet stb. a közelgő világég előfutárainak tekintették. Az utóbbi évtizedekben az Apokalypsis magyarázata, kivált Francia- és Olaszországban, éppen furcsa de érdekes politikai utópiákat szült. Ceresa Antal (1869-ben) azt bizonyította, hogy Gog és Magog Orosz- és Németország. A világ végén ezek támadása ellen a latin illetőleg katolikus népek a pápa vezetése alatt szövetséget kötnek, mely csodás isteni segítséggel harcol és győz az egész földön. Az egész emberiség egyetlen boldog és szent néppé lesz, beáll az aranykor, az új világ, az emberiségnek szinte megistenülése a földre szállt mennyei Jeruzsálemben. Chauffard (1888. és 1894-ben) az Apokalypsisből akarta bizonyítani, hogy a XX. század első felében az angol és német nép katolikussá lesz, a görög schisma megszűnik, azután a török nép feltámad s meghódítja a világot. Ez lesz az antikrisztus birodalma. Rohling (1894—96-ban) azt vélte, hogy az ördög megkötözése a szent római birodalom volt, melynek megszűnte óta a két vadállat, a pogány állameszme és a hamis tudomány felszabadult, melyek nemsokára a keresztény társadalom ellen hadat indítanak. Akiket a végítélet életben talál, azok nem halnak meg, hanem a paradicsommá változott földön, a leszállt mennyei Jeruzsálemben egy új, boldog és szent emberiség ösatyái lesznek.

Az utóbbi két évben, kivált Franciaországban, a világháborút és annak kimenetelét is megtalálták könyvünkben: a csapásokat, háborút, éhséget, dőghalált, az entente győzelmét stb. Egyik vadállat a porosz militarizmus, másik vadállat a német filozófia és a protestáns theologia; az antikrisztus országa a német birodalom; Gog és Magog Németország és szövetségesei. Franciaország persze az Isten országa. Viszont svájci németek bebizonyították, hogy a tengeri bestia és Gog nem más mint Anglia. Sőt a negyvenkettes mozsarakat, Zeppelineket és buvárhajókat is megtalálták a könyvben. Nálunk is történtek hasonló magyarázatok a Budapesti- és Pesti Hirlapban.

Minden efféle kísérlet teljesen elhibázott dolog. Az Apokalyp-

sisnak tudományosan megállapított értelme van, mely az ilyen világtörténeti és politikai magyarázatokat kizárja s az ábrándok világába utalja. A világtörténet megjövendőlésére vallási szempontból szükség nincs; csak a kíváncsiságnak tenne az szolgálatot, zavarná a dolgok természetes menetét és az emberiség lelki nyugalma. A könyv legnagyobb része nem is elég konkrét és határozott arra, hogy előleges történetírás igényével léphessen fel, s a történet eddigi folyására — kivéve Róma bukását — nem is hasonlít. Minden párhuzam, melyet a víziók és a világtörténelem közt eddig felállítottak, önkényes és erőltetett. Ahány fej, annyi vélemény. A könyv legnagyobb részét minden magyarázó a multa vonatkoztatta s feltételezte, hogy közel van a világ vége; azonban az idő minden ilyen magyarázatot megcáfolt. Eddig másnak mint Róma bukásának és a kereszténység diadalának teljesedését kimutatni nem lehet. Homályos és képes beszédek éppen határozatlanságuk és elvontságuk miatt sok dologra ráillenek, vagy rá alkalmazhatók. Nem csoda tehát, ha egy kis találékonysággal és képzelőtehetséggel könyvünkbe is az egész világtörténetet bele lehet magyarázni.

Az Apokalypsisnek csak azon történelmi magyarázata állja ki a kritikát, melyet a XVII. század elején Alcasar Lajos a régiek egy pár egészséges gondolatára támaszkodva megalapított. Ez az úgynevezett egyházdiadalmi, triumphalis magyarázat. Eszerint az Apokalypsisban a zsidóság és pogányság bűnhődése, romlása és azon győzelem van jelképesen megjövendőlvé, melyet a kereszténység az első századokban a hitetlen zsidóság és az istentelen üldöző pogány római birodalom felett aratott; azonkívül talán másodsorban az egyháznak minden időben aratott diadala ellenségei felett. Némelyek úgy képzelik, hogy mindez csak általános, elvont vonásokban, jellegzetes tüneményeiben és törvényeiben van vázolva, de konkrét személyek és események ritkán vannak jelezve. (Alcasar stb.) Mások szerint a zsidóság és pogányság bűnhődése és az egyház győzelme, vagyis az üldözések és N. Konstantin története, konkrét vonatkozású képekben vannak leírva, az események, sőt személyek felismerhető megjelölésével. (Így Bossuet és követői.)

Ez a triumphalis magyarázat legjobban megfelel úgy az Apokalypsis természetének és az irodalmi analógiáknak, mint a történeti körülményeknek és a theologiai szempontoknak. Beleillik a kortörténetbe, sőt a könyvet igen helyesen a szerző korából nézi és abból igyekszik megérteni. Nagyszerű történetbölcséleti perspektívát nyújt, anélkül, hogy az exegetát a szöveg és történelem csűrés-

csavarásába és meddő egyeztetésébe, vagy a világvég zsidós és fantasztikus rajzába kényszerítené. E magyarázat két alakja közül ismét jobb az elvont, az Alcasar-féle, mert a kétségtelen tényekre és történetbölcséleti igazságokra szorítkozik s kevesebb történeti problémát csinál. Mindenesetre több tekintettel kell lenni a szerző korának történetére és irodalmára, mint akár Alcasar, akár Bossuet tehették.

Nem szabad azonban a kortörténeti (zeitgeschichtlich) magyarázatot sem túlhajtani, mint újabban kivált a szabadelvű protestáns theologia teszi. Eszerint könyvünk csak a szerző korának állapotait és eseményeit írja le utólag (ex eventu), úgyszintén a közel jövőt, emberi előrelátásból, sejtésből, a kor várákozásai és hangulatai szerint. Kedvez e felfogásnak az a vélemény, mely a könyvet különféle zsidó és keresztény elemek összetételének tartja. Azonkívül némelyek (Gunkel iskolája) a könyvben pogány, babyloni, perzsa és más eszméket és hitregéket is látnak. Kortörténeti vonatkozások az Apokalypsisban mindenesetre vannak; de az bizonyos, hogy a szerző műve nagy részében jövőndölést akar adni, nem pedig a maga korát festeni, s nem lehet tagadni, hogy legalább a Róma bukására és az egyház győzelmére vonatkozó helyek teljesedtek. A kortörténeti magyarázat elferdíti az értelmet, mikor mindent erőszakosan a szerző korára magyaráz, csaknem teljesen kiküszöböli a könyvből a symbolikát s a szerzőtől minden jövőbelátást megtagad. Az, hogy akár zsidó, akár keresztény szerző pogány tanokat vagy hitregéket vett volna át, vallástörténeti képtelenség. Átvehetett azonban a szerző a rokon irodalom és hagyomány útján pogány fogalmakat, képeket és szavakat saját keresztény gondolatainak kifejezésére, mint ahogy az építőmester pogány templomok köveiből keresztény templomot épít. Egyébiránt a mythologiai képek kölcsönzése is sok esetben csak képzelődés és túlzás.

Az Apokalypsis tehát a világ- és egyháztörténet folyásáról vagy éppen a világháborúról nem beszél. Hanem igenis történetbölcséleti gondolatokat tartalmaz, melyek Róma bukásában és az egész egyháztörténetben igazolódnak, t. i. hogy a kereszténységgel szembeszálló régi és új pogányság, az antikrisztusi hatalom megbukik s minden viszontagságból és harcból diadalmasan fog kikerülni Krisztus egyháza.

A TÖRTÉNELEM-, JOG- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK FELOLVASÁSAIBÓL.

Az aranybulla és revíziói.

Kivonat Erdélyi László r. tagnak 1916 nov. 17-én tartott előadásából.

Karácsonyi Jánosnak «Az aranybulla keletkezése és első sorsa» c. akadémiai értekezése érdekes következtetésekkel Imre-párti ellenzéknek tulajdonítja az aranybulla kieszközlését, melyet aztán már negyedév múlva II. András király visszavont. E következtetések szolgálnak kiinduló pontul azon társadalomtörténeti fejtegetésekhez, amelyeket az aranybullához lehet fűzni. Az aranybullát kieszközlő nemeseket történetíróink azonosították azon serviensekkel, akiknek javára az aranybulla legtöbb szabadságot tartalmaz. Ám valami húsz évvel az aranybulla előtt Anonymus munkájában nagyon érdekes éles különbség van nemesek és serviensek között. A nemesek ott, valamint a XII. századi oklevelekben a fejedelem, király főembereit jelentik, a serviensek pedig a szabados várőrosztály egy részét, mely közel állt a parasztokhoz. A serviensek szabaddá tétele öt évvel az aranybulla előtt kezdődött meg s ez öt évből mindössze egy-két ily szabadítást ismerünk.

1. A szabadságok reformációja 1222-ben. A IV. lateráni egyetemes zsinat jelszava: «Reformatio tam in capite, quam in membris» csakhamar nálunk is többször hangzik az oklevelekben. Ez hangzik az aranybullában is, mint a Szent István adta szabadságok reformációja. Ez időben az a téves történeti elmélet támadt, hogy Szent István szabadságokat adott a servienseknek és várjobbágyoknak, melyeket a későbbi királyok kapzsiságból, bosszúból s rossz tanácsosokra hallgatva megnyirbáltak. A nemesek, t. i. az ellenzéki ispáni rangúak, az elégtelen serviensekre és várjobbágyokra támaszkodva, ráerőltették II. András királyt, hogy a Szent István adta szabadságokat s az ország állapotát reformálja, ujítsa meg. Ők elsősorban helyreállítást értettek a reformáción, valósággal azonban nagy ujítást kezdtek.

Az ispáni renden levő *nemesek* a maguk részére csak annyit kívántak, hogy főbenjáró pereiket a nádor ne fejezze be a király tudta nélkül, hogy a mohammedánok és zsidók helyett ő közülök

nevezze ki a király pénzügyi főtisztjeit, kamaraispánjait, s végül, hogy a király törvénytelen intézkedései ellen óvást tehessenek, ellenállhassanak (bevezetés, 8, 24, 31. c.).

A *várjobbágyok* részére kieszközölték általánosságban, hogy maradjon meg Szent István adta szabadságuk s hogy akik közülök tisztséget viseltek és hadjáratban haltak el, azoknak a fiai hasonló tisztséget nyerjenek (19, 10.).

Legtöbb cikkely szól a *serviensek* javára. A nemesek kieszközölték nekik azt, hogy a hadjáratban elesettek fiai szintén jutalmat kapjanak, külső hadjáratra, az ispánokhoz hasonlóan, csak királyi költségen tartozzanak menni a királlyal (10, 7.), jószágaikon a királyi várispánok ne bíraskodhassanak, ők maguk elmelessenek a fehérvári országos ünnepre és királyi vagy nádori kihallgatásra; szabadon melessenek királytól a fiaihoz és viszont s vagyonukat ezért ne pusztítsák; hatalmasok kedvéért személyöket, vagyonukat ne bántsák törvényes birói eljárás nélkül (5, 1, 18, 2.); *collecta* vagyis ajándékgyűjtés, szabad dénár és királyi szállás adására ne legyenek kötelesek, s a királyi vadászkíséret még kevésbbé szállhasson meg falvaikban; ne kelljen legelőt adniok a királyi sertéseknek és tizedeket a királyi lovaknak; végül, hogy fiuk nemlétében s a leánynegyed kivételével birtokukról rendelkezhessenek, enélkül pedig birtokukat rokonaik örököljék (3, 15; 22, 21; 4.).

Pártját fogja a nemesi ellenzék a *szabad vendégeknek*, az idegenből jött telepeseknek is, hogy megmaradhassanak a királyi birtokokon eredeti szabadságukban; biztosittatják a királyi kegyurához tartozó *egyházak népeit* azon jogukban, hogy tőlük nem jár *collecta* a királynak; végül védelembe veszik a *várak paraszt népét* az ispánok zsarolásai, a királyi jobbágyurak elnyomó és fosztogató megszállásai ellen, s a szlavoniai várnépeket a nyestprém címén követelt túlfizetések ellen (19, 3, 14, 13, 27.).

Közérdeket szolgált a tolvaj-kikiáltó népeskü eltörlése, a birói illetékességek szabályozása, az igaz szolgálatért adott birtok visszavonhatlansága s az özvegyi hitbér biztosítása, az ujpénz-kibocsátás korlátozása (6, 9, 17, 12, 23.). Keresztény közérdeknek tűnt fel az egyházak jogának biztosítása az izmaelita és zsidó sótiszték mesterkedései ellen, másrészt azonban a püspökökkel szemben megmarad a természetben való tizedelés elve az ezüsttel, új dénárral való megváltás helyett, amiből a kir. kincstárnak is lett volna haszna (25, 20.).

Az aranybulla hét cikkelye a *királyi főtisztek elhatalmasodása* és két cikkely az *idegenek gazdagítása* ellen irányul (11, 26.).

Az előbbi hét nem engedi, hogy a hatalmasok kedvéért a király elfogassa s károsítsa a serviens bírói eljárás nélkül, hogy a jobbágyurak az udvar kíséretében terheljék a szegényeket, s hogy az ispán zsarolja vára népeit (2, 13, 14.), hogy a hatalmasok védelmökbe vegyék az elítélteket, akik t. i. csatlósai voltak a hatalmaskodásban (28.), hogy a várispánok a király rovására fokozzák jövedelmeiket, hogy a méltóságokat egy-egy kézben halmozzák és örök-birtokul nyerjék (29, 30, 16.).

Nevezetes, hogy *szabad magyar birtokosokkal az aranybulla nem foglalkozik*, hanem csak a királyi ispánok rendjéhez tartozó nemesekkel, a várjobbágy és serviens nevű királyi szabadosokkal, a királyi földekre települt szabad vendégekkel, királyi kegyuraság alá tartozó egyházak népeivel s a királyi várak parasztjaival, végül korlátozza a királyi földesuri jogot károsító nagy birtok- és hivataladományozásokat.

Az aranybulla tehát tulajdonképen *földesuri szabadságlevél*, mely a földesuri jogok egy részét hűbéruri jogokká változtatja. Csak a nagy hűberek alakítását és öröklővé tételét akarta gátolni, ellenben a királyi servienseket valóságos szabad kishűbéresekké tette. A hűbéresség kritériuma az, hogy szabad ember nagybirtokostól katonai szolgálatok érdeméért és jövő ígéréteért úrbéres terhektől mentes birtokot kap használatra. Mindezt megtaláljuk a magyar királyi szabad serviensek helyzetében. Az aranybulla elismeri állítólagos régi szabad voltukat. Eddig használt s öröklött földjeiket fölmenti a szokásos úrbéri terhektől s a várispánok bírói illetékesége alól. Az öröklött földek használatáért a királyi zászló alatt kötelesek harcolni a serviensek, az ország határán belül a saját költségükön, kívül a király pénzén. Legkevésbé volt hűbéries a serviensek szabad vagyoni rendelkező joga.

Az aranybulla *eredeti jelentősége* az, hogy benne a királyi dominiumi, uradalmi rendszer kezdett átalakulni hűbérrendszerre, de mindjárt egészen sajátos magyar formában, mert kezdettől fogva ellenmondott a királyi családon kívül álló minden nagy feudalizmusnak, a királyi tisztségek öröklő hűberré való átalakításának. Vagyis megkezdte, törvényesíteni akarja az aranybulla Magyarországon a magánjogi hűbériséget, ellenben tiltakozik a közjogi hűbériség ellen.

Itt van az aranybulla *közjogi jelentősége* földesuri jellege mellett. Ez a közjogiság benne egyelőre még csak *negatív* alakban jelentkezik. Az eddig uralkodó történeti fölfogás túlozta az aranybulla eredeti közjogi jelentőségét. Úgy fogták föl e szabadságlevelet,

mint a király és a szabad magyar nemzet megalkuvásának s a királyi közhatalom korlátozásának tényét, melyben a *szabad magyarság*, a nemesség a maga szabadságának és a királyi önkény korlátozásának közjogi biztosítékokat szerzett a fehérvári gyűléseken való felszólalásokban, a nádori ellenőrzésben s az ellenállás jogában. Úgy hittük, hogy a nemes magyarság itt biztosította személye és birtoka szabadságát a törvényes eljárás nélküli önkénnyel szemben, itt szerezte meg a kizárólagos hivatalképességet a kamarai tisztségekre, biztosította régi jogát a szabad végrendelkezésre, itt mondták ki, hogy a nemes csak honvédelemre köteles, hogy adómentes, stb.

A valóság pedig az, hogy a szabad magyar nemzet egyáltalán nem, vagy nagyon kevésbé folyt be, pl. a rossz pénz miatt, az aranybulla megalkotásába. Azok a nemesek, kik keserű szemrehányásokat mertek tenni a királynak a királyi szabados serviensek, várjobbágyok, várnépek érdekében a királyi tisztek zsarolásai miatt, azok nem a szabad magyar földbirtokosok voltak, mert nekik semmi joguk sem lehetett beavatkozni a szomszédos királyi uradalmak és falvak belső ügyeibe, hanem azok a nemesek maguk is *királyi emberek*, királyi ispáni rendhez tartozók, részben talán üldözöttek, hivataluktól megfosztottak, de az bizonyos, hogy erős kapcsolatban voltak a jobb érzelmű királyi ispánokkal, talán az ispáni kar többségével, sőt valószínűleg a király koronázott fiával is, a tizenhat éves, de korán érett trónörökössel, Bélával.

A szabad birtokosokat senki sem korlátozta abban, hogy megjelenhessenek a királyi udvarban, kivált a fehérvári országos ünnepen. Nekik erre nem kellett aranybulla. A *nádori ellenőrzést*, támogatást a királyi önkénnyel szemben sem a szabad birtokosok találták ki, éppen akkor, mikor a gyűlölt nádort meg kellett buktatni és új nádor még nincs említve, kinevezve az aranybullában. A nádorban nem is a szabad birtokosok bizakodtak, hanem az ellenzéki ispánok voltak kénytelenek a király helyett első főtisztjét, a könnyen elmozdítható nádort *felelőssé tenni* a gyöngye akarató király és rosszakaratú tisztjeinek, tanácsosainak, ispánjainak törvénytelenégeiért.

Nem az igazi szabadoknak kellett szabadságlevél, hanem főképpen a királyi *servienseknek*, kik előbb még szabadosok, s csak téves elmélet mondta őket már akkor egykori szabadoknak. II. András király egy pillanatra engedett ezen téves elmélet követéseinek s föloldotta a servienseket az urbéri terhek alól s ennek biztosítását a nádor, a püspökök, a jobbágyurak és ispánrendű

nemesek kezébe tette le, de nem a serviensek, a később köznemesek kezébe.

Ebből a földesuri szabadságlevélből nőtt ki idővel a magyar nemesi közszabadságok és rendi alkotmány első alaptörvénye.

2. Az aranybulla főpapi átdolgozása. 1231. Az aranybulla azzal a kormányval együtt, mely kieszközölte, alig negyedévi érvényesség után megbukott. Maga a király hívta föl a pápa figyelmét a hallatlan ujitásokra, hogy az egész nép évenként kétszer akar összegyűlni s akarja, hogy a király is ott legyen, ott nehéz és igazságtalan dolgokat szokott követelni a roppant sokaság, az urak és nemesek megfosztását hivatalaiktól s jószágaik szétosztását. A pápa tehát fölhívta az egri püspököt és két cisztercita apátot, hogy birják rá a sokaságot kívánságainak mérséklésére, a király és főurak irányában a törvényes út megőrzésére, máskülönben mondják ki az ellenszegülőkre a kiközösítést. Kilenc évvel utóbb megint az izmaeliták és zsidók kamarái tisztségei és zsarolásai ellen jutnak hangos panaszok a pápához, ki aztán az esztergomi érseket utasítja, hogy fékezze meg a kereszténység elleneit a hívek közösségéből való kizárással s egyéb alkalmas módokon.

E pápai levél hatása alatt, a magyar főpapokkal való tárgyalás után ujitotta meg II. András az aranybullát sok változtatással. E második kiadásban az eredeti aranybullából *megmaradt* a bevezetés és huszonegy cikkely több kisebb stiláris módosítással, s e cikkelyek a hadkötelezettségnél és vármegyei bíraskodásnál egy-egy cikkellyel, a nádori bíraskodásnál és a megszállásnál kettővel, összesen hat új cikkellyel bővültek.

Kimaradt az aranybulla tíz cikkelye: a nádori ellenőrzés és az ellenállás joga, a méltóságok halmozása, a hadban elesettek jutalmazása; a szabad költözés, a dézsmaváltság tilalma, a pénz-kibocsájtás és a söraktározás korlátozása; az elítéltek hatalmas védelmezése, az igaz szolgálattal nyert birtok visszavonhatlansága s a vára népét zsaroló ispán bűnhődése (31, 30, 11; 18, 20, 23, 25; 28, 17, 14.).

Helyőkben új a befejezés, mely a szabadságokat a királyi eskü és egyházi kiközösítés oltalma alá helyezi, és nyolc cikkely: a szegényeket védő s a nádor letételét kérni jogosult főpapokról, az ítélet nélkül és ítélettel elvett birtokokról, a serviensek és egyházak népeinek ingyen munkák alól való mentességéről, az elítéltek büntelen hozzátartozóinak bántatlanságáról s a poroszlók hiteleshelyi igazolásáról és magánfeleknél való visszatartásáról szóló cikkelyek (2, 3, 5, 35, 28, 25, 21, 22.).

Kiknek érdekében történt az aranybulla első átalakítása?

Az *egyházi érdek* javára nincs benne több, mint az egyházi külön bíráskodás régi jogának az elismertetése. Az, hogy a főpapok vállalták a szegény elnyomottak védelmét s a szabadság erősítését a királyékkal szemben kiközösítéssel, a nádorral szemben letételének ajánlásával: ez sokkal inkább volt áldozat a közjó érdekében, mint hatalmi törekvés, mert az első föllépéskor ki kellett tűnnie, hogy a főpapok csak kellemetlen terhet vettek magukra.

Az aranybulla 1231. évi átalakításában egyrészt a *királyi jogok kimélete* és visszaállítása, másrészt a *serviens szabadságok* közérdekű általánosítása, kiterjesztése az, amiben a király kormánya és a főpapok megalkudtak.

A *királyi kormány kívánságára* törölték a királyok hasznosulását a szabadságelnyomás okai közül, a nádori ellenőrzést, a püspökök, jobbagyurak, nemesurak ellenállása jogát, a királyi adományozó jog korlátozásait s a királyi kegyelmező jognak azt a megszorítását, hogy a hatalmas ne védhesse az elítéltet, t. i. a királynál. A királyi kincstár érdekeivel szemben nagyon engedékenynek vagy gyöngének bizonyult a főpapi közbenjárás.

A *nemesek ellenálló jogát* törölték, kizárólagos hivatalképességét sem tartották fenn. A külhadjáratit mentességet ellenben biztosították nekik, és csak nekik, ezzel azonban törölték a *serviensekre* előbb kiterjesztett szabadságot. Másrészt a fehérvári országos kihallgatáson való megjelenés jogát a servienseken kívül kiterjesztették mindenkire, általánossá tették az önkényes elfogatástól való mentességet is, valamint az urbéri terhektől, collectától, szállástól való mentességet mindazokra, kik nem tartoztak a királyi földesuraság alá, nem tartoztak földbérrel. A serviensekre és egyházak népeire nézve új betoldás volt az, hogy nem kötelesek ingyen munkákra a gypüknél, árkoknál, királyi kertekben és a királyi építkezéseknél, műhelyekben (28.).

A nemesek és serviensek jogait az 1231. évi aranybulla-revizió vagy visszaszorította, vagy határozatlanul kiterjesztette s ezzel le-
tompította élüket a királyi hatalommal szemben a királyi tekintély kimélete s az *általánosabb közjó* érdekében.

De az aranybullának ez a főpapi átalakítása sem maradt sokáig érvényben, úgyhogy egy év múlva az esztergomi érsek szükségesnek látta kimondani a király főtanácsosaira a kiközösítést, általánosabb hatás végett pedig eltiltott minden nyilvános istentiszteletet az egész országban. András király panaszára a pápa föloldotta ezen interdictumot, a magyarországi bajok, különösen az

izmaelita és zsidó kamaratisztek ellen hangzó vádak tisztázására pedig külön követet küldött, kinek sok tárgyalás után végre sikerült *kompromisszumot* létesítenie kölcsönös engedékenység alapján, s ezzel érdekes bevilágítást nyerünk a pénzügyek rejtelmeibe, hol a nem keresztény tisztviselők nagy konverziós pénzügyi műveletet hajtottak keresztül az egyházi sójvédelmek rovására. A római követ más pontokban is nagy mérsékletet tanusított a speciális magyar királyi és egyházi érdekek összeegyeztetésével.

Ám ezt a beregi egyességet sem hajtották végre s a boszniai püspök kimondta rábizott hatalmánál fogva az új kiközösítést és interdictumot. De Róbert esztergomi érsek nem hirdette ki, hanem a királlyal együtt fölébbezett a pápához, mentegette a királyt, hogy benne megvan a készség, csak a tisztjei hanyagok és nincs elég pénze. A pápa tehát *tovább mérsékelte* a beregi egyességet s a király kiközösítését külön pápai meghatalmazáshoz kötötte. Egy hónappal utóbb II. András király meghalt s ezzel véget ért a sok huza-vona az aranybulla 1231. évi átalakítása körül.

3. A köznemesség aranybullája. 1267. IV. Béla egy nemzedék korán át iparkodott tatarozni a Szent István-féle társadalmi rend réseit, amikor fia, a megkoronázott trónörökös, a vitéz István, Absalom módjára hadrakelt atyja ellen. Ez ötször diadal-maskodott atyja hadain. Győzelmeinek fő kulcsa bizonyára ott van, hogy meg tudta magának nyerni a servienseket a *nemesi cím* osztogatásával. Ezt a szokást ő kezdte meg 1260 táján. Diadalmas háborújával atyját kényszerítette oly békekötésre, mely először szentesíti a *nagy feudalizmust* Magyarországon, ami ellen a csupán kis feudalizmust akaró aranybulla tiltakozott. Az állami egységet fönn tartja az 1266. évi békeoklevél, mert Béla királyságát regnumnak, Istvánét meg csak regimennek nevezi, melyben az ifjabb király fiúi engedelmisséget fogad atyja iránt, de máskülönben a békekötés minden pontja az egyenlőség elve alapján áll. Itt tehát az az elv érvényesül, hogy a király «*primus inter pares*». Ez az egyenlőség nem állami, nem is csupán gazdasági, hanem hűbéries. Az urak feudalizmusa még nincs meg, de megvan a királyfiak feudalizmusa az öreg királlyal szemben s ezt István király fegyverrel vívta ki, makacs harcban.

A két király békekötése után körülbelül egy évvel «*Magyarországnak (azon) összes nemesei, kiket királyi servienseknek mondanak*», Esztergomban gyűlést tartottak és megkérték a királyt és két fiát, tartsák meg őket Szent Istvántól nyert szabadságukban, hogy nekik és a koronának annál hívebben szolgálhassanak. A király és fiai

bárók, vagyis főtisztviselőik tanácsával elhatározták az igazságos kérelem teljesítését.

Az új szabadságlevél az *új nemeseknek* szól, kik csak hét év óta kapták meg hivatalosan ezt a címet, nem egy tömegben, hanem szórványosan egyesek, nem is az egész ország királyától, hanem csak az ifjabb királytól. Most nemes címöket az öreg király is elismeri és kiterjeszti a királyi serviensek egész osztályára. Így támad a *köznemesség*. E serviens nemesek részére az új szabadságlevél az aranybullának csupán azon cikkelyeit ujtja meg, amelyek 1222-ben is a servienseknek szóltak. Ott tizenegy cikkely foglalkozott a serviensekkel; itt négy cikkely a régiekből kimaradt, hét pedig többé-kevésbé elváltozott.

Kimaradtak a megyeispánok biráskodásáról, a királyi vadász-kiséret megszállásáról, a királyi sertések legelőjéről s a királyi lovaknak szedett tizedekről szóló cikkelyek.

Elváltozott alakban *megujultak* a hadjárat i jutalomról és kötelességről, a fehérvári ünnepi kihallgatásról, szabad átköltözésről, a személyi és vagyoni biztosságról, adó- és szállásmentességről s az örökös nélkül elhunyt nak birtokáról szóló régi cikkelyek.

Az aranybulla is szólt a *régi nemesek* pereiről, de az új nemesek szabadságlevele e perekkel kapcsolatban egészen más kívánságot hangsúlyoz.

Az 1231. évi aranybulla-revizió egyik cikkelyének és befejezésének felel meg átalakítva az elfoglalt birtokok visszaadására vonatkozó két új cikkely s a király és fiainak esküjéről meg kiközösítéséről szóló új befejezés.

Az 1267. évi szabadságlevélben csupán *egyetlen* oly cikkely van (2), mely nem a servienseknek szól, hanem a szabad királyi és királynéi telepések ellen az *udvarnokok és várnépek javára*. Ez azért került bele az új nemesek aranybullájába, mert kiegészítője a nemes serviensek földje visszaadásáról szóló 5-ik cikkelynek, mint kárpótlás.

Az új nemesekre vonatkozó kilenc cikkely közül három minden érdemleges *ujítás nélkül* megismétli az aranybulla megfelelő cikkelyeit a collecták, megszállás, továbbá a külföldi hadjáratok terhe alól való mentességről s a licencia-kérés utáni szabad költözésről (1, 7, 4.). Három cikkely *fontos ujításokkal* toldja meg az aranybullai cikkelyeket; ilyenek a nemesi perek tárgyalása a bárók jelenlétében, a megyei nemesek képviseltetése a fehérvári kihallgatáson s a nemesi öröklés feudális megszorítása (3, 8, 9.). Három cikkely még nem volt meg az aranybullában, itt *egészen új*: a ne-

mesektől elfoglalt földek visszaadása, az örökös nélkül elhalt nemes rokonainak a megidézése s az írásos kérvények mellőzése (5, 6, 10.).

4. Az aranybulla mint koronázó hitlevél. 1290. III. András király 1290 júl. 13-án az ország érsekei, püspökei, bárói, előkelői (proceres) és összes nemesei megegyezésével Fehérvárnál, székes-helyén megkoronázva, augusztus végén Óbudán közgyűlést tartott és erős hittel megígérte, hogy a szent királyoktól országa nemeseinek adott jogokat sértetlenül megtartja. Nyolc évvel utóbb a fő-papok és nemések külön gyűlése megint elhatározta, hogy a király tartsa és tartassa meg erősen az «országalakosok» és egyházak szabadságait, melyeket koronázásakor írásba foglaltatott. Ez a határozat «perpetuo edicto» örökre szólt, a jövő királyoknak is. Az aranybulla új meg új revíziója lett volna eszerint oly bővebb koronázó hitlevél, melynek megtartására a rövidebb szertartásszerű kisebb hitlevél mellett a király koronázásakor megesküszik.

Az *aranybullával* összehasonlítva 1290. évi átalakítását, azt találjuk, hogy bennük tíz cikkely mutat közeli rokonságot: öt cikkely eredetileg a serviensek javára szólt, négy a hatalmasok és idegenek ellen s egy az egyházi tizedek megváltásáról. Egy cikkely az *1231. évi szabadságlevélben* mutatkozott először s a káptalanok, konventek tanúbizonyosságáról rendelkezett, kapcsolatban az udvarispánok vagy alispánok és a megyénként választott négy nemes biráskodásával.

Huszonhárom cikkely, az 1290. évi szabadságlevél *kétharmada egészen új* rendelkezéseket foglal magában. Közülök hat cikkely a tisztségekre és biráskodásra vonatkozik, kilenc a birtokjogra, öt a királyi jövedelmekre, három pedig oklevél- és esküdjakra. Egy cikkelye van csak, mely teljes egészében *nem a nemések javára* szól, hanem az egyházi javak visszaadását s egyházi jogok megóvását ígéri. Két cikkely részben szintén az egyházak, illetőleg népeik azon kiváltságát tartalmazza, hogy a biráskodást e népek fölött a király magának tartja fön, s hogy ne fizessenek vámot (15, 18.). A többi cikkely *kétharmada* kifejezetten, egyharmada következtetve *a nemések javára* akart szolgálni. Számukra vannak fönntartva a tisztségek, főszerep jut nekik a király és főemberei mellett a biráskodásban, törvényhozásban. Főleg őket érdeklik a birtokjogi intézkedések s a tehermentességek. Megyénként négy nemes intézi az ispánnal együtt az új pénz beváltását.

Mindent összefoglalva, könnyű megállapítani, hogy az 1290. évi szabadságlevelet, egy egész és két félcikkelyt leszámítva, teljesen a

nemesek javára adta ki az utolsó Árpádházi király, még pedig erősen az elhatalmasodott bárók, *vagyis királyi főtisztek ellensúlyozására.*

5. Az aranybulla utolsó Árpádkori revíziója. 1298. Nyolc évvel III. András király megkoronázása után Magyarország összes püspökei, kivéve az esztergomi érseket, a pesti minoriták egyházánál összejöttek az összes nemesekkel, egyes szászokkal, t. i. a nemes szászokkal és a kunokkal, s meghatalmazást nyerve a királytól és báróitól, üdvös határozatokat hoztak, melyekre aztán a király és bárói is ráfüggesztették pecsétjüket. Az I. Ulászló átírásában e pecsételésről szóló befejező formula után megint új cikkelysorozat következik, mely azonban már jóval későbbi állapotokat tüntet föl, egyebek közt a jobbágyok szabad költözéséről, a perhalasztások megszorításáról stb. intézkedik s általában a Zsigmond és Mátyás kora közti fejlett viszonyoknak felel meg.

Az 1298. évi határozatok ritka, azelőtt ismeretlen logikus sorrendben tárgyalják a kor szükségleteit. Itt a cikkelyek összetartozó csoportjait szinte változatlanul az egymásután sorakozó cikkelyekből állíthatjuk össze. Ezen határozatok érzékeny hőmérői a kor legégetőbb bajainak, a bárók, urak hatalmaskodásainak, erőszakos foglalásainak. Ezekkel foglalkozik az összes határozatok első fele-része, tizenhét cikkely, melyeknek mintegy elvi alapja, sarktétele és kiindulópontja az, hogy «a királyi törzsből származó András urat, mint az ország természetes urát tiszteljük». Ebből következik, hogy a királyi méltóság fényének helyreállítására az elfoglalt királyi és királynéi javakat, hasonlóképen az egyházi és nemesi javakat is vissza kell adni. Adják vissza a bárók és más hatalmaskodók.

Az *aranybullával* az 1298. évi határozatok hét szabadság dögában mutatnak rokonságot: az egykori serviensek itt már mint nemesek szabadon csatlakozhatnak nem a királyhoz vagy fiaihoz, hanem a hatalmasokhoz; az osztatlanul egy kuriában élő testvérek csak egyet küldenek maguk közül harcba, azt, amelyik legalkalmasabb; itt is megvan a collectáktól és szállásterhektől való mentesség; a pénzváltást minden megyében négy nemes intézi és őrzi ellen a megye ispánjával együtt, eltiltván minden magánpénzverést; a nádori és ispáni biráskodásnál is minden megyében mellettök van a megyei nemesség négy megbízottja; végül a serviensek fehérvári megjelenése helyett az összes nemesek kötelesek megjelenni a törvényhozó országgyűléseken (27, 19; 25, 35; 30—32; 26, 28, 29; 34.).

Van aztán még két nemes és nemzeti érdekű cikkely a király és királyné udvaráról, három cikkely a megüresedett egyházi java-

dalmak és püspöki hagyatékok biztonságáról, végül egy cikkely, mely újra egyházi büntetéssel szentesíti az 1290. és 1298. évi cikkeket.

6. Az aranybulla átiró megújításai egyes cikkelyek törlésével. Az Árpádokor négyszer újította meg az aranybullát (1231, 1267, 1290, 1298), de mindinkább átdolgozta s már az első átdolgozás is keveset hagyott meg belőle teljesen változatlanul. Ellenben az Árpádok örökösei az aranybulla első kiadását szóról-szóra átírták, megerősítették, csupán egyes cikkelyeit törölték vagy alakították át.

Az első ilyen átirás *Nagy Lajos* királyé, ki 1351-ben jutalmul a nápolyi hadjáratokban tapasztalt nemesi szolgálatkészségért szóról-szóra megerősíti a II. András adta aranybulla szabadságait, melyekből csupán egyet töröl, a vagyoni szabad rendelkezésről szóló cikkelyt. De itt a törölő nyilatkozat nem II. András 1222. évi, hanem III. András 1290. évi szabadságlevelének megfelelő cikkelyét idézi kivonatossan.

A második átiró *Mária* királyné, ki szóról-szóra atyja szabadságlevelét erősíti meg (1384).

Ennél sokkal fontosabb *Zsigmond* átirata az 1397. évi temesvári országgyűlésen. Míg Lajos király az aranybullát vagyoni jogi téren alakította át hűbérivé, addig Zsigmond a honvédelmi kötelezettség aranybullai cikkelyét cserélte ki a magánhadrendszer, a feudális banderializmus első részletes intézkedésével, mely kimondta a hadkötelezettség vagyoni kulcsát a jobbágság számával s a hadbirság kétféle meghatározását a jobbágyos és jobbágytalan nemesekre. Egyéb cikkelyekben is tett több kisebb, de észrevehetően tudatos változtatást.

A további átirások után még egy nevezetes változtatás történt: az aranybulla záró cikkelyének, az ellenállásról szóló cikkelynek eltörlése (1687.), amit már Zsigmond átirása is megtett.

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI OSZTÁLY FELOLVASÁSAIBÓL.

A Domonkos-rend érdeme a magyar irodalom meg- alapozásában.

Vargha Damján r. t. előadása a III. osztálynak 1916. okt. 6-án tartott ülésén.

Ezerkétszáztizenhatban approbálta III. Honóriusz pápa a Domonkos-rendet. Ennek a szoros, főleg jogi értelemben vett rend-alapításnak hétszáz éves jubileumát üli a világ minden részében a Domonkos-rend. A véres fegyverzaj elnémitja a lelkesült örömharsónákat; de megengedhetőnek, sőt szükségesnek véljük — s véli a Szent István-Akadémia elnöksége — az irodalmi osztályban az irodalmi ünneplést. Ezt szolgálja jelen előadásom.

A hétszáz éves rendnek háborús irodalmi jubileumához alkalmas bevezetőül kínálkozik az az eredetében eggyel több, mint hétszáz éves víziójelenet, mely régi magyar irodalmunk szellemtermékei között egy híján 400 éves szövegezésben áll rendelkezésünkre. *Ráskai* Lea dömés apáca másolta 1517-ben a mai Margitszigeten a *Domonkos-legendát* és ennek 176—179. lapjain olvasható a «három lándzsa» példája, amint következik:

«Mynek vtanna zent damancos atyank ev fraterývel evzue, zerzetteek volna valasztany zent agoston regulayat, Mely regulazerent tezne professiot, hozya aduan sok constitucyokat, kevzevnseges akarattal fevl vevttetket, Meg terueen zent damancos atyank romaban, al vala vagy tevrekevdyk vala zevnetlen honorius papanal, az zerzetnek confirmalasaert, Azert romaban zent damancos atyank nemely eyel jmadsgaban leueen, vigyazuan lata, atya istennek jogyara, fyv istent feel kelny ev haragyaban, hog fevldnek menden bynesyt meg evlneye, es el veztene el tekozlana menden alnoksag myelkevdevket, Al vala kedeg fyv isten az egben, teken-tettel rettenetes, es gonozban vettetevt velagnak ellene harom lanchakat». (A mondat szövege hiányos, nincs benne állítmány; latin eredetiben *vibrabat* olvasható.)

«Mely lanchaknak egykeuel vagy elsevuel, keueyeknek fel emelt zaruokat által xerneye, Az masykat hog fesuenyeknek telhe-

tetlenevknék beleket ky ontanaya, Az harmadykkal, testy keuansagokra adattakat altal verneye, kynek haragyanak ellene, mykoron senky nem alhatna, Eleeben futameek az kegelmes zvz maria, es ev zent fyanak labayt meg evlelueen, kere hog az byneseknek megbochatna kyket az ev keserev kennyauual meg valtót, es az ev jgassagat irgalmassaggal elegyteneye, Kynek monda az ev zent fya, nemde latode ez (en helyett!) zent anyam mene sok bozzvsagok tetetnek ennekem, Az en jgassagom nem zenuedh el ennesok gonozsagokat gyevtrelmnekevl, Tahat az ev zent anya az irgalmassagnak zent zuleye zvz maria, monda az ev zent fyanak, Te tudod zeretev fyam ky mendeneket tuch, mert ez az vt kynek myatta az byneseket te hozyad meg hozod megtereyted, Mert vagyon ennekem egy hyv zolgam, melyet bochach ez velagba hog te jgeydet hyrdesse az byneseknek, es meg fordulnak te hozyad mendeneknek jduezeytevehez, Mas zolgam es vagyon, melyet evneky segedelmevl adok, hog ev es azonkeppen myelkegyek, Monda fyv isten az zent zuleenek, Jme en zeretev zuleem meg engeztelueen, vettem az te orchadat az az meg halgattalak, De maga mutassad meg ennekem, kyket akarz illyen nagy dologra bochatnod, Tahat azzonyonk zvz maria elev mutata vronk iesus cristusnak zent damancos atyankat, Es monda vronk iesus az ev anyanak, Jol es zerelmest» (studiose) «meg tezy azt, amyt mondal en zerelmes» (dilecta) «anyam, Elev mutata azzonyonk maria zent ferenchet es, melyet vronk meg ezenkeppen dychyre, mynt zent damancos atyankat, Azert ez latasban zent damancos atyank zerelmesen» (diligenter) «meg neze az ev tarsaat, melyet elevzer nem esmert vala, Masod napon, mykoron zent damancos atyank azokbol kyket az latasban eyel latot vala, az egyhazban meg esmerte volna zent ferenchet, Zent damancos atyank esueen zent chokolasra, ez tyzta evlelesre, monda zent zent ferenchnek, Te vagy en tarsom, te fych en velem egyetevmben, egyben alyonk, es semmynemev ellenseeg nem arthat, vagy nem alhat ellenevkn, Ez latast es meg jelente zent damancos atyank zent ferenchnek, Ez jdevtevlfogva levn evnekyk egy zyuek es egy lelkek vr istenben, melyet ev vtannok valoknak es parancholanak evrekke meg tartany.» (Domonkos-legenda 176—179. ll.)

Eddig tart a szép példa, mely égi látomás keretében mondja el, — mintegy égből eredezteti — szent Domonkos küldetését. Megkap a gondolat, mely nem áll egyedül a középkorban, s amely mélyen gyökerező értéket biztosít szent Domonkosnak és rendjének. Az Aeneisben is hasonló felfogást találunk, ahol Anchises az alvilágjáró Aeneasnak — fellebbentvén a jövőt eltakaró fátyolt, Vergilius

azonban post facta vaticinál! — bemutatja a római nemzet jövő nagy hivatását s kiváló férfait, köztük Julius Octavianust is, mint akinek az istenek akaratából joga van az uralomra. Így látjuk szent Domonkost, akinek megjelenését szűz Mária esdi ki az égben szent Fiától és azt meg is nyeri. Szűz Mária egyenes óhajára, a bűnös földet elpusztítani akaró Fiú-Isten akaratából, az emberiség megmentésének nagy hivatásával jelenik meg szent Domonkos és rendje.

Példánk nem magyar író gondolatában született, csak fordításban jutott magyar földre.¹ De így is tiszteletreméltó és méltán gyönyörködhetek benne, akik olvasták, elsősorban a Domonkos-rendi szerzetesek.²

A Domonkos-rendnek égi küldetése tehát a bűnösök megtérítésére irányult. Ezt pedig prédikálással — innen a rendnek a neve: Ordo Praedicatorum — és a jámborság gyakorlataival végezték. Azonban a Domonkos-rend egyházi küldetésének sikeresebb megoldásához hozzácsatolta még e kettőn kívül harmadiknak a tudományokkal való foglalkozást.

Ebben a harmadiknak jelzett munkakörben rendi hivatásként tüzték a domonkosok maguk elé és teljesítették is, a katolikus vallás igazságainak az arisztoteleszi bölcsélet vizsgálódásaiba való belekapcsolását. Az értelem tiszta világával igyekeztek megvilágítani a katolikus hittételeket; ez az ő főhivatásuk a tudomány nagy mezején. És ebben a munkában alapvető, mélyen szántó, fundamentális tevékenységet fejtettek ki. Ez a rend egészének a hivatása.

A magyarországi domonkosoknak is kétségekívül ez volt a hivatásuk. Írott emlék azonban ezt nem igazolja. De föltehető. A reánk maradt kézíratos művek azonban tanúskodnak amellet, hogy a magyar Domonkos-rend a fejlődésnek még alig induló irodalmunk

¹ Példánk eredeti latin szövege Antoninus firenzei érseknek *Chronicon* című művében található: pars. III., tit. XXIII., cap. III. A mű teljes címe: *Chronicorum opus*, vel *Historiarum opus*. Első kiadása az 1474—1479-ik évekből (Velenec) való s ennek egy példánya megtalálható a Magy. Tud. Akadémia könyvtárában. Szövegösszehasonlításunkat ennek nyomán végeztük.

² A példa eredetében az 1215-ik évhez fűződik, amint az egyes művek említik: «Hanc visionem accidisse anno 1215. constatat ex II. red. operis; Fratrís *Gerardi de Fracheto* O. P.: *Vitae Fratrum Ord. Praed. Eam refert Henricus de Hervordia* in suo chronico ad an. 1215., p. 130. ed. *Potthast*. Potthast szövege Varazzói Jakabnak *Legenda Aurea*jától (Dr. Th. Graesse, 2-ik kiad. Lipsiae, 1850., 470. l.), valamint *Gerardus de Fracheto*tól (Lovanii, MDCCCXCVI., pag. 9—11. §. IV.) csak kevésben tér el. A látomás a lateráni zsinat idejével kapcsolatos, amint *Gerardus de Fracheto* a) 5. alatt mondja: «Circa concilium Lateranense anno Domini 1215. celebratum, nocte quadam orans vidit dominum in Throno stantem sursum in aëre et tenentem in manu tres lanceas, quas volebat contra mundum vibrare». I. m. 9. l.

megalapozásában kiváló érdemeket szerzett. Jelentős munkát végeztek ebben, és ezért méltán igyekszünk részt venni a mostani rendi jubileum ünnepeiben, legalább irodalmilag.

A magyar Domonkos-rendnek magyar irodalmi érdemeit négy pontba foglalva tárgyaljuk.

★ ★ ★

I. A magyar Domonkos-rendek első irodalmi érdeméül, mellyel megalapozták irodalmunkat, a könyv- (kódex-)/másolást tekintjük. Hogy a Domonkos-rend magyarországi letelepedése után rögtön foglalkozott a tudománnyal és pedig a néppel való érintkezés miatt is, kétségtelennek tarthatjuk. Reánk azonban csupán a későbbi századokból maradtak emlékek, írott művek, kódexek,¹ melyek élénk tanubizonyságai a Domonkos-rend szellemi munkájának.

Legrégibb írott, összefüggő magyar nyelvű emlékek, a kódexek, tekintélyes részben domonkos írók kezéből kerültek ki. És ez magában nagy érdem, méltó az ünneplésre.

A magyar kódexek hovatarozandóság szempontjából öt csoportba oszthatók:

1. Legnagyobb azoknak a kódexeknek a száma, melyek *ferences* eredetűek; számuk 19,

2. kisebb a *Domonkos* származásúak száma: 14,

3. négyről vitatjuk, hogy *pálos* kéz munkája,

4. kettőt tartunk *karthausinak*,

5. nyolcra nem tudjuk, milyen műhelyből kerültek ki.

A Domonkos eredetű magyar kódexek ismét három csoportba oszlanak:

1. Vannak, melyekről *kétségtelenül* megállapítható a Domonkos-eredet;

2. melyekről nagy *valószínűséggel* állíthatjuk ezt a származást;

3. végül néhányról felmerül irodalmunkban a *lehetséges* véle-

¹ Irodalmunkban negyvenhét kódex van. És ezekben

1. megvan majdnem az egész *szentírás-fordítás*;

2. van benne másfélszáz egységű *prédikáció*;

3. háromszáz különböző terjedelmű *elmélkedés*;

4. négyszáznál több *legenda*;

5. hétszázat meghaladó *példa*;

6. százhetvennél több (többször ismétlődő) *himnusz (ének)*;

7. közel ezer *imádság-egység*.

Mindezek az adatok a műfaji egységeket jelölik. Nem kevésbé értékes a magyar kódexirodalom műfaji egységének forrástana, mely erősen belekapcsolja a magyar ú. n. kolostor- vagy kódexirodalmat az európai hagiografiai nagy értékekbe.

mény, hogy Domonkos-szerzetes munkája; de azt az adatok hiánya miatt igazolni kevésbé tudjuk.

Az első csoportba tartozó, vagyis a *kétségtelenül* hitelesen megállapítható Domonkos-eredetű kódexek a következők:

1. *Birk-kódex*. Jelenleg a bécsi cs. és kir. udvari könyvtár tulajdona; Suppl. 3426. sz. a. Tartalma szent Ágoston regulája és a Domonkos-apácák konsztitúciója. Terjedelme 8 negyedréti lap.¹

2. *Margit-legenda*, mely 8-adrét alakú; betűinek karaktere az ú. n. rideg barát-gót. Jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdona, ahol 406. Quart. Hung., újabb beosztás szerint: *Magyar Nyelvemlékek* 3 jelzés alatt található. Tartalma árpádházi boldog Margit élete csodái és a boldoggáavatási pörben kihallgatott soror-tanúk vallomása. Terjedelme 231 l.²

3. *Példák könyve*, mely kis 4-edrét alakú, papirkódex. Terjedelme 43 lap. Jelenleg a Magyar Tud. Egyetem könyvtáré, ahol: Cod. Hung. No. 3. jelzés alatt található. Tartalma 25 példa, 3 elmélkedés, 1 himnusz és 4 oktatás.³

4. *Cornides-kódex* kis 4-edrét alakú, hasonlókép papirkódex. Most szintén az Egyetemi könyvtár tulajdona, jelzése: Cod. Hung. No. 4. Tartalma 15 prédikáció 14 példával, 9 legenda, 6 elmélkedés 1 himnusszal és ugyancsak 1 bibliafordítás részlettel; van benne még 5 dátummegjelölés és 1 írói megjegyzés. Beirt lapjainak száma 430.⁴

5. *Domonkos-legenda*, 8-adrét alakú papirkódex, újgót betűkkel. A Magyar Nemzeti Múzeumban található, és pedig Oct. Hung. 143., újabb beosztás szerint: *Magyar Nyelvemlékek* 6. Tartalma szent Domonkos élete és 107 legenda-egységgel. Lapjainak száma 316.⁵

6. *Horvát-kódex* nagy 8-adrét alakban, rideg barátgót betűkkel írt papir-kézirat. Jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeumban van 336. Quart. Hung., újabb elrendezés szerint azonban *Magyar Nyelvemlékek* 7. sz. jelzés alatt. Tartalma 2 prédikáció, 51 fejezetben szerzetes-szabály 3 közbeszúrt példával, 1 imádságrészlet és 1 évmegjelölés. Beirt lapjainak száma 273.⁶

7. *Érsekújvári-kódexünk* anyaga papiros, alakja középfolió.

¹ Kiadva a Nyelvemléktár XV. kötetében, 343—356. l. Ismertetését («Ismeretlen magyar nyelvemlék 1474-ből a bécsi udvari könyvtárban» c. alatt a «Magyar Könyvszemle» 1889-iki évfolyamában (1—23. l.) találjuk, a kódexnek 4b és 1a lapjairól készített hasonmással.

² Újabban kiadva a Nyelvemléktár VIII. kötetében, 1—86. l.

³ Kiadva a Nyelvemléktárnak ugyancsak VIII. kötetében, 87—124. l.

⁴ Kiadva a Nyelvemléktárnak VII. kötetében, 89—269. l.

⁵ Kiadva a Nyelvemléktárnak III. kötetében, 129—257. l.

⁶ Kiadva a Nyelvemléktárnak VI. kötetében, 255—259. l.

Jelenleg a Magy. Tud. Akadémia könyvtárában található: M. Cod. ivrét 80. sz. a. Tartalma 34 egységű bibliafordítás, 13 prédikáció, 73 rövidebb elmélkedés, 25 legenda, 17 példa, 4 himnusz, 2 imádság és 6 rövid oktatás, melyek között 2 évmegjelölés és 5 írói megjegyzés is olvasható. Lapjainak száma 584.¹

8. *Kriza-kódexünk* a legkisebb alakú, 16-odré, Domonkos-eredetű kéziratunk. Jelenleg a Magy. Tud. Akadémia tulajdona, ahol M. Cod. kis 8-adré 14. sz. a. található. Tartalma 3 imádság 2 írói megjegyzéssel és 2 évmegjelöléssel. Lapjainak száma 86.²

2. Ez a nyolc kódexünk származott föltétlen biztonsággal a Domonkos-rend írói műhelyéből. Két kéziratunk van még, melyekről *nagy valószínűséggel* állíthatjuk a Domonkos-eredetet, ámbár írásos bizonyítékunk róluk nincsen. Ezek pedig:

1. *Könyvecske a szent apostolok méltóságáról* című, melynek anyaga papiros, terjedelme 32 levél; tartalma az apostolok méltóságáról szóló prédikáció.³

2. *Sándor-kódexünk*, melynek alakja kis 4-edré, anyaga papiros, terjedelme 40 lap; tartalma: példák.⁴

Mind a kettőt nemcsak azon a külsőséges alapon tekinthetjük és tarthatjuk Domonkos-rendűnek, mert a Magy. Tud. Egyetem könyvtárában a XIX. század ötvenes évéig egybekötve találták olyan kódexekkel, melyek teljes biztossággal Domonkos-származásúaknak tekinthetők; hanem mert betűiknek karaktere, a papiros anyaga, a másolás jellege, s még inkább a belső okok, mint «Zenth Margyt azzon anyánk», «bela kyralh leanya», «Zent Thamas doctor attyank» stb. kitételek, míg más szent nevének említésénél ezt a többes első személyű birtokos jelzőt sehol sem találjuk: — a Domonkos-rendhez utalnak bennünket.

3. Az említett 8 *föltétlenül* biztos és 2 *valószínűleg* Domonkos-eredetű magyar kódex mellett van még 4: *Thewrewk*,⁵ *Nagyszombati*,⁶ *Kulcsár*⁷ és *Bod*,⁸ melyekről felmerült az az irodalmi vélemény, hogy Domonkos-eredetük *lehetséges*. Közülök a *Thewrewk*-ről mondhatjuk a legerősebb érv alapján a dömés származást. A kérdés tárgyalásának érdemébe jelenleg nem kívánunk behatolni.

¹ Kiadva a Nyelvelmértárnak IX. 1—272. I. és X. kötetében, 1—356. I.

² Kiadva a Nyelvelmértárnak II. kötetében, 356—371. I.

³ Kiadva a Nyelvelmértárnak VIII. kötetében, 125—155. I.

⁴ Kiadva a Nyelvelmértárnak II. kötetében, 213—238. I.

⁵ Kiadva a Nyelvelmértárnak II. kötetében, 263—355. I.

⁶ Kiadva a Nyelvelmértárnak III. kötetében, 1—128. I.

⁷ Kiadva a Nyelvelmértárnak VIII. kötetében, 253—418. I.

⁸ Kiadva a Nyelvelmértárnak II. kötetében, 373—401. I.

Mind a 14 kódexünk megegyezik abban, hogy egyik, sem készült férfi-, hanem mindannyi női szerzetesek, sőt valószínűleg mindegyik Domonkos-rendi apácák számára. Egyező vonás továbbá még, hogy az egyetlen *Birk*-kódex kivételével mindannyi másolat; vagyis hogy a magyar írók előtt már egy-egy régebben készült magyar szövegű szerkezet feküdt. A már másutt felhozott¹ és még felhozható argumentumok egész sora áll rendelkezésünkre, melyek döntő erővel hatnak a kérdés mérlegébe.

A kódexmásolás is szellemi munkának tekinthető — főleg az-
idétt — melyhez bizonyos intelligencia volt szükséges. Nemcsak a betűvetés, toll- és papirkezelés technikáját kellett a másolóknak ismerniök, hanem a betűk és szavak alatt rejlő gondolatnak megértése is méltán megkívántatott. Ez pedig alig volt lehetséges bizonyos — bár alacsony fokú — értelmi ismeret nélkül. Szerintünk a legkevesebb, amit elvárhattak a másolóktól, a septem artes liberales elemi vagy alapismerete volt, vagyis a trivium tanítási anyaga. Ezek pedig: a grammatika, dialektika és retorika. A felsőbbfokú, vagyis quadriviumi ismeretkört sem kell azonban kizárnunk kódex-író-másolóink intelligenciájából.

Van ugyanis olyan értelmes Domonkos-rendű másolónk, aki szabadon másolt, vagyis aki másoló munkája közben maga is közbeszólt, sőt olyan is, aki önállóan tud szerkeszteni, vagyis aki szellemével uralkodik a másolt anyagon.

II. És ezzel áttérhetünk a magyar Domonkos-rend második irodalmi érdemére, vagyis a magyar irodalom megalapozásának második alapvető munkájára, mely már nemcsak a rideg anyagot hordja hidegen össze, hanem némi egyéni s írói tájékozódást is árul el. Ez pedig a *Domonkos-írók egyénisége, továbbá írói munkálkodásának aránya, ideje és helyismerete*.

1. A 14 magyar Domonkos-eredetű kódex író-másolójának egyéniségére vonatkozólag a törlejtőmesterség karakteréből, de főleg a világos megnevezésekből két férfi és hat női kéz munkájára ismerünk.² A két férfi nevét ismerjük. Ezek: *Váczi Pál* és *Garay Pál*;

¹ V. ö. a Nyelvemléktár egyes köteteinek megfelelő bevezetéseivel. (IX. k. XIX. l.)

² A *Thewrewk*-kódexnek *Volf György* szerint öt íróját nem vettük be számításunkba. *Volf György* szerint az ötödik kéz *Sövényházi Mártáé* lévén, úgy is benne van. — Nem találjuk teljesen helyesnek *Volf György* írómegállapításait. Szerintünk az írók munkájának megoszlása a következő:

első	kéz írta a	<i>Thewrewk</i> -kódex	1—104., 109—120., 124—152., 181—278. lapját, a
második	« « « «	«	104—108., 121—124., 153—160. lapjait, a
harmadik	« « « «	«	161—180. lapjait, a
negyedik	« « « «	«	279—303. « és végre az
ötödik	« « « «	«	304—311. «

Szerintünk a negyedik kéz írása a *Sövényházi soror Mártáé*.

a hat női kéz tulajdonosa közül csupán *Ráskai* Leát és *Sövényházi* Mártát tudjuk megnevezni; a többi négy nő-másoló neve ismeretlen. A megnevezett írók munkája rövid ismertetésben a következő:

- A) *Váci* Pál dömés szerzetes kézírása és eredeti fordítás-fogalmazványa a
 - 1. *Birk*-kódex 1474-ből.
- B) *Ráskai* Lea dömés apáca másolásában maradt ránk:
 - 1. *Margit*-legenda egész terjedelmében, 1510-ik évből.
 - 2. *Példák*-könyvének 1—46. lapja, ugyancsak 1510-ből.
 - 3. *Cornides*-kódex egészen, 1514—1519. évekből.
 - 4. *Domonkos*-legenda egészen, 1517-ből és
 - 5. *Horvát*-kódex, szintén egészen, 1522-ből.
- C) *Sövényházi* Márta dömés apáca másolta:
 - 1. az *Érsekújvári*-kódexnek mintegy 413 lapját 1529—1531-ben és a
 - 2. *Thewrewk*-kódexnek 279—303. lapjait, ugyancsak 1531-ben.
- D) *Garay* Pál dömés szerzetes másolta a
 - 1. *Kriza*-kódexet 1532-ben.

A többi másolónak neve ismeretlen. Kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy még négy dömés apáca kézírása található a kódexekben; kettő segített *Ráskai* Leának a *Példák könyve* írásában, kettő pedig *Sövényházi* Mártának az *Érsekújvári*-kódex másolásában.¹ Nevöket, sajnos, nem jegyezték fel és így nem ismerhetjük; betűvetések karakteréből azonban a különbséget tisztán meg tudjuk állapítani.

A négy ismert és négy ismeretlen nevű Domonkos-r. író-másoló között *legsorgalmasabban* és kitartóbban *Ráskai* Lea dolgozott, aki a megnevezett kódexek négy vaskos kötetét másolta egymaga és még a *Példák* könyvének több mint felét teljesen egyedül. Összesen mintegy 1296 lapot írt tele tiszta és jellegzetes írásával, mintegy 12 évre terjedő időközben. — Az egyes kódexek dátumjelzései szerint ebből a 12 évből is le kell vonnunk 5 évet, és pedig az 1511—1513-at,

¹ A *Thewrewk*-kódexnek legnagyobb részét — Volf György szerint mintegy háromnegyedét — az első számú kéz másolta. Így *Sövényházi* Márta a maga huszon-négy lapnyi írásával csak segített a kódex fő-írójának, mikor a Nyulak szigetéről Nagyváradra költözött. Sőt azt is mondhatjuk, hogy *Sövényházi* Márta befejezte és lezárta ez írást; melyhez csak később — Volf György szerint a XVII. században — csatolta egy magát meg nem nevező író a kódex 304—311. lapjain található szöveget. Miután *Sövényházi* soror Márta és Domonkos-rendű társai «Nagyváradra az ottani clarissákhoz» menekültek: nem lehetetlen, hogy a *Thewrewk*-kódex első írói clarissapácák voltak s soror Márta — mint szintén író — az ott tartózkodás és tartás fejében ilyen szellemi közreműködéssel fizetett. V. ö. a Nyelvemléktár II. kötete XVI. és IX. kötete XXI. lapjával.

az 1520-at és 1521-et. Ezekből az évekből ugyanis nem maradt ránk semmi munka az ő irásából. Ha ezek alatt az évek alatt is dolgozott, akkor vagy nem látta el irását dátumjelzéssel — amit pedig ő meg szokott tenni — vagy pedig sok kódexszövegnek kellett elpusztulnia, mert az ő gyorskezü munkájával tekintélyes betűezredet tudott papírra vetni, az előző munka arányában számítva.

Utána Sövényházi Márta következik, aki az *Érsekújvári*-kódexnek középfolió nagyságában 413 lapját írta tele, melyhez még a *Thewrewk*-kódexnek kis 24 lapnyi írása csatlakozik. Az *Érsekújvári*-kódex lapmennyisége a Ráskai-féle írásnagyság szerint kétszeresen számítható, annál is inkább, mert az *Érsekújvári*-kódexünk nagyobb formátum és még benne a legnagyobb részben kettős kolumnában található az írásbeosztás. Így Sövényházi Márta írása kitesz, egységi számot véve fel, mintegy 800 lapot. De ezt a tekintélyes szöveget a dátumjelzések szerint alig három év alatt vetette papírra. Míg tehát Ráskai Leának a közel 3000 lapnyi kézírására hét év állt rendelkezésére, addig Sövényházi Márta a 800 lapos törlejtést három év alatt végezte. Talán onnan is magyarázhatjuk Sövényházi Márta írásának gyors haladását, mert a veres Alexandriai Katalin-legenda másolása könnyű kedvességgel folyhatott.

A két férfi-szerzetes munkája írott lapszám szerint talán nem jelentős, szellemi és művészi értékekben azonban annál magasabb.

2. A ránk maradt Domonkos-kódexek másolásának *ideje* nem árul el nagy időterjedelmet. A legrégibb a *Birk*-kódex, mely Szabács viadalának évében, 1474-ben; a legutolsó *Kriza*-kódexünk a bejegyzés szerint 1532-ben készült. Ez a félszázadnyi idő az a kor, melyben a magyar Domonkos-szerzet tagjainak szellemi munkája ránk maradt, hogy értékeket vigyenek a magyar irodalomba. Ebből is le kell számítanunk mintegy negyedszázadot, sőt többet, hiszen 1475-től 1509-ig nem maradt ránk Domonkos-eredetű kódex. A tulajdonképeni munkaidő tehát lecsökken 1510-től 1532-re, vagyis erre a nem egészen negyedszázadra. — Sajátságos jelenség, épen ezek azok az évek, melyekben legtöbbet vérzett a magyar. Hiszen ezek a mohácsi vész megelőző és követő esztendőek. És épen ezek nyújtják és szolgáltatják legtevékenyebben a régi irodalmi kincseket.¹ Míg

¹ Távolról sem szabad a magyar Domonkos-rendi írónak ránk maradt s főntebb tárgyalt irodalmi termékeit úgy tekintenünk, mintha ez a szellemi művelet a rend azidei irodalmi ismereteinek vagy tudományos működésének karakterisztikája volna. A ránk maradt kódexek nem viselik magukon a Domonkos-rend tudományosságának bélyegét. Ezek csupán a laikus testvérek lelki szükségleteit szolgálták; csak excerptumok a rendszeres feldolgozásokból s egyedül lectio spiritualis céljából váltak szükségessé. A Domonkos-rendnek tudományos művei nem honi

tehát Mohácsnál testi életében pusztul a nemzet: addig a hazával együtt szenvedő Domonkos-rendi írók műhelyeiben *szellemtermékek születnek* az utókor számára. Mintha csak a menekülés szülte szenvedés alapján s ennek szükségletén akarnának segíteni a gyors könyvmásolással a Domonkos-szerzet tagjai, vagy mintha a megmaradt nemzetestvérek lelki vigasztalásul a hitigazságok eszméit nyújtanák égő sebeik — fájdalmának enyhítésére. Szinte sajátságos, hogy az Európában és nálunk egyaránt nagyban elterjedt Domonkos- és Ferenc-rendek írói gazdag termékeiből oly kevés maradt ránk; ami ezzel egyértékű, annyi elpusztult. Se az előbbi, se a későbbi időből nem tudunk felmutatni irodalmi műveket, melyek a magyar Domonkos-rend tagjainak szellemi hagyománya volna. — Be káros és mily megmérhetetlen veszteséggel jár a magyar haza földjén áthuzódó viharok pusztítása; ezek alatt soha nem pótolható irodalmi kincsek mennek tönkre. A mai világháború pusztításait sem ismerjük még egészen. És szinte féltő, hogy például a csiksomlyói ferences zárdakönyvtárnak a sok becses mű között épen a szent Ágoston reguláját magában foglaló és egyetlen ismert példánya, mely a latin és magyar szöveget parallel állítja szembe, féltő, hogy ez a példány is elveszett.¹

3. A Domonkos-rendű kódexek írásának *helyére* vonatkozólag is kevés adatunk van; de ezek hiánya mellett is tudunk következtetés útján megállapításokhoz jutni. Egyik kéziratunk sem mondja meg, hol készült. A másolók tartózkodásának helyi ismerete nyújtja a szükséges topografiai adatokat.

Váci Pálról Ferrarius Zsigmondnak: «De rebus Ungaricae provinciae Sac. Ord. Praedicatorum»² (Viennae, 1637., 449. és 529. l.) c. műve alapján tudjuk, hogy «*scripsit et transtulit* — sc. fr. Paulus Ungarus Vatiensis — Regulam et constitutiones Sororum Ord. Praed.

nyelveken, hanem a konventeket összekapcsoló hivatalos latin nyelven készültek s ezekhez a sororok vajmi keveset érthettek. Mindenesetre rendkívül érdekes s fölötté értékes volna, ha idővel előkerülnének a magyar Domonkos-íróknak tudományos alapon megszerkesztett művei. Egy Váci Pálnak magas rendi hivatalánál fogva kellett ismernie az akkor európai tudományos s irodalmi színvonalon álló műveket, melyek egyike-másika honi földre is mindenesetre eljutott. A tárgyalás nyelve a latin; de lehetséges a feltevés, hogy a magyar Domonkos-atyák magyar nyelven is értekeztek egymással s ezen a honi nyelven is értékelték a nagy írók nagy műveit. Bár volna ennek irodalmi adata, mely több és rendszerezettebb az eddig ismert szójegyzékekénél. De becsesek nekünk a megmaradt s az egyetemes irodalom szemében kevésbbé eredeti s önálló értékű kéziratok is és főleg azok, édes hazai nyelvünk miatt.

¹ Lásd Dézsi Lajosnak: «Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása Bánffy (Coelius) Gergelytől 1537-ből». Budapest, 1900.

² Viennae, 1637., 449. és 529. l.

in Hungaricam linguam de verbo ad verbum et alicubi maioris claritatis ac Hungarici sermonis leporis gracia ad sensum, anno 1474., absolvitque die S. Remigii, in conventu Sigetii pro Insula leporum». Ugyane műben még hozzáteszi Ferrarius a Sigethiensis szónál: «...ut autentica exemplaria, quae *apud me sunt*, attestantur». A ma Birk-kódexnek nevezett kézírásos szövegpéldány tehát 1637-ben is Bécsben volt, a Domonkos-rendnek a birtokában, ahova mindenesetre a török elől menekült magyar apácák vitték egy századdal előbb s ahonnan a rendnek eltörlése alkalmából kerülhetett a cs. és kir. udvari könyvtárba, ahol ma is található.

Ugyancsak a Nyulak szigetén élt és itt is dolgozott Ráskai Lea. Ezekből az adatokból megállapítható, hogy a Birk-kódex, továbbá a Margit-legenda, a Példák könyve, a Cornides-kódex, a Domonkos-legenda és a Horvát-kódex a mai Margitszigeten készültek. Ez volt abban az időben a legforgalmasabb és legtevékenyebb és ennek alapján talán a legmagasabb irodalmi színvonalon álló kolostora a magyar Domonkos-rendnek.¹ A Ráskai Leával együtt élő és vele együtt dolgozó két apácátárs szintén itt végezte törlejtő mesteri munkáját.

Sövényházi soror Márta írása ellenben Nagyváradon készülhetett, mert amely esztendő a kódex másolásának évjelzése mutat, abban a Domonkos-apácák a török elől menekülve, Nagyváradon huzták meg magukat, ahonnan felfelé Pozsonyba, majd Nagyszombatba vonultak. Minthogy Sövényházi Márta egy időben dolgozott az Érsekújvári- és Thewrewk-kódexeken, azért azt mondhatjuk, hogy ez utóbbi is ott készült.² A többi Domonkos-eredetű kódexünkre vonatkozólag topografiai ismeretünk nincsen.

A másolás idejének és helyének megállapítása után önként következik még, hogy Ráskai Lea egyszerre dolgozott a Margit-legendán és Példák könyvén, valamint azok befejezése után a Cornides-kódexen és Domonkos-legendán. Ezeknek írása ugyanis

¹ Nem szívesen említjük, de az igazság erejénél fogva meg kell tennünk azt a kijelentést, hogy éppen ezidőt a margitszigeti Domonkos-kolostor a legindisciplináltabbak közé tartozott. Vajjon a látogatók frekvenciája, vagy a bőséges vagyoni állapot, avagy talán a sorortársak előkelő családi kapcsolata okozta-e (V. ö. *Ersekújvári-kódex*, Előszó XXI. lapjával.), most nem keressük. A török invázió ellen szükségképpen való menekülési kényszer éppen jókor jött, mert ezt a kolostort a hivatalos rendi elöljárók éppen komoly korrigálásnak kívánták alávetni. Tény azonban az, hogy — tudunkkal — a legtöbb szellemi intelligencia ennek a kolostornak a lakói között volt található. (Az irodalmi műveltség és diszciplinátlanság talán még sincs okozati viszonyban egymással, ámbár felszínes alapon a kettő között bizonyos kapcsolat létesül.)

² V. ö. Nyelvelmélet IX. köt. Előszó XVII—XXI. ll.

egy helyhez, a Margitszigethez fűződik és egy időre, 1510-re, illetőleg 1514—1519-re esik.

III. A magyar Domonkos-rendi író-másolók irodalmi érdemeinek felsorolásában harmadszor külön helyet kell biztosítanunk az írók szellemi munkája értékelésének és vele kapcsolatban a könyvdíszítéseknek. És ezt tekintjük a Domonkos-rend részéről régi irodalmunk harmadik fokú alapozásának.

1. a) *Ráskai* Lea munkáján a szorgalmas tevékenységen kívül nagyobbfokú önállóságot felfedezni nem sikerült. Ő szorosan ragaszkodik a másolásra kijelölt szöveg hűségéhez; azon nem módosít, mert nem mer és nem kíván módosítani. Található ugyan néhány írói megjegyzés kézírása között, de ezek helyi vonatkozásúak csupán, a maguk nemében értékesek, de egészen érzelmi s így kevésbé irodalmi jelentőségűek.

b) *Sövényházi* Márta munkájában külön kiemeljük az interpoláció érdemét. Mikor az *Érsekújvári*-kódexben másolja a Krisztus kínszenvedéséről szóló taktátust, mely a nap hét órája szerint tagozódik: olyan imaszövegeket szúr be, melyek nincsenek meg a vele egyébként teljesen egyező és valóságban egy eredetire visszavihető *Vitkovits*-kódexben, sem a *Miskolczy-Töredékben*. Ez a két utóbbi kisebb terjedelmű kódex ugyanis szövegezésében egészen hiven egyezik azzal az előadással, mely az *Érsekújvári*-kódexben található. A három kódex kapcsolata oly szoros, hogy nemcsak az eredeti szöveg közösségét, hanem a fordítás azonosságát is feltehetjük. — Az *Érsekújvári*-kódexben alkalmazott imarészletek a másik kettőből teljesen hiányzanak. Föltevésünk szerint ezeket *Sövényházi* Márta illesztette az általa másolt *Érsekújvári*-kódex szövegei közé. Növeli még *Sövényházi* Márta munkájának érdemét az a tény, hogy ezek a betoldott imaszövegek hiányzanak az eddig előkerült s megtekintett öt latin, XV. századi kéziratból is. Azt kell tehát mondanunk, hogy ezeket maga *Sövényházi* Márta illesztette a maga magyar szövegébe.¹ — Még külön is ki akarjuk emelni ennek a szorgalmas és

¹ *Volf* György a Nyelvtár IX. kötetében az Előszó X. lapján mondja, hogy az *Érsekújvári*-kódex a főírójának, úgyszólván szerkesztőjének *Sövényházi* Márta tekinthető. Másutt meg (XVII. l.) megoldatlanul hagyja a felvetett kérdést: «Hogy *Sövényházi* Mártáék már így együtt egy könyvben találták-e vagy ők hordták egybe» a másolt szöveganyagot, «azt eldönteni nem lehet». Véleményünk azonban, melyet főntebb s másutt kifejeztünk, megadja a megoldást és eldönti ezt a felvetett kérdést. Az *Érsekújvári*-kódex jelzett helyére *Sövényházi* soror Márta illesztette a találóan odaillő imaszövegeket, melyeknek számegysége is megfelel ez alapul szolgáló contemplatio tagozódásának. V. ö. «Speculum humane salutis» és a magyar kódexirodalom» c. dolgozatommal, mely a M. Tud. Akadémia Értesítőjének 272—273. számában jelent meg, ahol parallel helyek is találhatók. L. továbbá a magyar

mindenesetre tehetséges dömés sorornak azt az érdemét, hogy épen ő másolta a verses Katalin-legendát, mely a maga nemében — az irodalmi vélemények szerint — egyedül álló szerkezet az európai Katalin-legendák családágai között. *Sövényházi* Mártát tekinthetjük tehát eddigelé a legtehetségesebb és legműveltebb apáca-íróknak, aki *tudott latinul is*, amint ezt a közbeszúrt és elég sűrűn alkalmazott latin idézetek is igazolják, melyek néhol kisebb szakaszokká növekednek. Hosszabb részleteket idézhetnénk illusztrálásul, de jelen esetben legyen elég az egyszerű megemlítés.

2. a/ *Sövényházi* Márta kezeirásában a legszebb Domonkos-kódexek maradtak ránk. *Ráskai* Lea írása is tiszta és könnyen olvasható; betűvetése is rendszeres, vonásai előkelők s biztosak: *Sövényházi* Márta azonban nemcsak a betűvetésben volt gyakorlott és a szakaszbeosztásban szintén kiválóan ügyes és jó ízlésű, hanem eléggé sűrűn alkalmazza — az új lapon és második hasábon mindig — az iniciál-diszítéseteket, sőt önálló képeket is rajzol.¹ A szakaszok kezdőbetűinek egyszerűbb vagy nagyobb jellegű kifestése gyakori az *Érsekújvári*-kódexben, melyeken a kézvonás természetes kedvessége és ügyessége nyilván szembeötlő. De finom érzékkel alkalmazza a kezdőbetűk mezőinek képekkel való betöltését, illetőleg kifestését is. Természetesnek találjuk, hogy mindenkor a Krisztus-fejeket rajzolgatja, melyeken a kvatrocento festőinek hatása látszik.² Mindenütt a bizanci stílus schematikus Krisztus-fejét igyek-

Domonkos-rend Jubileumi emlékkönyvének 222—256. lapjain az eredeti kódexlapok reprodukcióját. (*Érsekújvári*-kódex 49. l. a *Speculum hum. salv.*-nak egy 1473-ban készült latin kéziratával. Dr. Horváth Sándor: «A szent Domonkos-rend multjából és jelenéből». Budapest, 1916.)

¹ V. ö. a Nyelvtár IX. kötetében Volf György leírásával: Előszó XI—XII. ll., továbbá Toldy Ferencnek: «Régi magyar passió rajzokkal» (Pest, 1856.) c. művével, melyben megtaláljuk *Sövényházi* Márta rajzait (13) egyszerű fametszetekben. 179—238. ll. és külön egy Krisztus-fő iniciális diszítést a 63. lapon. Elfogadjuk Volf György véleményét, melyet a Nyelvtár idézett kötetének Előszavában fejt ki Toldyával szemben. «Toldy Ferenc azt hiszi ugyan, hogy a képeket nem *Sövényházi* Márta, a másoló apáca, hanem valamely miniator készítette, mint az külföldön is szokásban volt» (Toldy i. m. XIV. l. jegyz.) és ez alapon «jámbor magyar barát» tulajdonítja; de kétségtelenül téved — és ezt valljuk mi is — mert a színezés határozottan *Sövényházi* Márta írófestékeire vall, a rajzban pedig, ami még fontosabb, lehetetlen ugyanannak téntárára, tollára, kezevonására rá nem ismernünk». (Nyelvtár IX. köt., XI. l.) A kódexírás és diszítő-festés egy kéz műve kétségtelenül. Azonban lehetséges, hogy a képek festését később, utólag végezte ugyanaz a másoló.

² Toldy Ferenc helyesen véli, hogy ezeket a képeket rajzolójuk: «a templomok és klostromok folyosóin látott festmények után képezte», ámbár — mint Toldy F. mondja — «a feltűnőleg hibás arányok, s az alakok szinte nagy mértékben hibássága azt mutatják, hogy a jámbor magyar barát itt nem mint másoló működött». (I. m. XIII. és XIV. l.)

szik utánozni.¹ Mélyebb tanulmányokat ugyan nem végzett, de a természetes ösztönszerűségnek és vallásos szellemének egyszerűségével illeszti egészen szabályos elhelyezés szerint a Krisztus-fejre a vércseppeket a homloknak tövissel átszúrt helyeire. Mindenesetre eredeti ötletre vall, hogy a nagy kezdőbetűbe stilizálta bele a Megváltó fejét és a háttérbe keresztet alkalmazott, mely a szemlélőben az érzelmi hatást csak jobban biztosítja. Az *Érseküjvári*-kódexben több helyen alkalmazza az illetén megrajzolt és megfestett azonos iniciáldiszitést, de a Krisztus fejének elhelyezése és megrajzolása a részletekben mindenütt különböző.

b/ *Váczi* Pál szellemi munkájának kiváló érdeme az, hogy az eddigi magyar írók módszerétől teljesen függetlenül, önállóan fordít és szövegez. Ő az egyedüli, akiről kétségbenvonhatatlanul állíthatjuk, hogy maga fordította azt a szöveget, mely neve alatt ránk maradt. *Ferrarius* művéből tudjuk ezt; ez a munka pedig az eddigi ismeretek szerint nem közöl téves adatokat. Egyébként is a saját szemeire hivatkozik, amikor ezt a fordítás-szöveget, mint becses Domonkos-eredetű irodalmi kincset, nagy értéknek tekint. — *Váczi* Pál munkája valóban nagy értékű, mert az egész magyar kódex-irodalomban senki sincs ezideig más, akiről kétségtelenül állíthatnók, hogy eredeti fordítója és nem másolója a tőle származott kéziratnak. A fordítást *Váczi* Pál hűséggel és magyaros nyelvi érzékkel végezte, amint azt már *Ferrarius* is megjegyezte. A fordítás továbbá a nyulakszigeti Domonkos-rendi apácák számára készült; és ez a legrégibb magyar nyelvű ránk maradt szerzetesregula és apáca-konstitúció. (Lásd fentebb.)²

Külön kiemeljük *Váczi* Pálnak *illumináló munkáját*, vagyis azt a művészi tevékenységét, hogy aquinói szent Tamásnak «Prima

¹ V. ö. Toldy előadásával: «Sőt, ha a compositióra nézve is, mely többnyire nem épen rossz, megengedjük, miszerint más ily passiói képeket használt, egy érdeme mégis marad — t. i. Sövényházi Mártának —: a kifejezésre törekvés, úgy hogy bármily széptelenek is a képecskék, azt legalább nem mondhatjuk, hogy maguktól nem beszélnek. S már ez talentumra mutat, de melyet semmi útmutatás, semmi iskola nem fejtett s nem igazgatott; sőt a redők, és amennyiben van, az architektura tárgyalása bizonyos öntudatlanságra s inkább byzanti, mint ó-német példányok gyakori látására mutat.» (I. m. XIV. l.)

² *Ferrarius* maga alkotta-e meg a V. P. rendtársának magyar fordításáról a kritikai véleményt, vagy a mástól hallottat reprodukálja: eddigelé nem sikerült eldönteni. *Ferrarius*nak, a bécsi legrégibb Akadémia első s nagyhirű tanárának, a theologiai tudományok magisterének egyik legrégibb magyar kódexről, a ma *Birk* név alatt ismert kódexünkről, 1637-ben kifejezett irodalmi véleménye értékes adatul szolgál kódexirodalmunk megbecsüléséhez. Tudunkkal ez a vélemény az első és legrégibb, mely hiteles bírálatot mond az 1474-ben készült szent Ágoston-regula fordításáról.

pars summae theologiae» című s 1477-ben Velencében kiadott incunabulumát diszitó és kezdőbetű-festéssel, továbbá rendszerezett címfelírásokkal látta el, amint erről sajátkezű írása tanuskodik. Váczi Pál, a művészetek és teológiai tudományok magistere ezzel az illumináló munkájával egészen egyedül álló érdemeket szerzett régi irodalmunk megalapozásában. Az általa diszitett ősnymtatvány szerencsére megvan az esztergomi főegyházmegyei főkönyvtárban, ahonnan a legfőbb igazgatóság szíves engedélyéből tanulmányozás céljaira megkaphattank.¹ — Váczi Pál a saját kézírásával igazolja a mű végére írt szavaival a becses diszitó munkát és ebből megtudjuk, hogy a festéssel 1480-ban foglalkozott. Sajnos, nem mondja meg, hol végezte ezt az esztétikai műveletet.² — Nem mellőzhető az a gondolat sem, hogy Váczi Pál éppen ezt a munkát, szent Tamásnak Summa-ját illuminálta; mindenesetre azért, mert ő ebben a teológiai ismeretkörben volt legjártasabb; másodsor, mert ezzel rendi hovatartozandóságát is kifejezte; harmadszor talán, hogy ezzel a diszitó munkálattal igaz tudányszeretetét is igazolja.

c/ Garay Pál írta a *Kriza*-kódexet, melyben az eddig ismeretett kódexek közül a legtöbb diszítés található. Nemcsak írása egyedül álló, betűinek gyönyörűen megrajzolt formáival, hanem és főleg gyakran alkalmazott festményeivel is. Rajzai legtöbbször egész oldalra terjednek, sőt néhol a lapot teljesen kitöltik. Diszítései hármassal motivumban jegecesednek ki. Világosan megkülönböztethető a kódexben a naturális, a román és késői renaissance hatás. A kódexben található első kép a legkialakultabb és legpregnansabb. Ebben a késői renaissance stílusra vall az oldalt elhelyezett akan-tuszlevél a szabályos vonalkeretben és benne a párkánydís. Világosan látható a kapuszerű keret és fölötte a koronázó párkány. A betét külön egységet alkot. A benne elhelyezett babérkoszorú a

¹ Köszönetet mondok Klinda Teofil dr. prelátus-kanonok úrnak, mint főkönyvtárnoknak szíves előzékenységeért és Keményffy Dániel plébános-könyvtárnok úrnak ismételtelen tapasztalt lekötőező és mindig kedves szíveségeért.

² Váczi Pál az illuminálást 1480-ban végezte sajátkezű és rendkívül értékes, mai napig is meglévő bejegyzése szerint. Ez az eredeti példány az esztergomi főegyházmegyei főkönyvtár tulajdona s ott «Inc. II. 6. XV.» jelzés alatt található egykorú, de újabban kiegészített, préselt bőrkötésben. Az ősnymtatványnak M₁₁ oldalán, a baloszlopon alul a következő, piros festéssel írt bejegyzés olvasható: a nyomás helyének és dátumjelzésének sora (Venetiis MCCCCLXXVII.) alatt: «Illuminavi Anno domini M^oCCCC^oLXXX^o Et finivi librum illuminando sexta feria in die S. Thomae Cantuariensis infra octavas Nativitatis Verbi Dei incarnati filii Dei Altissimi et beatissimae Cristiferae Mariae in divina et humana natura unius Spiritus Sancti. Cui laus et gloria. Ego frater Paulus de Wacia Magister in Artibus et Theologia. Amen.»

centrumot hangsúlyozza és a szimmetria tengelyét jelzi. Az oldalt futó akantuszelevelek Rafaelnek — a vatikáni loggiákban található — falfestményeire emlékeztetnek, mintegy jelezve annak magyarországi hatását. A színezés és feltelhelyezés az egyszerűség és nemesség hatását keltik. A piros, kék, zöld és arany színek harmonikusan vannak elosztva. Világosan látszik az egészen, hogy nagy szeretettel díszítette körül Garay Pál a vallásos gondolatot és hitigazságot kifejező jellegzetes szavakat. Így a rajzokban megtalálható az etikai és esztétikai egység. Az alkalmazott elég nagyszámú rajzok nem azonosak; ahány a rajz, annyiféle bennök a tárgymegválasztás, azok szerkezet-egysége, továbbá a beosztás és az elrendezés.

A magyar Domonkos-rendnek irodalmunk megalapozásában végzett illetén munkája föltétlenül nagyértékű. Tiszteletet érdemelnek és biztosítják a maguk számára az irodalmi elismerés babérágát.

IV. Hátra van még a magyar Domonkos-rendnek negyedik irodalmi érdeme, vagyis — főleg a Domonkos-kódexekben — a Domonkos-írók műveiből való fordításnak rövid összegezése. (Jelen esetben inkább csak az egyes gondolatokat állapítjuk meg erre a nagyterjedelmű témára; máskorra hagyván a tüzetes kidolgozást.)

Természetesnek találjuk, hogy főleg ezekben a Domonkos-eredetű kódexekben tekintélyes a Domonkos-rendű nagy szerzők műveiből való fordítás. Minden rend a saját íróit becsülte elsősorban. Tette pedig főleg azért, mert benne a saját rendi szelleme közösségét látta és némi dicsőséget érzett a maga részére is, ha valamelyik szerzetestársának irodalmi termékét az egyház autenticitásával tűntette ki; és mert ezen az alapon a saját szerzete szellemének felmagasztosítását láthatta és belőle mindenesetre csak mélyebb gyökerek szerint szívhatta a rendben megszokott és gyakorolt tiszta és nemes gondolkodásmódot. Mindenesetre reávetődött és reáarakódott az egyazon szerzet fiának művére s abból kifejeződött az épen azt a szerzetet jellemző sajátos rendi karakter, mely a kolostor minden zegében-zugában otthonos lehetett.

A szerzetes-írók rendjök kebelén nőttek fel, ott szívták lelkökbe és szívökbe az éltető áhitatot és tisztultabb gondolkodásmódot; vagy legalább ott gyökerezett és erősödött érzés- és gondolkodásmódjuk, ahol a szabályos napirend szerint előírt rendes áhitatgyakorlataikat végezték. Itt telt meg, itt termékenyült meg értelmök az uralkodóan színes gondolattal és itt kezdett fellángolni szívök a szent rendi áhitatra.

Mélyen érthető tehát, ha minden szerzetes a maga szerzetének íróit s azok munkáit szerette elsősorban olvasni és másolni; azt

kivánta fordítani és ezzel kívánt az újabb nemzeti testvéreknek a maguk nyelvén is kedveskedni.

A Domonkos-kódexekben csakugyan tisztán látható ez a rendi központosító törekvés.

A Domonkos-rendnek a középkorban igen kiváló írói voltak. Értékre és formára nagy munkák kerültek ki a Domonkos-rend íróinak keze alól, melyeket az egyház helybenhagyott s melyekre ráűtötte a hitelesség bélyegét. Ezeket a munkákat azután rendszerint lefordították, ahol Domonkos-rendű atyák újabban megtelepedtek. Akarták, hogy ami helyes és üdvös volt az egyik nemzet fiainak az egyház és lélek ítélete szerint, abban a helyesben és üdvösben részesüljenek más nemzet fiai is. És ez nemes törekvés; sőt hasznos, mert ennek nyomán készülnek az egyes nemzetek nyelvére az egyes kiváló művek fordításai.

A Domonkos-rendű íróknak nagy befolyása volt a magyar irodalomra; de főleg a középkorban mutatható ki nagyobb mértékben az irodalmi hatás. Ekkor szerezte ez a rend a magyar litteratura megalapozása körül is legnagyobb irodalmi érdemeit.

És ez az érdemszerző munka kettős irányban folyik. Az egyik a Domonkos-íróknak, illetőleg munkáiknak a) *indirekt* hatása, b) a másik a *direkt* befolyás.

a) Az elsőbe tartoznak a következő írók, kiknek irodalmi hatását még ezideig nem tárgyalja összefoglaló tanulmány:

α) *Herolt János*, kinek «*Sermones*» és «*Promptuarium*» c. művei erős hatással voltak a magyar kódexirodalomra.¹ — Második

β) *Vincentius Bellovacensis*, kinek «*Speculum historiale*» c. műve volt nagy befolyással kódexirodalmunkra. — Harmadik író a hatás arányát tekintve

γ) *Gerardus de Fracheto*, kinek «*Vitae fratrum*»-a mind az öt könyvében érintkezik a magyar kódexirodalommal. — Negyedik író

δ) *Theodoricus de Appoldia* és az ötödik

ε) *Mamachius*. Ez utóbbi kettő újabb időben kapcsolódik a Domonkos-legenda révén nemzetünk irodalmához.

b) A magyar kolostori irodalomra nagyobb és *egyes* hatással volt és pedig függő viszony szerint:

α) *Ludolphus de Saxonia*, kinek «*Speculum humane salutis*» című műve hű szövegegyezés szerint kapcsolódik bele irodalmunkba. Nincsen ugyan nekünk teljes *Speculum*-fordításunk, mint

¹ Az egyes írók műveinek a magyar kódexirodalomra való hatását máskor kívánjuk összegezni; legyen itt elég csupán az írók nevének és műveinek megjelölése.

a franciáknak vagy németeknek, de amilyen terjedelmű érintkezés megállapítható, az a szöveg teljes és önálló hűségén nyugszik.

β) Második Domonkos-rendű nagy író *Antoninus*, firencei érsek, akinek «Chronicon» című műve alapul szolgált Gerardus de Fracheto «Theodoricus de Appoldia» és «Mamachius» c. műveivel együtt a Domonkos-legenda szövegének.¹ *Ráskai* Lea már ilyen konglomerátum szerint megszerkesztett s magyarra fordított szerkezetet másolt 1517-ben. *Antoninus* műve továbbá forrása a *Sienai szent Katalin* legendának is.² Ellenben — bár irodalmunkban felmerült a vélemény — nem bizonyult szorosnak *Antoninus* művének a *Brigitta*-legendával való érintkezése,³ melyre pedig többször rámutattak.

γ) Harmadik helyre tegyük azt a nagy és vezéríró a Domonkos-rendből, kinek hatása minden mástól függetlenül állapítható meg: *Jacobus a Voragine*-t, kinek «Legenda Aurea»-ja egységek szerint a legnagyobb arányban hatott kódexirodalmunkra. Alig van kódexirodalmunkban legenda, mely közelebbi vagy távolabbi kapcsolatban nem állana ezzel az őс legenda-gyűjteménnyel, mely nemcsak a mi irodalmunkra, de más nemzetekére is nagy mértékben hatott.⁴ De mégis tudunk felhozni legenda-egységeket, ha nem is nagy számban, melyek nem ezen a gyűjteményen nyugsznak, hanem *Petrus de Natalibus*: «Catalogus Sanctorum» című tizenkét könyvre oszló művén.⁵

Külön kívánjuk kiemelni a *Legenda Aurea*nak közvetett hatását, vagyis azt, melynek alapján *Varszói* Jakab művét használta *Temesvári* Pelbárt nagy művének megírásához és ez a Pelbárt-

¹ V. ö. *Katona* Lajosnak: «Az Ehrenfeld- és Domonkos-kódexek forrásai» (Irodalomtört. Közl. 1903.), továbbá ugyanazon szerzőnek 1902-ben megjelent cikkével: «Az Ehrenfeld-kódex hibás és hiányos fordításai». (Magy. Nyelvőr.)

² Nyelvméltár X. kötet 84—131. l. A fordítás eléggé hű, több helyen szóról-szóra haladó a szakaszok egymásutánjában is. Található ugyan több helyen kihagyás, az *Antoninus* művében terjedelmesebb a szöveg és másutt betoldás; de az egységesnek mondható szövegkapcsolatot ezek az eltérések kevésbé zavarják. A kollaterálást a Magy. Tud. Akadémia incunabulum-példányának szövegével végeztük. — Megragadjuk az alkalmat, hogy a Magy. Tud. Akadémiai Könyvtár vezetőségének, főleg *Szily* Kálmán főkönyvtárnok úrnak, mely köszönetet mondjunk mindenkori lekötőező nagy szívessegeért. Ugyanennek, valamint a Magy. Nemzeti Múzeum könyvtárigazgatóságának — ez utóbbinál *Sebeslén* Gyula főkönyvtárnok úrnak — kiváló köszönettel tartozunk és tartozik a Domonkos-rend azért, hogy a Domonkos-származású kódexek eredeti példányát fényképfelvételre kegyesen átengedni szívesek voltak. Ez uton is kifejezzük köszönetünket.

³ Nyelvméltár X. kötet 101—102. l.

⁴ Az érintkezés adatait másutt közöljük.

⁵ V. ö. *Synopsis legendarum praedicatorumque ex codicibus Hungaricis ratione habita Catalogi Sanctorum Petri de Natalibus composita*. Budapestini, 1914.

szerkezet került fordítás útján a magyar kódexirodalomba. Ennek aránya sincs összegezve ezideig, ámbar adataink itt is rendelkezésre állanak.

2) Negyedik helyre tesszük a nagy német misztikus író, *Seuse Henrik Amand*-ot, kinek «*Horologium aeternae sapientiae*» című műve teljes hűséggel kapcsolódik a megjelölhető fejezetekben kódexirodalmunkhoz.¹ Igaz, csak a *Nagyszombati-kódexben*² hatott irodalmunkra ez a nagyhirű munka, de annak első 165 oldalán szoros egyezésben találjuk a két szöveget a kollaterálás eredményeül.

Seuse Henrik Amand megnevezett művének és ennek alapján a miszticizmusnak hatását főleg a Domonkos-rendi irodalom szempontjából tekintjük elsőrendűnek, mert ezzel a munkával lépett a tudományos munkásságú Domonkos-rend tudományos formában is magyar földre. *Jacobus a Voragine*, *Antoninus*, *Gerardus de Fracheto*, sőt *Herolt János* stb. munkái nem domborítják ki a nagy Domonkos-rendnek, mint tudományokkal foglalkozó rendnek filozófiailag mélyebben kiművelt szellemét; míg *Seuse* Henriknek ez a műve a szó szoros értelmében vett — s tudományosan kidolgozott — misztikus munka, melynek fordításával nemzetünk irodalmába belekerült a theologiai igazságoknak bölcséleti alapon álló tudományos tárgyalása.

¹ <i>Nagyszombati-kódex</i>	1— 15. l., megfelel	<i>Hor. sap. lib. I., cap. II.-nek,</i>
«	« 15— 49. «	« « « cap. III.-nak,
«	« 49— 86. «	« « « cap. IV.-nek,
«	« 86—113. «	« « « cap. XV.-nek, és
«	« 113—156. «	« « « cap. XIV.-nek.

A szövegezés mindvégig hű és teljes; sem nagyobb arányú kihagyás, sem betoldás nem zavarja a gondolatok, sőt mondatszerzetek rendszeres kapcsolatát. *Seuse* H. A. *Hor. sap.*-ból csak néhány kiadást ismer a szakirodalom. A legrégibb — állítólag 1470-ben Párisban készült; a második, az elsőnek lenyomata 1479-ben, Velencéből került ki. Ismerjük még a velencei 1492. és 1539. (nem 1536!), majd a kölni (*Joh. Landen*) 1496., 1501., 1503., 1509.; a nürnbergi 1479., 1729.; a párisi (*J. Petit*) 1511., 1578-ik, továbbá a nápolyi 1658. évi kiadásokat. Újabbban *Reg. Braun* O. Pr. Kölnben adta 1724-ben, míg *Strange József* 1861-ben; azonban mindkét kiadás hiányos. Szükséges volna, mint *Bihlmeyer Károly* dr. mondja (*Heinrich Seuse, Deutsche Schriften, Stuttgart, 1907., 163. s köv. l.*) újabb kritikai kiadás. A kéziratos régi irodalom nagyobb számú másolásokról tud; a nagyobb könyvtárakban majdnem mindenütt találunk főleg latin nyelvű kódexmásolatokat. Magyarországon szorgos kereséssel sem sikerült egyetlen kódexszöveget sem találnunk, sőt a későbbi kiadásokból is kevés példány forog közkézben. Jelen cikk írójának birtokában van egy — a bejegyzés szerint — 1418-ból származó szép latin nyelvű pergament-kódex és a nápolyi kiadásnak egy teljes példánya.

² Nyelvelméltár III. köt. 1—49. (128.) l. A kiadás nagyon hiányos. Mődunkban volt az eredeti *Nagyszombati-kódexszel* való pontos összevetésben megállapítani s összegezni az eltéréseket, melyek igen nagy számban találhatók.

A magyar kódexirodalomban a scholasztikának külön művelését nem találjuk. Nincsen ugyanis olyan kódexünk vagy önálló részletünk, mely szorosan és összefüggő egységben tárgyalná a scholasztikus nagy műveknek tekintélyes szakaszát. Találkozunk ugyan a nagy aquinói szent Tamás művének egyes idézeteivel, mondjuk excerptumaival de egységes egészet nem fordít magyar kódex. Annak igazolására is alkalmas ez a megállapítás, hogy kódexeink magyar szövege nem az irodalmi és tudományos férfiak, hanem az apácák, esetleg a laikus testvérek lelki szükségletére szolgált.

A Domonkos-rendnek a magyar kódexirodalomra való és négy pontban tárgyalt hatása és ennek alapján érdemei a magyar irodalom megalapozásában értékes és érdemes munka, amiért is mély együttérzéssel veszünk részt a nagymultú rendnek jelen jubileumában. Talán nagyobb arányú számokban a Ferenc-rendnek és íróinak befolyása a magyar kódexirodalomra, De közelebb is állott az akkori magyar irodalmi termékekhez a Ferenc-rend egységes hivatásában. Inkább a néppel foglalkozott ez utóbbi rend, mely tehát közelebb érezhette magát a magyar kódexirodalom termékeihez is; de a másiknak érdeme főleg az irodalmi téren nem kevésbé becse és alapvető.

A magyar irodalom a hétszáz éves jubileumot ülő Domonkos-rendnek az elismerés babérkoszorúját nyújtja irodalmunk megalapozásában kifejtett nemes munkássága örök elismeréséül.

A MENNYISÉGTAN- ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI OSZTÁLY FELOLVASÁSAIBÓL.

Konstans görbületű forgási felületek a Bolyai-féle geometriában.

Vörös Cyrill r. t. 1916. évi október 20-án tartott székfoglaló előadásának ismertetése.

Az abszolút geometriában a koordinátákat úgy lehet választani, hogy a háromdimenziós térre vonatkozó számítások ugyanazok, mint a négydimenziós Euklides-féle tér háromdimenziós gömbi terében. Így az Euklides-féle infinitezimális geometria formulái egyszerűen átirthatók az abszolút geometriába. Pl. a vonalelem kifejezése ebben is ugyanaz, mint az előbbiben; a görbület kifejezése az abszolút geometriában csak egy additív konstansban különbözik a megfelelő közönséges geometriai kifejezéstől. Az utóbbi összefüggés alapján könnyen következtethető, hogy a Riemann-féle geometriában a pozitív és 0 konstans görbületű felületek geometriája mindig elliptikus, a negatív görbületűek közt azonban vannak elliptikus, parabolikus és hiperbolikus geometriájúak; a Bolyai-félében pedig a pozitív konstans görbületű felületek geometriája lehet mind a három fajú, a 0 és negatív görbületűeké mindig hiperbolikus.

A Bolyai-féle geometriában a konstans görbületű forgási felületek alkotóvonalának egyenletét egyszerű alakban kapjuk meg, ha egyik koordinátául az alkotóvonal meghatározandó pontjának tetszőleges kezdőponttól számított ívtávolságát választjuk, másik koordinátaként pedig azon pontnak a forgási tengelytől számított távolságát használjuk.

A felületeket osztályozhatjuk a tengely minősége szerint; így vannak elliptikus, parabolikus és hiperbolikus tengelyű felületek. Az osztályozás történhet még a felület görbülete szerint; így vannak pozitív, 0 és negatív görbületű felületek. Tovább osztályozhatók a felület geometriája szerint s végül a generatrix egyenletében előjövő integrációs konstans szerint. Nem véve figyelembe olyan felületeket, melyek egészen a tér ideális részében vannak, azaz csupán hiperbolikus pontokból állanak, 19 hiperbolikus tengelyű felületet találunk. Ezek közül a közönségesen ismerteken kívül

(sík, gömb, határfelület, egyenlőközü felület) különösebb figyelmet érdemel azon felület, melynek generatrix-je az Euklides-féle geometria tractrix-jának felel meg. E görbe vonalat egyszerű kinematikai szerkezet mozgásával származtathatjuk. Azt találjuk, hogy ennek mozgása a három (Bolyai-, Euklides- és Riemann-féle) geometriában különböző.

A parabolikus, valamint elliptikus tengelyű felületek ideális tengelyre vonatkoztatva, szintén forgási felületek, de származtatásuk reális elemekkel is végezhető s az ideális forgás más egyszerű reális mozgással egyezik. Ezeknek is több fajuk van.

A görbék abszolút elmélete.

Suták József r. tag 1916. október 20-án tartott előadásának ismertetése.

A P_s görbe P pontjához tartozó érintőt, főnormálist s binormálist jelöljük rendre \bar{e}_s -, \bar{n}_s -, \bar{b}_s -sel. Ha már most a \bar{v} egységvektor merőleges \bar{e}_s -re, akkor az \bar{e}_s , $\bar{v} \times \bar{e}_s$, \bar{v} vektorok alkotta triedert a görbe *fundamentális triederének* nevezzük.

A görbe *normalgörbületét* $\frac{1}{\rho_{v_s}}$, *geodetikus görbületét* $\frac{1}{\rho_{g_s}}$ és *geodetikus torzióját* $\frac{1}{\tau_{g_s}}$ definiáló

$$\frac{1}{\rho_{v_s}} = \frac{d\bar{e}_s}{ds} \cdot \bar{v}, \quad \frac{1}{\rho_{g_s}} = \frac{d\bar{e}_s}{ds} \cdot (\bar{v} \times \bar{e}_s), \quad \frac{1}{\tau_{g_s}} = \frac{d\bar{v}}{ds} \cdot (\bar{v} \times \bar{e}_s)$$

egyenletek alapján evidens a következő vektoriális egyenlet-rendszer:

$$\left. \begin{aligned} \frac{d\bar{e}_s}{ds} &= \frac{1}{\rho_{g_s}} \bar{v} \times \bar{e}_s + \frac{1}{\rho_{v_s}} \bar{v}, \\ \frac{d\bar{v} \times \bar{e}_s}{ds} &= -\frac{1}{\rho_{g_s}} \bar{e}_s - \frac{1}{\tau_{g_s}} \bar{v}, \\ \frac{d\bar{v}}{ds} &= -\frac{1}{\rho_{v_s}} \bar{e}_s + \frac{1}{\tau_{g_s}} \bar{v} \times \bar{e}_s \end{aligned} \right\} \dots \dots \dots \text{I.}$$

Ha az \bar{n}_s és $\bar{v} \times \bar{e}_s$ vektorok alkotta szöget ω -val jelöljük, akkor könnyen megállapítható a következő reláció

$$\frac{1}{\tau_{g_s}} = \frac{d\omega}{ds} + \frac{1}{\tau_s} \dots \dots \dots \text{II.}$$

Ha a felület P pontján átmenő egy másik görbe ivét σ -val jelöljük, akkor differenciálással megállapítható a következő egyenlet:

$$\frac{d\bar{v}}{ds} \cdot \bar{e}_\sigma = \frac{d\bar{v}}{d\sigma} \cdot \bar{e}_s \dots \dots \dots \text{III.}$$

Az I., II. és III. alatt levő egyenletek alkotják a görbék abszolút elméletének három *alaptételét*. Ezek nemcsak a görbékre vonatkozó eddig ismert tételeket tartalmazzák, hanem azoknak oly általános alakjait szolgáltatják, melyekből azok, mint igen specialis esetek kerülnek ki.

Egész könnyűséggel kiderül egyenleteinkből, hogy ha \bar{e}_s merőleges \bar{e}_σ -ra, akkor az

$$\frac{1}{\rho_{v_s}} + \frac{1}{\rho_{v_\sigma}} = H, \quad \frac{1}{\rho_{v_s} \rho_{v_\sigma}} - \frac{1}{\tau g_s^2} = K$$

mennyiségek értéke független a két egymásra merőleges görbe orientációjától. Ezeket a mennyiségeket nevezzük a felület *közép- és totalis* görbületének.

Az általános elmélet után a felület organikus görbéire való áttérés egyszerre bevilágít azok természetébe.

Az érintkezés problémája s két tetszőleges görbe kontingencia szögének meghatározása teljes elintézést nyert.

Az I. rendszer alapján könnyű volt kimutatni, hogy csak egy oly görbe van, melyre nézve ρ_{v_s} , ρ_{g_s} és τ_{g_s} az s változónak előre adott függvényei. Ez a problema az existencia kérdése. Ennek megoldása alkalmat nyújtott a görbék definíciójához szükséges s elégséges feltételek számának a meghatározására és számos alkalmazásra, melyek során csak a *Bertrand* s *Cesaro*-féle görbék általánosítását említjük meg.

A SZENT ISTVÁN AKADEÉMIA JEGYZŐKÖNYVEI

Jegyzőkönyv

a Szent István Akadémiának Ö Császári és Apostoli Királyi Felsége, I. Ferenc József halála alkalmából 1916. évi november hó 27-én tartott rendkívüli (hatodik) együttes-üléséről.

Jelen vannak :

Giesswein Sándor elnök elnöklete alatt Bán Aladár, Döry Ferenc, Erdösi Károly, Hellebrandt Árpád, Király János, Kövesligethy Radó, Lörenthey Imre, Mihályfi Ákos, Négyesy László, Rejtő Sándor, Schütz Antal, Suták József, Szabó Zoltán, Szendrey János, Székely István, Vargha Damján r. tagok. — Jegyző : Reiner János főtitkár.

Giesswein Sándor elnök a nagy király haláláról a következő beszédben emlékezik meg, amelyet a jelenlevők mély megilletődéssel állva hallgattak meg:

Meghalt a mi apostoli királyunk és atyánk, meghalt Európa patriarchája. Aki a nyolcvan esztendőn felül is jó erőben volt és nem izelte meg azt, amit a zsoltáros így nevez: fáradtság és fájdalom, aki ifjú erőt megpróbáló viharban rendületlenül kitartott annál a kormányrudnál, hová őt az isteni Gondviselés népének áldásául helyezte, végre is kimerülten, jajszó nélkül behunyta szemeit, hogy a századok halhatatlan királya előtt, kinek életében törhetetlen hűséggel szolgált, örök hódolatát bemutassa.

Midőn két állam nemzetei hódolatos kegyelettel állanak koporsója mellett s velük a gyászban osztoznak a művelt világ lakói, kiket a népgyűlölet hipnózisa el nem kábitott, egy futó pillantásban végig vonul előttünk az a szép darab történet, melynek középpontjában I. Ferenc József lenkőlt alakja áll. Az ő történetírója nem lesz kénytelen írását úgy kezdeni, miként tyrusi Vilmos, a keresztes hadjáratok középkori krónikása évkönyveit bevezeti: «Periculum esse et grandi plenum alea regum gesta describere, virorum prudentium nemo est qui dubitet». Félelem és aggodás nélkül foghat Clio vésnöke minden időben egyenes alakjának megörökítéséhez. De ez most nem a jelen pillanat feladata.

Midőn Hegel 1806-ban látta Napoleont Jenában, elragadtatással írja: «Tényleg csodálatos érzés tölti el az embert, midőn ily hatalmas egyéniség előtt áll, aki egy pontban oly nagy hatalmat koncentrált, lován ülve a világot átkarolja és fölötte uralkodik — lehetetlen őt meg nem bámulni». Hegel néhány év múlva, midőn Napoleon hatalma lehanyatlott, már nem talált rajta semmi bámulni valót. Mert az ő bámulata csak a hatalomnak szólt, mely az ő felfogása szerint a jognak forrása és a nagyság alapja.

Az ily hatalmi nagyságok, mint az üstökösök tündökölnék, tudatlanokat bámulatba és kislelkűeket félelembe ejtenek, de csekély fajsúlyuk miatt igazán koncentráló vonzó erővel nem bírnak.

Elhunyt királyunk nem tartozott a történelem ama nagyságai közé, kiknek a hatalom adott jogot, hanem, akiknek a jog adott hatalmat. Ő nem ama autonom állameszme exponense volt, mely minden isteni örök törvénytől függetlenül önmagából és önmaga nevében alkot jogot és törvényt, hanem igazi letéteményese és hűséges sáfárja volt annak a keresztény állameszmének, melynek fejről szent Ágoston azt mondja: «Rex non a regnando et imperando, sed a regendo et consulendo dicitur». A király tisztje — első sorban — nem az uralkodás és parancsolás, hanem az igazgatás, irányítás és tanácsadás.

Elhunyt királyunk nagysága a lelkiismeretesség kötelességtudása és kötelességteljesítése. Bátran elmondhatta volna magáról, amit Böles Leo byzanci császár taktikájában megirt: «Uralkodói örömről az alattvalók békéjében s boldogságában és az államügyeknek általuk való előmozdításában és támogatásában éljük».

Ferenc József Isten kegyelméből való uralkodó volt, ki ezt a kegyelmet olyannak tekintette, mint amely igazi *gratia gratis data*, nem érdemből folyó adománya Istennek, hanem a mások javára neki adott talentum, melyet hű sáfárként nemcsak őriznie, hanem gyümölcsöztetnie kötelessége. És ez a kötelességérzet vezette őt, bár néha akadályokon, emberi tévedéseken keresztül, a teljes igazságosság útjára.

Az élet szövevényes komplikációi sokszor nehéz problémákat állítanak föl a közönséges halandónak is, ha nem akar véteni, se jobbra, se balra, az igazságosság és méltányosság követelése ellen.

Akik a hajó alsó részén, s talán fényes szalokban kényelmesen üldögélve foglalnak helyet, el sem tudják képzelni azt, hogy annak, aki ott fönna parancsoki hidon áll és teljes felelősséggel irányítja a hajó útját, mennyiféle áramlattal és széliránnyal, szirtekkel és zátonyokkal kell számot vetnie. De aki a tenger természetét ismeri és aki kötelességteljesítésében hidegvérét mindig megóvjá, viharok és zátonyok, scilla és charybdisz között is megtalálja a helyes utat.

Kötelességtudó lelkiismeretessége vezette felséges királyunkat a vihar által felkorbácsolt tengeren keresztül az alkotmányosság biztos és csendes áramába. Az ő alkotmányos érzülete, melynél fogva őt joggal Európa legalkotmányosabb uralkodójának nevezték, nem alulról kicsikart, nem a körülményektől ráerőszakolt pillanatnyi elhatározásából fakadt, hanem egyrészt a saját lelkiismeretességéből, másrészt a nemzet önmérséklő tapintatosságából folyó kölcsönös bizalomnak volt az eredője. Ezért birt az állandóság ama jellegével, mely eltérőleg a forradalmi természetű intézményektől, a továbbfejlesztésnek egyedül biztos alapjául szolgál.

Az igazságosság keresése az uralkodók legnehezebb feladata és legkiválóbb erénye. «Isten, add jogodat a királynak — így szól a zsoltáros — és igazságot a király fiának, hogy igazságosan ítélje a te népedet és méltányosan a te szegényeidet.» (Zs. 71, 2.) «De a király — így szól megint — az Urban bízik és a Főlségesnek irgalmában nem ingadozik.» (Zs. 20, 8.)

Az önszuverenitás hatalma az, ami legkönnyebben eltéríti az embereket az igazságosság egyenes útjától és pedig annál inkább, minél magasabb polcot foglalnak el. De az Istentől nyert jog tudata lelkierőt ad mindenkinek, kinek hivatása vezetni, kormányozni, igazgatni; s ez a lelkierő abban a bizalomban gyökeredzik, hogy az isteni Gondviselés, mely az embereknek különféle életcél és élethivatást adott, mind-egyiknek megadja azt a kegyelmet, mely által kötelességét teljesítheti és az igazságosság mennyei harmóniáját, amennyire az emberileg lehetséges, elérheti.

S ezt az isteni bizalom adta lelkierőt, az *aequam rebus in arduis servare mentem* főlséges művészetét, amely a szellemi nagyságnak igazi vonása, csodál-

hatjuk elhunyt uralkodónk változatos és az emberi kor magas határáig érő élete folyásában, ezt kell nekünk igaz lélekkel s őszintén megbámulnunk. A sokféle lelki megpróbáltatás között tanúsított nyugodt és rendületlen lelkülete, sohasem csüggedő és el nem ernyedő munkakedve és kötelességteljesítése a szellemi hatalomnak magasabb foka, mellyel, nem mint Napoleon ideiglenesen hódít meg szolgalelleket, hanem örök hálára kötelezi le népét, mely, amíg csak él, kell, hogy kötelességének ismerje a kötelességtudás e nemes példáját követni. Mert amit Ferenc József királyban bámulunk, az bámulatraméltó nemcsak akkor volt, midőn ő hatalmának teljességében volt, hanem az méltó arra, hogy bámulja és kövesse a késő utókor.»

Nagy problémák előtt állunk, amelyeknek megoldásában a keresztény világnézetből eredő tudományos meggyőződésnek is részt kell vennie. Ha az elhunyt nagy király kötelességtudásával látunk a feladathoz, célhoz érünk. Adjunk kifejezést őszinte fájdalommal mély gyászunknak. Nagy királyunk emléke mindig be lesz vésve hálás szivünkbe.

Ezek előrebocsátása után javasolja :

iktassa a Szent István Akadémia jelen rendkívüli ülésének jegyzőkönyvébe nagy királyának emlékét, fájdalmának és gyászának jeléül és örök hálás emlékezetül ;

s a legmélyebb fájdalomnak és gyászának a Felséges Trón előtt is adjon hódolatteljesen kifejezést.

Ezek együttérző s egyértelmű elfogadása után elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Fejérpataky László és Mihályfi Ákos r. tagokat kéri fel s az ülést bezárja.

Kmf.

Reiner János,
főtitkár.

Giesswein Sándor,
elnök.

Hitelesítjük :

Fejérpataky László
Mihályfi Ákos.

A III. osztálynak harmadik felolvasó-ülése.

1916. évi október hó 6-án.

Jelen vannak: Négyesy László osztály-elnök elnöklete alatt Bartha József, Bán Aladár, Erdősi Károly, Fieber Henrik, Gulyás Pál, Járosy Dezső, Kőrösy Albin, Sziklay János, Vargha Damján r. tagok. — Más osztályokból: Giesswein Sándor elnök, Székely István I. o. elnöke, Kövesligethy Radó, IV. o. elnöke; Acsay Antal, Mihályfi Ákos, Kiss János, Novák Lajos, Szabó Zoltán r. tagok.

1. Elnök a formálisan megalakult osztály működésének tárgyköreit jelöli meg s a keresztény geniusznak a nemzeti geniusszal a multban való szoros egybefonódását hangoztatta. Osztályunk egyik főfeladata lesz főleg most, — amikor a népek ütköző helyein európai néppé emelték a magyart — a keresztény-magyar szellem bámulatos, örök értékű alkotásait föl kutatni és méltatni; a másik a pártszempontokon felül-emelkedő, önérzetes és meggyőződéses kritika ápolása — az elfogultság veszélye és látszata nélkül. Meleg szavakkal ünnepelte a 700 éves jubileumot ülő Domonkos-rendet; majd elparentálta Concilia Emil (Békesy) nagyszombati apát-kanonokot, kinek irodalmi érdemeit emlékbeszéd fogja megörökíteni.

2. Járosy Dezső r. tag felolvassa székfoglaló értekezését: «Liszt Ferenc és az egyházi zene» címen.

3. Vargha Damján r. t. tart előadást: «A Domonkos-rend érdeme a magyar irodalom megalapozásában» címen.

A IV. osztály első felolvasó-ülése.

1916. évi október hó 20-án.

Jelen vannak: Kövesligethy Radó osztály-elnök elnöklete alatt Entz Géza⁹ br. Eötvös Lóránt r., Löwenthey Imre, Plósz Béla, Rejtő Sándor, Rybár István, Sárközy Pál, Suták József, Szabó Zoltán, Vörös Cyrill r. tagok. — Más osztályokból: Giesswein Sándor elnök, Reiner János főtitkár, Erdősi Károly, Huszka József, Kőrösi Albin, Mihályfi Ákos, Vargha Damján r. tagok. — Jegyző: Szabó Zoltán osztálytitkárhelyettes.

1. Elnök az ülést a következő beszéddel nyitja meg: Amidőn a Szent István Akadémia IV., mennyiségtan-, természettudományi osztályának első ülését szerencsém van megnyitni, bizonyára mindnyájunktól átértett kedves kötelességet teljesítetek, ha hálás köszönetet mondok azért, hogy fényes csarnokában a mi tudományunknak is új hajlékot nyitott, hogy e csarnokba bennünket tagokul befogadni kegyes volt s hogy a székfoglaló tartásának kötelezettsége alól ideiglenesen felmentvén, megadta a működésbe lépés lehetőségét. Magam pedig újra kifejezem meleg köszönetemet azért, hogy az osztályelnöki székbe emelni méltóztattak.

Akadémiánk ez év március 23-án tartott ünnepi ülésének két kitűnő szónoka, fényes előadásban foglalkozott azzal a kérdéssel, vajjon a címében megjelölt iránya nem jelent-e korlátozást a tudományos igazságok kutatásában? Bár mindkét előadó ugyanazon megnyugtató következtetésre jut s bár magunk ilyféle korlátot sohasem éreztünk, mégis szeretnénk a természettudós szempontjából is e fontos kérdéshez szólani. A választ nem is magamnak kell megadnom, megadja minden szubjektivitástól menten az a lényegbevágó különbség, mely az Ó-kor és az Új-kor természettudományi felfogása között fennáll. Mindenki elismeri, hogy a görög elme nem alacsonyabb rendű, mint a miénk, hiszen a geometriában, a filozófiában, a gondolkodás törvényeinek felkutatásában, művészetben és költészetben utólérhetetlent teremtett. Ha mégis a természettudományok terén a régiekkel szemben őriasít haladtunk, ezt nem szellemi fölényünkkel értük el, nem a lefolyt hosszú idő érlelte gyümölcs, hanem a haladást — igen okosan — egy elv feladásával vásároltuk meg: nem kutatjuk többé a régiekkel a *dolgok okát*, hanem Newtonnal a *dolgok változásainak okait*. A változás, amely egy későbbi és egy előbbi állapot különbsége, ezen különbségi természet-

ből folyólag semmit sem mondhat a változónak nagyságáról. Matematikailag úgy fejezhetnők ki e gondolatot, hogy természeti törvényeink differenciális jellegűek lévén, térre és időre vonatkozó partiális differenciál-egyenletekre vezetnek, melyek teljes megoldása, a kezdeti feltételeknek a problémán kívül levő, tehát apriorisztikus ismeretét követelik. Kinyilatkoztatott igazságok azonban a természettudományok terén nincsenek s ezért a végek kutatása szükségképen a mai tudomány körén kívül áll. Általánosan érthetően azt kell mondanunk, hogy Newton Philosophia naturalisát fogadva el, önként lemondunk a végső okok kutatásáról. És ezzel conflictus tudomány és vallás között lehetetlenné vált és korlátlan szabadsággal kezdetjük munkánkat, melyre Isten áldását kérem.

Ezután meleg szavakkal emlékezett meg elnök a nagy veszteségről, amely Zemplén Győző osztálytitkár hősi halálával a Szent István Akadémiát is érte.

2. Vörös Cyrill r. tag felolvassa székfoglaló értekezését: «Konstans görbületű felületek a Bolyai-féle geometriában» címen.

3. Suták József r. tag felolvassa értekezését: «A görbék abszolút geometriája» címen.

Ötödik együttes-ülés.

1916. évi október hó 27-én.

Jelen vannak: Giesswein Sándor elnök elnöklete alatt Bartha József, Dőry Ferenc, Erdősi Károly, Gulyás Pál, Hanuy Ferenc, Király János, Kiss Albin, Kőrösi Albin, Kövesligethy Radó, Lukcsics József, Mihályfi Ákos, Négyesy László, Novák Lajos, Pintér Jenő, Rybár István, Schütz Antal, Suták József, Szabó Zoltán, Székely István, Turi Béla, Vargha Damján, Vörös Cyrill r. tagok. — Jegyző: Reiner János főtitkár.

1. Főtitkár mély fájdalommal jelenti be a Szent István Akadémia három tagjának elhunytát.

a) Zemplén Győző, a IV. osztálynak titkára folyó évi június 29-én Asiagonál hősi halált halt. — Az elnökség a haláleset alkalmából gyászjelentést adott ki s az elhunyt özvegyéhez s családjához részvétíratot intézett. — Az özvegy levélben köszönte meg a Szent István Akadémia részvétét s viszont a Szent István Akadémiának részvétüket írásban fejezték ki: a budapesti tudományegyetem rektora, a kolozsvári tudományegyetem rektora, Kövesligethy Radó a IV. osztály elnöke, Fischer-Colbrie Ágoston, Kőrösi Albin és Szabó Zoltán r. tagok. Nevezetteknek az elnökség megköszönte a részvétnyilatkozatokat. — Az együttes-ülés a tett intézkedéseket helyesléssel tudomásul veszi s főtitkár előterjesztésére Zemplén Győző r. tagnak s a IV. osztály titkárának emlékét jelen ülés jegyzőkönyvében megörökíti s megkeresi a IV. osztályt, hogy emlékbeszéd tartásáról gondoskodjék.

b) Ortway Tivadar r. tag meghalt folyó évi július hó 8-án. — Az elnökség elhunyt tagtárs a koporsójára koszorút helyezett; felkérésére Lukcsics József r. tag a Szent István Akadémia nevében a ravatalnál búcsúbeszédet mondott s az elnökség az elhunyt fivéréhez, Ortway Miksa nyug. curiai bíróhoz intézett íratban kifejezte részvétét a család előtt. — Az együttes-ülés a tett intézkedéseket helyesléssel veszi tudomásul s főtitkár előterjesztésére Ortway Tivadar r. tag emlékét jelen ülés jegyzőkönyvében megörökíti s megkeresi a II. osztályt, hogy emlékbeszéd tartásáról gondoskodjék.

c) Concilia Emil r. tag meghalt folyó évi szeptember hó 28-án. — Az elnökség csak a lapok útján értesült tagtársunk haláláról s táviratban felkérte ugyan Zelliger Alajos r. tagot, hogy helyezzen koszorút a ravatalra és mondjon búcsúbeszédet a Szent István Akadémia nevében, azonban felkérése elkészt.

Főtitkár előterjesztésére az együttes-ülés Concilia Emil r. tag emlékét jelen ülés jegyzőkönyvében megörökíti, a nagyszombati társaskáptalanhoz részvétíratot intéz és megkeresi a III. osztályt, hogy emlékbeszéd tartásáról gondoskodjék.

2. A IV. osztály jelenti, hogy folyó évi október 20-án tartott osztály-ülésén Szarvasy Imre r. tagot osztálytitkárnak választotta. — Tudomásul szolgál.

3. Főtitkár bejelenti, hogy dr. Boromisza Tibor szatmári püspök úr, püspökségének tizedik évfordulója alkalmából 5 ½ %-os 5000 koronás államadóssági kölcsönkötvényt adományozott az Akadémia alaptőkéjének gyarapítására; előterjesztésére a Szent István Akadémia jelen ülés jegyzőkönyvében kifejezi hálás köszönetét az adományt tevő püspök úr iránt, aki ezen és hasonló adományokkal ünnepelte meg püspöksége tizedik évfordulóját s az adományt tevő püspök urat erről értesíti.

4. Az elnökség a III. osztállyal egyetértésben előterjesztést tesz aziránt, hogy a Szent István Akadémia, Shakespeare és Cervantes halálának háromszázados évfordulóját rendkívüli ünnepi üléssel ülje meg, amelynek tárgysorozata lenne: az ünnepi ülést Giesswein Sándor elnök nyitja meg; előadást tart Négyesy László s Kőrösi Albin «Cervantes és művei» címen; s egyúttal felhatalmazást kér az elnökség, hogy a lehetőségig még költői munkálatot is felvehessen a tárgysorozatba. — Az együttes ülés az ünnepi ülés tartását a bejelentett tárgysorozattal elhatározza s felhatalmazza az elnökséget, hogy a tárgysorozatot költői munkálat felvételével kiegészítse.

5. Főtitkár javasolja, hogy változtassa meg a Szent István Akadémia Ügyrendjének 76. §-át a következő kiegészítéssel: A felolvasások az egyes osztályok tudományágai szerint csoportosítva jelennek meg. Az egyes csoportok szerkesztője az illető osztály titkára.

Székely István és Schütz Antal hozzászólása után — elfogadtatik.

6. A Magyarországi Bajtársi Szövetség elnökségének felhívása a Szövetségbe való belépés és az Akadémia tagjai körében való taggyűjtés tárgyában.

Főtitkár előterjesztésére — az együttes-ülés megállapítja, hogy a Szent István Akadémia célja és jellege kizárja a Szövetségbe tagként való belépést; az Akadémia tagjai egyénenként tudomásul veszik a felhívást.

7. Főtitkár bemutatja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság levelét, amelyben megköszöni a Szent István Akadémia közeledését s a kiadványok kicserélésére nézve intézkedik. — Tudomásul szolgál.

8. Meghívó érkezett: A Magyarországi Bajtársi Szövetség Országos Egyesületének 1916 június 11-én tartott alakuló-ülésére, amelyen a Szent István Akadémia képviselőiben résztvett a főtitkár; a Budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem 1916 szeptember 30-iki ünnepélyes közgyűlésére, amelyen résztvett az elnök, főtitkár és a Szent István Akadémia számos tagja; a Kassai Kazinczy-Kör 1916 október 7-iki rendes közgyűlésére, amelyen való képviseletre az elnökség Fischer-Colbrie Ágoston r. tagot kérte fel. — Tudomásul vétetik.

9. A következő könyvadományok érkeztek: A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság megkezdte kiadványai megküldését, megküldve a Protestáns Szemle folyó évi 1—6 füzetét; hasonlóképen az Oesterreichische Leo-Gesellschaft állandóan megküldve közlönyét az Allgemeines Literaturblatt-ot; továbbá beérkezett: Földtani Közlöny 4—6. füzet; Joseph v. Bertalan. Quantitative Bestimmung des Wasserstoffsuperoxyds. Cöthen. 1916; Pancratiusz Sörös. Kardinal Klaudius Vaszary O. S. B.; Kassai Kazinczy-Kör. A kassai magyar színészet százéves jubileuma. 1916 május 13. Kassa, 1916.

10. Elnök jelen ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére Dóry Ferencet és Lukács József r. tagokat kéri fel.

Az I. osztály első felolvasó-ülése.

1916. évi november hó 3-án.

Jelen vannak az elnöklésre felkért Giesswein Sándor elnök elnöklete alatt: Székely István osztályelnök, Acsay Antal, Bitter Illés, Hanauer A. István, Kiss János, Kmoskó Mihály, Mihályfi Ákos, Trikál József, Zubriczky Aladár r. tagok; más osztályokból: Dóry Ferenc, Fieber Henrik, Hanuy Ferenc, Király János, Lukács József, Négyesy László r. tagok, Reiner János főtitkár. — Jegyző: Schütz Antal osztálytitkár.

Székely István osztályelnök megtartja felolvasását : «Szent János apokalipszise és a világtörténet» címmel.

A II. osztály első felolvasó-ülése.

1916. évi november hó 17-én.

Jelen vannak : báró Forster Gyula t. t. elnöklete alatt : Angyal Pál, Áldásy Antal, Erdélyi László, Hanuy Ferenc, Király János, Lukesics József, Novák Lajos, Reiner János, Szendrey János r. tagok ; más osztályokból : Giesswein Sándor elnök, Kövesligethy Radó s Székely István osztályelnökök, Berzeviczy Albert t., Erdősi Károly, Hajdú Tibor, Pintér Jenő, Sziklay János, Vargha Damján r. tagok. — Jegyző : Dőry Ferenc osztálytitkár.

Elnök az ülést következő beszéddel nyitja meg :

Van szerencsém osztályunk őszi első ülését megnyitni s a tagokat tisztelettel üdvözölni.

Nagy sajnálatunkra nélkülözzük elnökünk jelenlétét, ki üdülésre távozott, hogy néhány hét múlva bekövetkező visszatértekor teljes erővel folytathassa fáradhatlan munkásságát.

Már harmadik éve folyik a rettenetes világháború, melyet elleneink a jog- és erkölcsnek, a szerződésnek szentségének, a népek szabadságának, a kulturának hazug álarca alatt, valójában azonban ezeknek és az emberi kultúra legdrágább javainak pusztításával indítottak azok ellen, kik hazájuk fennállását, az emberiség szellemi és anyagi boldogságának feltételeit védik abban az óriási harcban, melyben megnyilatkoznak nemzetünk fényes erényei és erkölcsi ereje.

Tudományos társulataink és intézeteink a háború alatt sem szüntették meg működésüket. Ez nemcsak az erkölcsi erő és győzelem jele — mert már erkölcsi győzelemmel vonultunk a támadók ellen a harcba —, hanem hadseregeink győzelméből folyó dicsőséges békének előjele. Adja a Mindenható, hogy ez mielőbb bekövetkezhessék és az egész nemzet teljes erejét a béke, nagy és terhes munkájára fordíthassa, melyből mi is lelkiismeretes kötelességgel fogunk törekedni saját részünket kivenni. Ezzel az ülést megnyitom.

Erdélyi László r. tag felolvassa «Az aranybulla és revíziói» című értekezését.

A III. osztálynak 1916 december hó 1-re megállapított ülése az országos gyász miatt elmaradt.

A IV. osztály második felolvasó-ülése.

1916. évi december hó 15-én.

Jelen vannak : Entz Géza t. tag elnöklete alatt Kövesligethy Radó osztályelnök, báró Eötvös Lóránt, Lörenthey Imre, Rejtő Sándor, Rybár István, Szarvasy Imre, Vörös Cyrill r. tagok. — Más osztályokból : Dőry Ferenc, Erdősi Károly, Giesswein Sándor, Hanauer Á. István, Kőrösi Albin, Mihályfi Ákos, Reiner János, Székely István r. tagok. — Jegyző : Szarvasy Imre osztálytitkár.

Kövesligethy Radó osztályelnök megtartja székfoglaló előadását : «Vizsgálataok a Föld belsejéről» címen.

Hetedik együttes-ülés.

1916. évi december hó 22-én.

Jelen voltak : Giesswein Sándor elnök elnöklete alatt Bartha József, Bán Aladár, Dőry Ferenc, Erdősi Károly, Gulyás Pál, Hanuy Ferenc, Iványi Béla, Kőrösi Albin, Mihályfi Ákos, Négyesy László, Schütz Antal, Suták József, Szabó Zoltán, Székely István, Sziklay János. Tagányi Károly, Timon Ákos, Vargha Damján, Vörös Cyrill r. tagok. — Jegyző : Reiner János főtitkár.

1. Elnök a Szent István Akadémiának IV. Károly király és Zita királyné Ő Felseégeik iránti mély hódolatát a következő beszédben fejezi ki, amelyet a jelenlevők állva s egyértelmű hozzájárulással hallgatnak meg:

Nagy nap előtt állunk; a magyar nemzet királyt koronázni készül és ennek a jelentőségét sehol sem vették oly komolyan mint Magyarországon, és a király koronázás sehol sem tartotta meg régi hagyományos formáját úgy, mint nálunk. A királykoronázás szertartásai olyanok, mint egy régi dóm, melyet az ősök buzgalma emelt és amely a modern világba bensőséges lelket lehel. Egy szövetségkötés a király és a nemzet, de másrészt a király és Isten között. Van benne valami analógia a papszentelés szertartásai között, mert az egyház, ép úgy, mint a régi zsidók a királyt az Úr fölkejtének tekintik, ki királyi hatalmát Isten jövetéből gyakorolja. Isten nevében uralkodnak a királyok — mondja az egyház imája — és hoznak igazságos törvényt a törvényhozók. Azért teszi le a király a nemzetnek Isten színe előtt az igazságosság és béke esküjét, azért fogadja meg, hogy az igazságosságot, mely nélkül semmiféle társadalom meg nem állhat, mindenkiel szemben gyakorolja, hogy az özvegyek, árvák, szegények és elhagyottak védelmezője lesz, hogy mindazokhoz, kik hozzájárulnak királyi méltóságához mértén jóságos és nyájas lesz, s hogy viselkedése olyan lesz, hogy az uralkodást nem a saját, hanem az egész nép javára viselni látszassék.

S nekünk ilyen királyunk van, ilyent koronázunk, ki népéhez intézett első szózatában így szól:

«Népeimnek igazságos, szeretetteljes fejedelme akarok lenni: alkotmányt és törvényt tiszteletben kívánok tartani. Gondosan fogok őröködni a jogegyenlőség fölött. Állandó törekvésemet népem erkölcsi és szellemi javának előmozdítására, szabadság és jogrend oltalmára és arra irányítani, hogy a társadalom munkás tagjai számára becsületes munkájuk gyümölcsét biztosítsam».

Tudjuk róla, hogy magyar népe között lakni s vele szellemi közösségben kíván lenni. Ő szerető szívét hozza felénk s mivel Sophoklesként:

Χάρις χάρις γὰρ ἐστὶν ἡ τίμιον asi, mi is alattvalói hódolatos szeretetünket hozzuk feléje.

És midőn a koronázási szertartásnál a kalocsai érsek a hercegprímás kérdésére a királyról mondja: «*Et novimus et credimus cum esse dignum et utilem ecclesiae Dei et ad regimen hujus regni*», vele együtt mondja az egész nemzet: üdv a mi királyunknak, ki nemesak az öröklés rendje szerint, hanem a mi szívünk szerint királyunk.

Rex viva lex — mondja a bölcselkedő római imperátor. Szerencsések vagyunk, hogy az európai s így a magyar történelem korszakotkezdő fontos pillanatában oly királyunk van, ki az igazságosság és szeretet jellegéje alatt lép trónjára, ki a magyar ősi alkotmányos szellemet párosítja a modern kor eszméivel. Bizalommal nézünk így a jövő nagy feladatai elé s igérjük, hogy odaadó hűséggel követjük uralkodónk hívó és parancsoló szavát.

Vele együtt hódolattal üdvözljük Magyarországot új nagyasszonyát, felséges királynénkat s e hódoló tiszteletünket a legmagasabb trón zsámolyához óhajtuk juttatni.

2. Elnök az ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére Erdősi Károly és Tagányi Károly r. tagokat kéri fel.

3. Főtitkár mély fájdalommal jelenti be, hogy Geöcze Zoard, a IV. osztály r. tagja a harezteren szerzett betegségében 1916. évi november 26-án meghalt; az elnökség kisorsút tett le a ravatalra, ahol Suták József r. tag mondott búcsúbeszédet; az elnökség továbbá részvétiratot küldött az elhunynak özvegyéhez és a budapesti V. ker. főreáliskola tanári karának. Ezen részvételt megköszönte a lesújtott özvegy nevében Geöcze Sarolta, valamint az V. ker. főreáliskola igazgatója. — Az együttes-ülés a tett intézkedéseket helyeslőleg tudomásul veszi; egyszersmind Geöcze Zoard r. tag emlékét jelen ülés jegyzőkönyvében megörökíti és felhívja a IV. osztályt, hogy emlékbeszéd tartásáról gondoskodjék.

4. Főtitkár bejelenti, hogy Jedlicska Pál esztergomi praelatus-kanonok r. tag

a Szent István Akadémia törzstőkéi gyarapítására «Jedlicska Pál-alapítvány» czimén 6%-os 1000 koronás államadóssági kötvényt adományozott. — A Szent István Akadémia jelen ülés jegyzőkönyvében fejezi ki hálás köszönetét tagjának, aki a Szent István Akadémiát nagy feladataiban adományával is támogatja.

5. A Shakespeare és Cervantes halálának háromszázados évfordulója alkalmából elhatározott ünnepi ülést az országos gyász miatt, majd a koronázásra való tekintettel ez évi december hónapban nem lehetett megtartani. — Erre való tekintettel az együttes-ülés az ünnepi-ülés napját 1917. évi január 21-ében állapítja meg.

6. Főtitkár bemutatja az 1917. évi ülések rendjének tervezetét. — Elfogadtatik.

7. Főtitkár előterjesztésére — az együttes-ülés megállapítja, hogy a Szent István Akadémia jövő évi Értesítője 1917. év március, május, november és 1918. január 1. és 15. közötti időben jelenik meg.

8. Főtitkár bejelenti, hogy az évi mérleg és zárszámadás pontosan csak az év végén lévén megállapítható, a költségvetési javaslat is csak ezek elkészülése után lesz összeállítható s egy következő együttes-ülésben előterjeszthető. — Tudomásul vétetik.

9. Főtitkár javaslatot tesz az Ügyrend 5. §-ának oly értelmű módosítására, hogy az egyes osztályok megjelölésére összefoglaló elnevezés állapíttassék meg. Az elnök, Bartha József, Hanuy Ferenc, Iványi Béla, Négyesy László, Schütz Antal, Székely István s Timon Ákos felszólalására — az együttes-ülés a következő elnevezéseket állapítja meg: I. Hittudomány-, és bölcséleti osztály; II. Történelem-, jog-, és társadalomtudományok osztálya; III. Nyelv- és széptudományi osztály; IV. Menyiség- és természettudományi osztály.

10. A IV. osztály előterjesztést tesz arra nézve, hogy tagjainak száma 45-re emeltessék olyképen, hogy a felemelt taglétszámból évenként fokozatosan 5—5 tag legyen választható. — Az együttes-ülés a javaslatot magáévá teszi és mint ilyen bocsátja majd egy újabb együttes-ülés határozata alá.

11. Az I. osztály jelenti, hogy a Dudek János feletti emlékbeszéd megtartására Mihályfi Ákos r. tagot kérte fel. — Tudomásul szolgál.

12. A II. osztály jelenti, hogy az Ortvay Tivadar feletti emlékbeszéd megtartására Márki Sándor r. tagot kérte fel. — Tudomásul szolgál.

13. Giesswein Sándor bíráló javaslata, hogy Székely Istvánnak «Szent János Apokalipsisa és a világtörténelem» című előadása a felolvasások sorozatába felvételük. — Elfogadtatik.

14. Suták József bíráló javaslata, hogy Vörös Cyrillnek «Konstans görbületű felületek a Bolyai-féle geometriában» című előadása a felolvasások sorozatába felvételük. — Elfogadtatik.

15. Sárközy Pál bíráló javaslata, hogy Suták Józsefnek «A görbék abszolút elmélete» című előadása a felolvasások sorozatába felvételük. — Elfogadtatik.

16. A IV. osztály javaslata, hogy Kövesligethy Radónak «Vizsgálatok a Föld belsejéről» című előadása a felolvasások sorozatába felvételük. — Elfogadtatik.

17. Meghívó érkezett: A budapesti Kir. Magyar Tudományegyetem 1916. évi december 9-iki ünnepélyes gyászközgyűlésére, amelyen a főtitkár és a Szent István Akadémia számos tagja jelent meg; ugyanezen Tudomány-Egyetem 1916. évi december 21-iki ünnepélyes gyászistenizsletére, amelyen az elnök, főtitkár és számos tag vett részt. — Tudomásul vétetik.

18. A következő könyvadományok érkeztek: Huszadik Század. — Szentgyörgyi György Gusztáv: Történelmi vázlatok. — Die Kultur. Jahrbuch f. Wissenschaft, Literatur u. Kunst. — A kivándorlási tanács Iratainak II. s III. füzetek. — Recueil de diverses communications du Ministre des Affaires Étrangères aux États-Généraux par rapport à la neutralité des Pays. — Bas et au respect du droit des gens. — Köszönettel fogadtatnak.

HALÁLOZÁSOK.

Dudek János r. tag, a Szent István Akadémia I. osztályának elnöke meghalt Budapesten, 1916. évi április hó 19-én.

Ravatalánál Székely István r. tag a következő búcsúbeszédet mondotta :

Tisztelt gyászoló Közönség !

Alig néhány hete, hogy a Szent István Akadémia megalakult, melynek első osztálya dr. Dudek Jánost elnökévé választotta s ime az új akadémiának egyik első nyilvános szereplése az lett, hogy osztályelnöke koporsójára tegyen koszorút. De együtt gyászol a Szent István Akadémiával az Országos Pázmány-egylet, s velük gyászolnak más, kivált katolikus tudományos és irodalmi társulatok, siratják benne a magyar tudomány egyik díszét, a toll kitünő és bátor harcosát.

Dudek János tudományos és irodalmi működését a keresztény szellemű katolikus tudomány és irodalom története fogja méltatni. Mint tudóst jellemezte őt a sokoldalúság. Körülményei úgy alakultak, hogy többféle iskolában különféle tárgyakat adott elő s ennek következtében szaktárgyán, a dogmatikán kívül természet-tudományi, történelmi, jogi és egyházpolitikai téren is alapos és sok kérdésben kiváló szaktudást szerzett. Ezt csak az ő fáradhatatlan munkaezeje tette lehetővé. Valósággal két-három ember helyett, pihenés nélkül, dolgozott. Mi, kik hozzá közelebb álltunk, évek óta aggodalommal néztük ezt a túlfeszített munkát, mely mellett erős szervezetében bízva, minden figyelmeztetés dacára makaesul kitarzott s mely őt most úgyszólván tudományos és irodalmi pályájának derekán törte ketté. Mert Dudeket a tudomány rajongó becsülése és szeretete lelkesítette. Tudtunkkal lett volna alkalma már évek előtt nyugodtabb és a közfelfogás szerint még díszesebb állásban tölteni életét; de ő a Bibliával azt tartotta, hogy melior est sapientia auro et lapide pretioso, et omne desiderabile ei non potest comporari.

Dudek János tudományos és irodalmi működését jellemezte az eszményekért lelkesedő tisztá meggyőződés és bátor szókimondás. Tisztelte a más meggyőződését, de bátran megvallotta mint tudós és mint író a magáét. Mint író és szerkesztő kérelhetetlenül ostorozta mindazt, ami az ő ideáljaival, az erkölccsel, az egyház és a magyar nemzet javaival ellenkezett. Kiváló érdeme, hogy a magyar tudományt igen nagyra becsülte és nagy buzgósággal tanulmányozta. Sokszor mondta, hogy nálunk nem méltányolt, sőt tudomásul alig vett magyar művekben oly értékes dolgokat talált, melyek ha külföldön eredtek volna, rájuk mint kiváló tekintélyekre hivatkoztunk volna. S a befejezéshez közeledett egy nagy dogmatikai munkája, melyben talán irodalmunkban először gyűjtötte össze és méltatta a régi és újabb magyar theológusok véleményeit.

S most ez a tudományért lelkesedő agy és szív elállott, kiesett kezéből a toll, mely még oly sok értékes munkát végzett volna. De nem élt hiába. Szelleme köztünk fog élni; élete példakép lesz számunkra a tudomány iránti lelkesedésben, az ideálokért való küzdelemben és a kitartó munkában. Művei mindig becses emlékei és hasznos termékei maradnak a magyar katolikus tudománynak. Tanári működése hosszú időre lesz kihatással tanítványai lelkében és életében.

Most pedig szomorú és megrendült szívvel, de Isten akaratában való keresztényi megnyugvással veszünk búcsút a magyar tudomány és irodalom s a katolikus szellemi élet nevében Dudek Jánostól. Kérjük Istent, hogy neki, aki életében nem ismert pihenést, adjon örök nyugodalmat, aki egész életében az igazságot kereste, szemlélje örökké Istent, minden igazság forrását, s aki mindig mások boldogítására törekedett, adjon az Isten neki örök boldogságot.

Dudek János, annyi tudományos és irodalmi társaságban és munkában kedves társunk, kedves jó barátunk, Isten veled !

Zemplén Győző r. tag, a Szent István Akadémia IV. osztályának titkára, folyó 1916. évi június hó 29-én az olasz harctéren Asiagonál hősi halált halt ahol ideiglenesen nyugalomra is helyezték.¹

Ortway Tivadar r. tag meghalt Budapesten 1916. évi július hó 8-án.

Ravatalánál Lukács József r. tag a következő búcsúbeszédet mondotta :

A Szent István Akadémia nevében jöttünk el fájó szívvel, hogy drága halottunktól búcsút vegyünk és koporsójára a hálás emlékezés virágait szórjuk.

Ortway Tivadar azon kevesek közül való, akik harminc év előtt tagjai lettek a Szent-István-Társulat kebelében alakult tudományos és irodalmi osztálynak, amelyből az idén a Szent István Akadémia sarjadzott ki. A magyar keresztény kultúrának ezen legújabb lombos fája még gyümölcsérelése közben vesztette el benne egyik kiváló gyökerét, aki tapasztalatokban gazdag tudományos felszerelésével és érdemeivel irányító fáklyaként lobogott. Munkás életével és becsületes lelkével a magyar papság mintaképévé lett. Annak a régi gárdának tipikus képviselője, amely a történettudomány és archeologia buzgó művelését folytatta csupán azért, mert a munka nemésít. Szerényen és szegényen távozik közülünk. Hatalmas tudományos működését nem jutalmazta a hazánkban bőven kínáló gazdag egyházi javadalom : puritán lelke nem a földi jutalomért, hanem a munkáért magáért égett. De amikor majd az utókor rég elfeledte kortársai legtöbbször, Ortway Tivadar nemes alakja, munkás és szelíd lelke élni fog derék műveiben mindaddig, míg magyar él a vérrel megmentett e hazában.

Jeles halottunk, lelked immár elszállt Ahhoz, akit egész életedben híven szolgáltál : az Úrhoz, akinek szolgáljává lettél és akinek hűséges sáfára voltál mindvégig. Sohasem tévesztetted szemed elől, amit pappászenteledkor a Zsoltárossal fogadtál : «Dominus est pars haereditatis meae» . . . Ezt az örökséget nyerd el teljesen. Legyen örökké békében nyugalmad ! Mi nem feledünk el soha ! Isten Veled !

Concilia Emil r. tag meghalt Nagyszombaton 1916. évi szeptember hó 28-án.²

Geőcze Zoárd r. tag a harctéren szerzett betegség következtében meghalt 1916. évi november hó 26-án Budapesten.

Ravatalánál Suták József r. tag a következő búcsúbeszédet mondotta :

Kedves volt Munkatársunk !

A Szent István Akadémia és a budapesti királyi magyar tudományegyetem bölcsészeti kara nevében intézem hozzád búcsúzó szómat.

Bizalommal s reménnyel eltelve vártuk a Szent István Akadémiában való megjelenésedet, de nem jöttél. Várva-vártuk a tudományegyetemen megkezdett működésed folytatását, de nem folytattad. Nem, mert te is azok között voltál, kik nemzeti kulturánk kapui előtt őrt állottak.

Végre megjöttél, de csak azért, hogy elkészülhess arra az útra, melyet a Gondviselés mindnyájunk számára kijelölt.

Mi jöttünk el tehát hozzád, hogy lelkünk mélyén megszületett gondolatainknak adhassunk még egyszer utoljára kifejezést.

Fogadd mindenekelőtt hálánkat a reánk hagyott nagy örökségért. Ennek az örökségnek két elszigetelten álló része van. Az első abból a hatalmas logikai alkotásból áll, melyet konstruáltál s amely gondolkodásunknak mindenkor nagy és megbecsülhetetlen kincsé fogja képezni. Csodálatos intuícióval nagy s legyőzhetetlennek hitt akadályok mögött megláttad az igazságot. Romboltál s építettél, hogy ahhoz eljuthass s erő kifejtésed oly mélyre haladt, hogy valósággal megilletődéssel vesszük birtokunkba az emberi ész diadalának ránk hagyatd erekeit.

Az örökség második részében önmagadat hagyatd nekünk örököül. Mert a

¹ L. az V. együttes ülési jegyzőkönyv 1 pont a), a 132. lapon.

² U. o. c).

tudomány históriájában valóban páratlan az az akaraterő s szívósság, melyet a kitűzött cél elérésében kifejtettél. A visszariasztó akadályok útdobban soha meg nem állítottak ; mindig erősebben felvértezve, folyton csak előre s mindig csak előre törtél. Az «Ember küzdj s küzdve bízzál» ígéket valóra váltottad, mert küzdelmed céljához, az igazsághoz oly közel jutottál, mint előttem senki. Önmagadból tehát mintaképet formáltál, melyet ezennel örökbe veszünk, mert tudjuk, hogy akaratunk megedzése, kitartásunk szívósságának megerősítése és alkotó erőinknek öregbítése szempontjából mindig hasznos s üdvös leendő arra feltekinteni.

Geöcze Zoárd ! Folyton az igazságért küzdöttél s most megtértél annak forrásához. Folyton a nagy harmonia felderítésén fáradoztál s most megtértél a harmonia Megteremtőjéhez. Adja az Ég, hogy az igazság fényében ebbe az igazi harmóniába beolvadva hallgathasd meg a Szent István Akadémia, a budapesti királyi magyar tudományegyetem bölcsészeti kara nevében hozzád intézett utolsó szómat :

Geöcze Zoárd Isten veled !

A Szent István Akadémia megállapított ülései 1917-ben.

Január.

12-én I. (Hittudomány-, bölcséleti) osztály ülése.

21-én *Shakespeare-Cervantes ünnepi-ülés.*

26-án II. (Történelem-, jog- és társadalomtudományok) osztályának ülése.

Február.

9-én III. (Nyelv- és széptudományi) osztály ülése.

16-án IV. (Mennyiségtan-, természettudományi) osztály ülése.

23-án együttes-ülés, *egyszersmind az osztályok tagjelölő ülése és tagválasztó együttes-ülés.*

Márczius.

9-én I. osztály ülése.

23-án II. osztály ülése.

30-án III. osztály ülése.

Április.

13-án IV. osztály ülése.

22-én *rendes évi ünnepi-ülés.*

27-én együttes-ülés.

Május.

11-én I. osztály ülése.

18-án II. osztály ülése.

Szünet után:

Október.

5-én III. osztály ülése.

19-én IV. osztály ülése.

26-án együttes ülés.

November.

9-én I. osztály ülése.

23-án II. osztály ülése.

Deczember.

7-én III. osztály ülése.

14-én IV. osztály ülése.

21-én együttes-ülés.

A Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának még kapható kiadványai:

- Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából.** Bpest. I. köt. 1520—1529. Szerkesztették: *Bunyitay V., Rapaics R., Karácsonyi J.* 1902. K 20.—
- II. kötet 1530—1534 és három függelék. U. a. 1904. " 20.—
- III. kötet 1534—1541. U. a. 1906. " 20.—
- IV. kötet 1542—1547. Szerkesztették: *Karácsonyi J., Kollányi F.* 1909. " 20.—
- V. kötet 1548—1551. Szerkesztették: *Karácsonyi J., Kollányi F., Luksecs J.* 1912. " 20.—
- Fraknói Vilmos. Magyarország egyházi és politikai összeköttetése a római szentszékekkel.** Budapest. I. kötet. A magyar királyság megalapításától a konstanci zsinatig. 1901. " 7.—
- II. kötet. A konstanci zsinattól a mohácsi vészig. 1902. " 8.—
- III. kötet. A mohácsi vésztől Magyarországnak a török járom alól felszabadításáig. 1903. " 9.—
- Immaculata.** Emlékkönyv. Bpest. 1904. " —60
- Kandra Kabos. A váradi regestrum.** Bpest. 1898. " 8.—
- Kollányi Ferenc. A magyar kath. főpapság végrendelkezési jogának története.** Bpest. 1896. " 6.—
- Mihályfi Ákos. A papnevelés története és elmélete.** Bpest. 1896. I. kötet. A papnevelés története. " 5.—
- II. kötet. A papnevelés elmélete. " 5.—
- Torquato Tasso. A megszabadított Jeruzsálem.** Fordította: *Jánosi Gusztáv.* II. változatlan kiadás. Bpest. 2. kötet. " 6.80
- Török-magyar oklevéltár 1533—1789.** Gyűjtötte s magyarra fordította néhai *Karácson Imre.* Szerkesztették: *Thallóczy Lajos, Kracsmarik János, Szekfü Gyula.* Bpest. 1914. " 8.—
- Velics László S. J. Vázlatok a magyar jezsuiták multjából.** Bpest. I. füzet. (1560—1610.) 1912. " 2.—
- II. füzet. (1610—1690.) 1913. " 1.50
- III. füzet. (1690—1773.) 1914. " 1.50
- Závodszy Levente. A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai.** (Függelék. A törvények szövege.) Bpest, 1904. " 5.—